

Yernazar DA'WENOV, Ji'g'agu'l USPANOVA

ANA TILI

GRAMMATIKA, DURI'S JAZI'W HA'M TIL WO'SIRIW

4-KLASS USHI'N SABAQLI'Q

*Qaraqalpaqstan Respublikasi' Xali'q bilimlendiriw
ministrligi tasti'yi'qlag'an.*

Qayta islep, wo'zgerisler, du'zetiwler ha'm toli'qti'ri'wlar yengizili p basi'li'wi'

TASHKENT – “O‘ZBEKISTON” – 2013

UOK: 811.512.133M075)
KBK 81.2 Kar-72
D-59

Respublikali'q maqsetli kitap qori' yesabi'nan ijara ushi'n basi'p shi'g'ari'ldi'

Kitap — bilim bulag'i'. Wol teren' bilim ali'wda senin' yen' jaqi'n dosti'n', aqi'lgo'yin' ha'm ja'rdemshin' boladi'. Kitaptan seni qi'zi'qti'ratug'i'n ko'p g'ana bahali' pikirlerdi, ken'eslerdi woqi'ysan'. Sonli'qtan da kitapti' taza uslaw, hesh jerin si'zbay, kirletpey paydalani'w ha'rbir woqi'wshi'ni'n' a'diwli wazi'ypasi'. Sebebi bul kitaptan tek g'ana sen yemes, al sennen keyingi jetkinshegin' de paydalanatug'i'n bolsi'n.

Qi'mbatli' balalar! Bilim bulag'i' bolg'an kitapti' taza yetip uslawg'a a'detlenin'.

Y. Da'wenov, J. Uspanova. **Ana tili, 4-klass:**

D-59 Grammatika, duri's jazi'w ha'm til wo'siriw. No'kis:
«Qaraqalpaqstan», 2013. 192 bet.

ISBN 978-9943-01-146-5

UOK: 811.512.133M075)
KBK 81.2 Kar-72

ISBN 978-9943-01-146-5

©"O'zbekiston" BPDY, 2009, 2011, 2013

1-SENTYABR — WO'ZBEKSTAN RESPUBLIKASI' G'A'REZSIZLIGI KU'NI

Tapsi'rma: G'a'rezsizlik bayrami' haqqi'nda kishi tekst du'zin'.

Kerekli so'zler: biyg'a'rez ma'mleket, 1-sentyabr, Wo'zbekstan Respublikasi', G'a'rezsizlik maydani'nda.

3-KLASTA WO'TILGENLERDI TA'KIRARLAW

§ 1. Ga'p ha'm so'z.

1-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'. Tekst ne haqqi'nda yekenin ayti'p berin'.

QARAQALPAQ TILI — RAWAJLANG'AN MILLIY TIL

Qaraqalpaq tili — Qaraqalpaqstan Respublikasi'nda jasawshi' qaraqalpaq xalqi'ni'n' milliy tili. Qaraqalpaq

tiline ma'mleketlik til biyligi berilgennen keyin yerkin rawajlani'w joli'na tu'sti. Ha'zir qaraqalpaq tili wog'ada bay milliy a'debiy tillerdin' birine aylandi'. Wonda qaraqalpaq xalqi'ni'n' pu'tkil wo'miri, ruwx'i'y bayli'g'i', wo'tmishi, ha'zirgi da'wiri ha'm keleshegi wo'z ko'rinishin tapqan.

1. Tekstte neshe ga'p bar?
2. Ga'pler bir-birinen qalay aji'rati'ladi'?

2-shi'ni'g'i'w. To'mendegi ga'plerdin' irkilis belgilerin qoyi'p, ko'shirip jazi'n'. Ha'rbir ga'pti bas ha'ripten baslap jazi'n'.

Gu'z boldi' jawi'n jawi'p, ku'n suwi'ta basladi' tereklerdin' japi'raqlari' sarg'aydi' mallarg'a qora du'zetildi mal qorani'n' si'rti' si'baldi'.

3-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' woqi'n'. Ga'pler qanday mazmun bildirip tur? Xabar ga'pten son' qanday irkilis belgisi qoyi'ladi'?

Bag'i'mi'zda bar bizin',
Alma, almurt ha'm ju'zim,
Shiyrin-sheker miyweli,
Jemislerge bay gu'zim.

(Toli'bay Qabulov)

1. Qosi'qti'n' bir tobi'nda neshe ga'p bar?
2. Jemisler so'zinin' sinonimin tabi'n'.

4-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na to'mendegi berilgen so'zlerden tiyislisin qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

1. Sa'pu'wrani'n' kishkene u'kesi ... klasta woqi'ydi'. 2. Ko'shenin' yeki boyi'na ... terekler woti'rg'i'zi'lg'an. 3. Sayali' tereklerdin' asti'na ... woti'rg'i'shlar qoyi'lg'an. 4. Jazda ... miyweler pisedi.

Kerekli so'zler: *jas, to'rtinshi, tu'rli, suli'w.*

1. Ha'rbir ga'pte neshe so'z bar?
2. Ga'plerden son' qanday irkilis belgisi qoyi'lg'an?

§ 2. Dawi'sli' ha'm dawi'ssi'z sesler.

5-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Berilgen so'zlerden dawi'sli' seslerdi tawi'p, asti'n si'zi'n'.

Stanciya, zavod, u'yrek, fabrika, quri'li's, ha'kke, su'wen, kanal, wo'ndiris, i'di's, ma'ha'l, yolka, qudi'q, ta'rtip, ekskursiya, maqluq.

1. Harbir so'zde neshe dawi'sli' ses bar?
2. Juwan dawi'sli' seslerdi atan'.

bilet

Sesler **dawi'sli'** ha'm **dawi'ssi'z** boli'p yekige bo'linedi. Bul sesler jazi'wda **ha'ripler** menen tan'balanadi'.

Dawi'sli' ha'ripler: a, a', e, i', i, o, o', u, u'.

Dawi'ssi'z ha'ripler: b, d, f, g, g', h, x, j, k, q, l, m, n, n', r, s, t, v, w, y, z, sh, c, ch.

6-shi'ni'g'i'w. Da'slep qosi'qti' tu'sinip woqi'n'. Jin'ishke dawi'sli' seslerdi ayti'p berin'.

Sag'an arnap anajan, Ustazlari'm kewli shad.
Qosi'q ayti'p beremen, Senin' menen ag'ama,
Sabaqlardan ba'rqulla, Aqlamasam su'tin'di,
To'rt-bes ali'p kelemen. Meni perzent sanama.

(Sh. Atamuratova.)

1. **Anajan, ustazlari'm** so'zlerinde neshe dawi'sli' ses bar?

Dawi'sli' sesler **juwan** ha'm **jin'ishke** boli'p yekige bo'linedi.

Juwan dawi'sli' sesler: a, o, u, i'.

Jin'ishke dawi'sli' sesler: a', o', u', i, e.

7-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na dawi'sli'lardi'n' tiyislin qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

1. Aerodromda ha'r t...rli sam...lyotlar ko'p. 2. J...n'-i'shqa wori'w m....ha'li k...ldi. 3. B...zler ha'r j...li' m...kkeden m...l w...nim alam...z. 4. Ayg'ab...g'ar — yen' zu'ra'...tli, may ali'natug'i'n wo'simliklerdin' biri.

1. **Ma'kke, zu'ra'a'tli** so'zlerinde qanday dawi'sli' sesler bar?

voksal

8-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n'.

Sa'lem ber dep ata-anam u'yretken,
Ju'regime jastan quyi'p sezimdi.

Sa'lem berip ko'rsetilgen hu'rmetten,
Jasarg'anday sezinemen wo'zimdi.

(Xalmurat Saparov.)

1. Qosi'qtag'i' **u-u'** ha'm **i'-i** ha'riplerine itibar berin'.
2. **U-u'**, **i'-i** ha'ripleri so'zdin' qay jerinde kelgen?

bufet

9-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na **a-a'** ha'm **o-o'** ha'riplerinin' tiyislin qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

1. N...kiste j...qari' ha'm arnawli' woqi'w w...ri'nlari' bar. 2. Bi'yi'l qawi'n, g'...rbi'z, k...pusta, geshir, piyaz mol boldi'. 3. Perdegu'l balalar baqshasi'nda t...rbiyashi' boli'p isleydi. 4. Men j...ldasi'm menen kin...g'a bardi'm.

1. Ga'plerdegi **a**, **o** ha'ripleri qanday buwi'n jasap tur?
2. **a'-o'** she?

10-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' woqi'n'.

Ul perzentin' — quwani'shli' toyxanan',
Qi'z perzentin' — bari'p keler bay qalan'.
Jaqsi' perzent — wo'mirin'nin' quwati',
Qartaysan' da jasartadi' qaytadan.

(Tilewbergen Jumamuratov.)

1. Qosi'qti' suliw yetip ko'shirin'.
2. Dawi'ssi'z seslerdin' asti'n si'zi'n'?

Dawi'ssi'z sesler **u'nli** ha'm **u'nsiz** boli'p yekige bo'linedi.

U'nli dawi'ssi'z sesler: b, d, g, g', j, l, m, n, n', r, z, v, w, y.

U'nsiz dawi'ssi'z sesler: f, k, x, h, q, p, s, t, sh, c, ch.

11-shi'ni'g'i'w. Berilgen so'zlerdi ko'shirip jazi'n'.

Waqi't, vertolyot, ma'kan, vagon, bag'man, telefon, asfalt, dag'aza, shofyor, duwtar, haqi'yqat, xali'q, xabar, shan'g'i't.

1. So'zlerdegi u'nli dawi'ssi'z sestin' asti'n si'zi'n'.
2. «Haqi'yqat» so'zinin' ma'nisin tu'sindirin'.
3. **Bag'man, duwtar** so'zlerin buwi'ng'a bo'lip ayti'n'.

teatr

12-shi'ni'g'i'w. So'zlerdi suliw yetip ko'shirip jazi'n'.

Qaharman, hu'rmet, flag, ma'ha'l, shashta'rezxana, yoshlani'w, televizor, konfeta, ziynet, wa'de, ra'ha't, gilem, g'a'lle, velosiped.

1. So'zlerdin' aqi'ri'nda kelgen seslerge itibar berin'.
2. U'nsiz sestin' asti'n si'zi'n'.

U'nli daw'i'ssi'z seslerdin' u'nsiz daw'i'ssi'z seslerden jubaylaslari' boladi'.

U'nli sesler: b | d | g | g' | j | z | v

U'nsiz sesler: p | t | k | q | sh | s | f

l, m, n, n', r, w, y u'nliyelerinin' u'nsiz jubaylaslari',
al **x, h, c, ch** u'nsiz seslerinin' u'nli jubaylari' joq.

13-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'.

1. A'bdimurat yoshlani'p so'yledi. 2. Tisin'di ha'r ku'ni tis chyotkasi' menen tazalap tur. 3. Bizin' turmi'si'mi'z ku'nnen-ku'nge gu'llenbekte. 4. Rayxan awi'lli'q yemlewxanada bas shi'paker boli'p isleydi.

1. Birinshi ha'm to'rtinshi ga'pti suli'w yetip ko'shirip jazi'n'.
2. Jubaylasi' joq u'nli seslerdin' asti'n si'zi'n'.

14-shi'ni'g'i'w. Tekstti ta'sirli yetip woqi'n'.

Wol ashi'q turg'an qapi'dan jiyegi buldi'rap ko'rinip turg'an aspang'a qaradi'. Bul bultlar Nawri'zdi'n' aqsha qari'ni'n' xabarshi'si'. Shi'rag'i'm, wonnan seskenbe! Wol qa'siyetli qar! Qaqaman qi'sti' shi'g'ari'p sali'p, jaynag'an ba'ha'r pasli'n jetelep keletug'i'n nesiylbeli qar. (A'bdimurat Atajanov.)

1. Ga'plerdin' son'i'na qoyi'lg'an irkilis belgilerin tu'sindirir'.
2. **B-p, d-t** ha'ripleri so'zdin' qay jerinde kelgen?

jazba

15-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na **v-f** ha'm **h-x** ha'riplerinin' tiyislin qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

1. ...atiyma to'rtinshi klasta woqi'ydi'. 2. Men temir
jol ...okzali'na bardi'm. 3. Da'rriw Mosk...adan
Ash...abadqa baratug'i'n poezdg'a mindim. 4. Zul...iya
kiyim tigiw ...abrikasi'nda isleydi.

1. Wolardi'n' qaysi'si' u'nli, qaysi'si' u'nsiz dawi'ssi'z ses
yekenligin ayti'p berin'.

2. h-x ha'riplerinin' asti'n si'zi'n'.

16-shi'ni'g'i'w. Berilgen so'zlerdin' ha'rqaysi'si'na ayi'ri'm
ga'p quran'.

Xojeli, ha'kke, ba'rha, xali'q, hu'rmet, ustaxana.

1. **H** ha'm **x** ha'ripleri qanday sesler?

2. Wolardi'n' qaysi' wori'nlarda keletug'i'ni'n ayti'p berin'.

A'LIPBE

17-shi'ni'g'i'w. Berilgen so'zlerdi woqi'n'.

Akademik, basketbol, cirk, da'stu'r, chek, tan' elektr,
fakultet, gu'mis, g'amxor, ha'rre, xurma, i'laqa, imkaniyat,
ja'miyet, ken'islik, qa'nige, la'blebi, motocikl, noqat, orden,
wo'rmekshi, piyshembi, ruwzi'ger, somsa, tu'yeli, universitet,
u'shew, voleybol, waqi'ya, yadla, zoopark, sho'rek.

1. So'zlerdi a'lipbe ta'rtibinde ayti'n'.

2. A'lipbe ta'rtibinde neshe so'z berilgen?

|| Ha'riplerdin' belgili ta'rtip penen izbe-iz ||
jaylasti'ri'li'wi' **alipbe** dep ataladi'.

A'LIPBE

Qaraqalpaq a'lipbesindegi ha'ripler, wolardi'n'
du'ziliw ta'rtibi ha'm atlari'

Q/t	Baspa	Jazba	Ayti' - li'wi'	Kirill	Q/t	Baspa	Jazba	Ayti' - li'wi'	Kirill
1	A a	<i>Aa</i>	<i>a</i>	а	18	N n	<i>Nn</i>	<i>ne</i>	н
2	A'a'	<i>Āā</i>	<i>ā</i>	ə	19	N'n'	<i>N̄n̄</i>	<i>n̄e</i>	ң
3	B b	<i>Bb</i>	<i>be</i>	б	20	O o	<i>Oo</i>	<i>o</i>	о
4	D d	<i>Dd</i>	<i>de</i>	д	21	O'o'	<i>Ōō</i>	<i>ō</i>	ө
5	E e	<i>Ee</i>	<i>e</i>	е	22	P p	<i>Pp</i>	<i>pe</i>	п
6	F f	<i>Ff</i>	<i>fe</i>	ф	23	R r	<i>Rr</i>	<i>re</i>	р
7	G g	<i>Gg</i>	<i>ge</i>	г	24	S s	<i>Ss</i>	<i>se</i>	с
8	G'g'	<i>Ḡḡ</i>	<i>ḡa</i>	ҕ	25	T t	<i>Tt</i>	<i>te</i>	т
9	H h	<i>Hh</i>	<i>he</i>	х	26	U u	<i>Uu</i>	<i>u</i>	у
10	X x	<i>Xx</i>	<i>xa</i>	х	27	U'u'	<i>Ūū</i>	<i>ū</i>	ү
11	I'i'	<i>Īī</i>	<i>ī</i>	ы	28	V v	<i>Vv</i>	<i>ve</i>	в
12	I i	<i>Ii</i>	<i>i</i>	и	29	W w	<i>Ww</i>	<i>we</i>	ў
13	J j	<i>Jj</i>	<i>je</i>	ж	30	Y y	<i>Yy</i>	<i>ye</i>	й
14	K k	<i>Kk</i>	<i>ke</i>	к	31	Z z	<i>Zz</i>	<i>ze</i>	з
15	Q q	<i>Qq</i>	<i>qa</i>	қ	32	Sh sh	<i>Sh sh</i>	<i>she</i>	ш, щ
16	L l	<i>Ll</i>	<i>la</i>	л	33	C c	<i>C c</i>	<i>ce</i>	ц
17	M m	<i>Mm</i>	<i>me</i>	м	34	Ch ch	<i>Ch ch</i>	<i>che</i>	ч

1. Ha'riplerdi dawi'slap woqi'n'.
2. Ha'riplerdin' jazi'li'wi'na itibar berin' ha'm suliw yetip ko'shirin'.

18-shi'ni'g'i'w. Berilgen ga'plerdi ko'shirip jazi'n'

1. Sultanbek to'rtinshi klasta woqi'ydi'.
2. Traktorshi' traktori'n joldi'n' shetinde toqtatti'.
3. Azat sport penen shug'i'llanadi'. Wol ja'ha'n chempioni' bold□.
4. Murat lyotchik bolmaqshi'.

1. **Sh, ch** ha'riplerinin' asti'n si'zi'n'.
2. Wolar so'zdin' qaysi' wori'nlari'nda kelgen?

Qaraqalpaq a'lipbesinde yeki ses **sh, ch** ha'ripler birikpesinen (S ha'm h, c ha'm h) turadi'.

Shabandoz, sha'kirt, shejire, chemodan, chek.

19-shi'ni'g'i'w. So'zlerdi alipbe boyi'nsha ko'shirip jazi'n'.

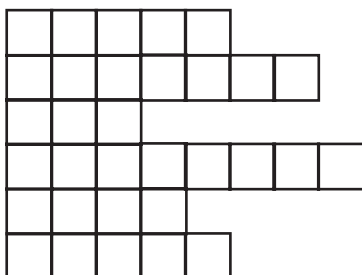
Xojeli, Beruniy, Qoni'rat, Moynaq, Shomanay, Kegeyli, No'kis, Aqqala, To'rtku'l, Yellikqala, A'miwda'rya, Qanli'ko'l, Taqi'yatas, Shi'mbay, Qarao'zek, Taxtako'pir.

1. Ata-anan'i'zdi'n' tuwi'lg'an ma'kan jayi'n ga'p ishinde keltirip jazi'n'.
2. To'rtku'l, A'miwda'rya, Qarao'zek so'zlerinin' jazi'li'wi'n bilip ali'n'.
3. **Sh** ha'ribinin' jazi'li'wi'na itibar berin'.

Bilimin'izdi si'nap ko'rin'

Tapsi'rma.

1. Berilgen so'zlerdi izbe-iz ketekshelerga jaylas-ti'ri'n'.
2. Ha'rbir so'zdi si'patlap berin'.

Ha'rip
Dawi'sli'
Ses
Dawi'ssi'z
U'nli
U'nsiz

20-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n'.

Qaraqalpaqstani'm gu'llep jasnay ber,
Gu'llerdin' bostani'n alg'a baslay ber.
Sen **quyashqa, nurg'a** megzeysen' taza,
Du'nya qansha tursa sonsha jasay ber.

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerdi suliw yetip ko'shirip jazi'n'.
2. Dawi'sli' seslerdin' asti'n si'zi'n'

21-shi'ni'g'i'w. To'mendegi so'zlerdin' ha'rbirine baylani'sli' bir g'ap qurap jazi'n'.

Vitamin, faner, cirk, asfalt, chyotka, teatr

U'lg'i: Miywe ha'm pali'z yeginleri vitami'nge bay boladi'.

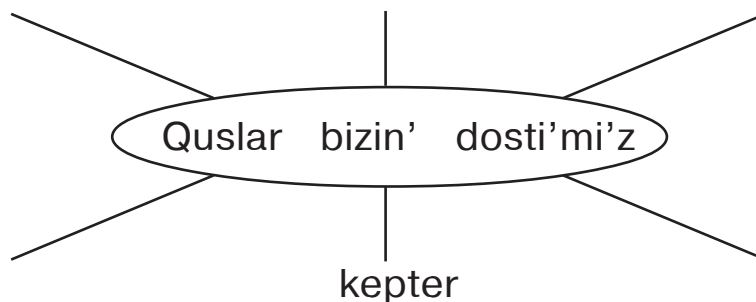
1. Berilgen so'zlerdin' asti'n si'zi'n' ha'm sorawleri'n qoyi'n'.

22-shi'ni'g'i'w. So'zlerdi sali'sti'ri'p woqi'n.

Q ha'ribi	X ha'ribi	H ha'ribi
Qaraqalpaq qonaq qa'lem Aqqala Moynaq waqi't	Xali'q Xojeli, miymanxana xi'zmet, xat tariyx ximiya baxi't paxta	qaharman mehir ha'rip ga'whar ha'kke hiyle hadal

Q-x, h ha'ripleri so'zdin' qaysi' wori'nlari'nda kelgen.

23-shi'ni'g'i'w. Quslardi'n' ati'n jazi'n'.

1. Jazg'an so'zlerin'zdegi u'nli seslerdin' asti'n bir si'zi'n'.
2. U'nsiz seslerdin' asti'n yeki si'zi'n'.

Tapsi'rma: Berilgen so'zlerden u'sh ga'p du'zip, ko'shirip jazin'.

bilim	shi'rag'i'	kitap
baxi't	keltiredi	miynet
bali'q	awlaydi'	bali'qshi'

1. Ha'rbir ga'pten son' qanday belgi qoyi'ladi'?
2. Noqattan son' so'z qanday ha'rip penen jaziladi'?

24-shi'ni'g'i'w. Klastag'i' woqi'wshi'lardi'n' atlari'n alfavi't ta'rtibinde ayti'p berin'.

To'rt woqi'wshi'ni'n' ati'na baylani'sli' ga'p quran'.

U'lgı: Azamat to'rtinshi klasta woqi'ydi'.

Tapsi'rma:

1. A'lipbeni yadlap ayti'p berin'
2. Qaraqalpaq tilinde neshe ha'rip bar?
3. Ha'rip birikpesi she?
4. Dawi'sli' ha'm dawi'ssi'z ses neshew?

§ 3. Tu'bir so'z ha'm qosi'mta

25-shi'ni'g'i'w. Berilgen so'zlerdi tu'bir ha'm qosi'mtag'a defis (-) arqali' aji'rati'p jazin'.

Baxi'tli', jaziwshi', yegislik, paraxatshi'li'q, jaqti'li',

woti'rg'i'sh, dosli'q, miynetkesh, su'wretshi, ta'rtipli, chayxana.

U'lg'i: *si'z-g'i'sh, jas-lardi'n',...*

	So'zdin' tiykarg'i' ma'ni bildiretug'i'n bo'legi	
	tu'bir so'z dep ataladi'. Mi'sali': **kitap, qa'lem,**	
	da'rya, bult, gu'l, taw, qala, ana, a'ke.	

26-shi'ni'g'i'w. Tekstti woqi'p, mazmuni'n so'ylep berin'.

Jolbari's **tu'yege** wo'zin atti'. Tu'yenin' berjag'i' woypawi't bolg'anli'qtan, **jolbari'sti'n'** artqi' **ayaqlari'** jerge tiye qoymadi'. Jolbari's **wo'rkeshten** tislewi menen salbi'rap tura berdi. Tu'ye baqi'ri'wi' menen **awi'lg'a** qaray keldi.

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerdin' tu'birin ha'm qosi'mtalari'n ayti'n'.

jazgish

27-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'p, qosi'mtalardi'n' asti'n si'zi'n'.

Jon'i'shqa-li'q, kitap-lar, terek-lik, da'rya-ni'n', sharwa-shi'li'q, bati'r-g'a, ati'z-di'n', sekir-gish.

	So'zdin' tu'bir so'zge jalg'ani'p keletug'i'n	
	bo'legin **qosi'mta** dep aytami'z. Qosi'mta	
	wo'zliginen ma'ni an'latpaydi'.	

28-shi'ni'g'i'w. Ta'sirli yetip woqi'n'.

Qarli'g'ash kelse u'y~~l~~erge,
Bezdir**men'** ballar, uyad**an**,
Tilek**les** boli'p siz**l**erge,
Qanat**lap** keler qi'yad**an**.

G. Da'wletova.

1. Qara menen jazi'lg'an bo'lekshelerga itibar berin'.
2. Wolar ma'ni an'lati'p tur ma?

Tu'bir so'zge bir yamasa birneshe qosi'mtalar
jalg'ani'p keledi. Mi'sali': an'-**shi'-lar-di'**, bali'q-
shi', bali'q-**shi'-li'q**, bali'q-**shi'-lar-dan**.

29-shi'ni'g'i'w. So'zlerdi ko'shirip jazi'n'.

Suw, suwshi', suwli', so'z, so'zlik, ko'p, ko'pshik, temir,
temirler, bali'qlar, daladan, dosti,

1. Qosi'mtalardi'n' asti'n si'zi'n'.
2. **-lar, ler** qosi'mtalari'n tu'sindirip berin'.

30-shi'ni'g'i'w. Berilgen ga'plerdi woqi'n'.

1. Jaylawi' **wotli'** bolsa, mali' semiz, si'yi'rlari' **su'tli**
boladi'. 2. **Jasi'n'nan miynetti** su'y. 3. **Ko'shemizdin'**
yeki boyi'nda sayali' terekler wo'sip tur. 4. **Mek-**
teptegi ustaxanada ha'r tu'rli **buyi'mlar** islenedi.

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerdin' qosi'mtalari' qanday
xi'zmet atqari'p tur?

31-shi'ni'g'i'w. Berilgen ga'plerdi ko'shirip jazi'n'.

1. Miyet yetpey **yelge** wo'kpeleme, to'gin to'kpey **jerge** wo'kpeleme. 2. **Qapta** qalg'ansha **tapta** qalsi'n. 3. **Yekkende** joq, **tikkende** joq, **qi'rmanda** tayar (Naqi'l-maqallar).

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerdegi qosi'mtalardi'n' asti'n si'zi'n' ha'm wolardi'n' bir-birinen wo'zgesheligin ayti'p berin.

paraxatshulıq

32-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na berilgen qosi'mtalardi'n' tiyislin jalg'ap, ko'shirip jazi'n'.

1. Klas... parta... tazadan qoyi'lg'an. 2. Bazar... bazar... qaytti'. 3. Bi'yi'l da'rya... qayi'r... yekken qawi'n zor boldi'. 4. Woqi'wshi' ta'rtip... ha'm a'dep... boli'wi' tiyis. 5. Du'kan... tu'rli qa'lem... aldi'm.

Kerekli qosi'mtalar: -dan, -shi'lar, -ni'n', -i'na, -i'mi'zg'a, -lar, -li, li', -nan, -kerler, -i'nda.

1. Tu'bir so'zge tiyisli sorawi'n qoyi'n'.
2. Qosi'mtalar qanday xi'zmet atqari'p tur?

33-shi'ni'g'i'w. Berilgen so'zlerdi woqi'n'.

Yetik, yetikshi, miynetkesh, miynet, ta'rbiya, ta'rbiyashi', tu'yin, kewilli, kewil, bil, bilgish, tu'yinshik, yetikke, ta'rbiyali'q, miynettin', kewilge.

1. Da'slep tek tu'bir so'zlerdi terip jazi'n'.
2. Qosi'mtali' so'zlerdi son'i'nan jazi'n'.
3. Qosi'mtalardi'n' xi'zmetine itibar berin'.

34-shi'ni'g'i'w. Qawi'sti'n' worni'na kerekli qosi'mtalardi'n' tiyislinin jalg'ap, ko'shirip jazi'n'.

1. Bag'() bag'di' aralap ju'r.
2. Pada() mallari'n wot-sho'p() jerge bag'i'p ju'r.
3. Suw() g'awa-shani' suwg'ari'p ati'r.
4. Kitap() bilim joq.
6. Bilim — wo'mir() azi'q.

Kerekli qosi'mtalar: -shi', -si'z, -lik, -man, -shi'lar, -li.

1. Tu'bir so'zlerge tiyisli sorawi'n qoyi'n'.
2. Qosi'mtalardi'n' xi'zmetin ayti'p berin'.

§ 4. Do'rendi so'z

35-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

Qoyshi', temirshi, temirshilik, basshi', jazg'i'sh, jazba, jazi'wshi', jazi'wshi'li'q, an'shi', an'shi'li'q, aspaz.

Tu'bir so'zdin' asti'n bir ret, so'z jasawshi' qosi'mtani'n' asti'n yeki ret si'zi'n'.

Tu'bir so'zge so'z jasawshi' qosi'mtani'n' jalg'ani'wi' arqali' jasalg'an jan'a ma'nili so'z **do'rendi so'z** dep ataladi'. **Mi'sali':** As + paz, suw + shi', suw + li', xi'zmet + ker.

36-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'. So'zlerdi tu'bir ha'm qosi'mtag'a aji'rati'n'.

Aqi'lli', su'wretshi, basshi', chayxana, juwi'rg'i'sh, bilim.

1. Tu'bir so'z qanday sorawg'a juwap berip tur?
2. Do'rendi so'z she?

Do'rendi so'zdi tu'bir ha'm qosi'mtalarg'a bo'liwge boladi'. Mi'sali': **ayt-qi'sh, maza-li', is-ker.**

37-shi'ni'g'i'w. Berilgen so'zlerdi woqi'n'.

Jon'i'shqa, woyi'nshi'q, ju'rgish, jon'i'shqali'q, woyi'n, ko'ylekshen', ko'ylek, qosi'qshi', qosi'q.

1. Da'slep tu'bir, son' do'rendi so'zlerdi jazi'n' ha'm wolardi'n' bir-birinen ayirmashi'li'g'i'n ayti'p berin'.

basitli

38-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'.

1. **Bag'man** miywe ag'ashlari'na ta'rbiya beredi.
2. Jazda **shireli** miyweler ha'm **mazali'** qawi'nlar

ko'p boladi'. 3. **Suwshi'** g'awashalardi' waqti'nda suwg'aradi'. 4. Du'kannan u'keme **woyi'nshi'q** sati'p a'kelip berdim.

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerdin' ma'nilerin ayti'p berin' ha'm sorawlari'n qoyi'n'.

39-shi'ni'g'i'w. So'zlerge (**-shi'**, **-li'**, **-li**, **-shi'li'q**, **-kesh**, **-ker**) qosi'mtalardi'n' tiyislisin jalg'ap, ko'shirip jazi'n'.

Baxi't, sawi'n, paraxat, miynet, kewil, ilim, xi'zmet.

Qa'legen 4 so'zdi ga'p ishinde keltirip jazi'n' ha'm wolardi'n' jan'a ma'nisine itibar berin'.

40-shi'ni'g'i'w. So'zlerdi suli'w yetip ko'shirip jazi'n'.

Taw, klass, tog'ay, ati'z, kanal, bag', terek, si'z, jaq, mug'allim, an', qur, hiyle, su'wret, bala, qala, mallar.

1. So'zlerdi tu'bir ha'm qosi'mtag'a aji'rati'wg'a bola ma?
2. Tu'bir so'z dep nege ayti'ladi'?

|| Tu'bir so'zdi ma'nili bo'leklerge bo'liwge ||
bolmaydi'. Mi'sali': **as**, **suw**, **bas**, **aqi'l**.

41-shi'ni'g'i'w. To'mendegi so'zlerge so'z jasawshi' qosi'mtalardi'n' tiyislisin qosi'p, ko'shirip jazi'n'.

Temir, su'wret, talap, jaz, ayt, woqi', ko'r, as, bil, ilim, miynet, tu'yin, taw, paxta, pille, ati'z, woyi'n,

Kerekli qosi'mtalar: -qi'sh, -gish, -shi, -g'i'sh, -si'z, -kesh, -li'q, -shik, -paz, -shi'q.

1. Payda bolg'an so'zdin' ma'nisin tu'sindirin'.

42-shi'ni'g'i'w. To'mendegi so'zlerdi qatnasti'ri'p, ha'r-qaysi'si'na ayi'ri'm ga'p quran'.

An'shi', temirshi, padashi', sayali', aspaz.

1. Tu'bir so'z benen do'rendi so'zlerdin' bir-birinen wo'zgesheligin ayti'p berin'.

43-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. **Ta'rtpili** boli'w — ha'rbir woqi'wshi' ushi'n tiykarg'i' wazi'ypa. 2. **Sayali'** terektin' asti'nda jati'p dem aldi'm. 3. **Bag'man** balalari'n wo'z ka'sibine u'yretti. 4. **Aqi'lli'** adam istin' ko'zin bileli.

1. Qara ha'rip penen jazi'lga'n so'zlerdegi so'z jasawshi' qosi'mtalardi'n' asti'n si'zi'n'.

§ 5. Tu'birles so'zler

44-shi'ni'g'i'w. Berilgen so'zlerden tu'biri wortaq so'zlerdi izbe-iz ko'shirip jazi'n'.

Suwli', u'yshi, su'tli, suwsi'z, su'tsiz, u'ylik, bahali', bahasi'z, bahalaydi', suwli'q, suwdi', u'ysiz, u'ydi, su'tti, bilim, bilgish, bildir.

U'lg'i: *dos, dosli'q, doslarsha, t.b.*

Tu'biri worta q so'zlerdegi qosi'mtalardi'n' asti'n si'zi'n'.

Tu'biri birdey bolg'an so'zlerdi **tu'birles so'zler** deymiz. Tu'bir so'zge ha'r tu'rli so'z jasawshi' qosi'mtalar jalg'ani'w arqali' tu'birles so'zler jasaladi'. Mi'sali': **basla, basli'q, baslama, basshi', basqarma.** Bul so'zlerdin' ha'mmesi **bas** degen so'zden do'relgen.

45-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'.

1. Xi'zmetkerler jumi'sti' tez basladi'. 2. Allamurat jumi'sta baslama ko'terdi. 3. Balalar ushi'n arnalg'an kitaplar baspadan shi'qti'. 4. Aldi'nda basti'rmasi' bar u'yge jaqi'nlati'q. 5. Ka'rwandi' baslawshi' aqi'lli' insan yedi.

1. Tu'birles so'zlerge worta q bolg'an tu'bir so'zdi ayti'p berin'.
2. Wolarg'a tiyisli sorawlarin' qoyi'n'.

46-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Bu'gin qaraqalpaq tilinen jazba jumi'si' boldi'. 2. Jazi'wshi' qi'zi'qli' shi'g'armalar jazdi'. 3. Men azanda woqi'wg'a kettim. 4. Qon'i'raw qag'i'lg'annan son' woqi'ti'wshi' sabaqti' tamamladi'.

1. Tu'biri birdey bolg'an so'zlerdi tawi'p, asti'n si'zi'n'.
2. Wolardi'n' ha'rbirine tiyisli sorawleri'n qoyi'n'.

47-shi'ni'g'i'w. To'mendegi berilgen so'zlerden birneshe tu'birles so'zlerdi jasan'. Wolardi' izbe-iz ko'shirip jazi'n'.

Si'z, bil, wo'ner, suw, aqi'l.

U'lgı: *woqi'w, woqi'di', woqi'g'i'sh, woqi'ti'wshi'.*

Tu'birles so'zlerdin' ma'nilerin tu'sindir'in'.

48-shi'ni'g'i'w. Berilgen so'zlerdin' aldi'na da'slep tiykarg'i' tu'bir so'zdi jazi'p, keyin tu'birles so'zlerdi reti menen ko'shirip jazi'n'.

Payda, tani's, tani'si'w, bahali', wori'nli', paydasi'z, wori'nsi'z, bahasi'z, wori'nli'q, paydali', tani'sti', baha.

U'lgı: *jaz, jazba, jazi'w, jazi'wshi', jazg'i'sh.*

Bir tu'bir so'zden neshe so'z jasalg'ani'n ayti'p berin'.

49-shi'ni'g'i'w. Berilgen so'zlerdin' tu'birin qosi'mtadan defis (-) arqali' ayi'ri'p jazi'n'.

1. Bas, baslama, baspa, baspaq, basi'w, basti'rma, basqi'sh, baslawi'sh, baslawshi'. 2. Jol, jolbasshi', jolli', jolsi'z, jolawshi', joldas, joldasli'q, jollama.

U'lgı: *An', an'-shi', an'-shi'li'q.*

1. Ha'rbir so'zdin' ma'nisin tu'sindirin'.
2. Wolardi' qanday so'zler deymiz?

50-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na tiyisli qosi'mtalardi' (-man, -men, -shi'li'q, -shilik) qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

Mektebimizdin' jani'nda u'lken bag' bar. Bag'...
ata miywe aq'ashlari'na jaqsi' ta'rbiya beredi.

Respublikami'zda bag'... yele de rawajlanbagta.

1. U'yin'izdin' a'tirapi'nda qanday miyweler wo'sip tur?

51-shi'ni'g'i'w. Berilgen qosi'mtalardan paydalani'p, ketekshedegi so'zlerdi toli'qti'ri'n' (iw, i'lma, i'q)

S	i'	Z			
S	i'	Z			
S	i'	Z			
S	i'	Z			

1. Payda bolg'an so'zlar qalay ataladi'?
2. Tu'birles so'zlar dep nege ayti'ladi'?

52-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'. Tu'birles so'zlerdi tawi'p, ayti'p berin'.

1. Jumi'sti' aqi'lg'a ug'ras islew kerek. 2. Aqi'lsi'z ko'p na'rseni woylanbay isleydi. 3. Ru'stem — ju'da' aqi'lli' bala.

4. Aqi'li' ka'mil ilimi zor,
Ilimli yel bolmaydi' xor.

(Berdaq)

5. Hasi'l tastan,
Aqi'l bastan shi'g'adi'.

(naqi'l)

1. "Aqi'l" so'zinin' ma'nisin ayti'p berin'.

paytaxt

53-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' warni'na tiyisli qosi'mtalari'n qosi'p, ko'shirip jazi'n'.

jaz	.	.	.	,	.	.	.	,	.	.	.	,	.	.	.
woqi'	.	.	.	,	.	.	.	,	.	.	.	,	.	.	.
si'z	.	.	.	,	.	.	.	,	.	.	.	,	.	.	.

1. Jan'adan payda bolg'an so'zlerdin' ma'nisin tu'sindirin'.

Ta'kirarlaw

54-shi'ni'g'i'w. Berilgen so'zlerdi ko'shirip jazi'n'.

Suw, suwshi', baxi'tli', ku'sh, tu'yin, so'z, so'zlik, ku'shli, tu'yinshik, baxi't, ta'rtpili, aqi'l, kewil, aqi'lli', kewilli.

1. Tu'bir so'zdin' asti'n bir ret, do'rendi so'zdin' asti'n yeki ret si'zi'n'.

2. Tu'birleri birdey so'zlerdi ani'qlan'.

55-shi'ni'g'i'w. To'mendegi tu'bir so'zlerden birneshe tu'birles so'zler jasan'.

1. Duz. 2. Bas. 3. Ayt. 4. Si'z. 5. Ta'rtip. 6. Aqi'l.

U'lgı: *temir-shi, temir-dey, temir-di,*

1. So'zlerdi'n' tu'birin qosi'mtalardan defis (-) arqali' bo'lip jazi'n'.

2. Ha'rbir so'zdin' tiyisli sorawları'n qoyi'n'.

Sorawlar:

1. Tu'bir dep nege aytami'z?

2. Qosi'mta degenimiz ne? Mi'sallar menen tu'sindirin'.

3. Do'rendi so'z dep nege aytami'z? Mi'sallar menen da'lillen'.

4. Tu'birles so'zler dep nege ayti'ladi'? Mi'sallar keltirin'.

§ 6. Qosi'mtani'n' tu'rleri

56-shi'ni'g'i'w. So'zlerdi woqi'n'.

Tu'yinshik, vrachtan, zu'ra'a'tli, pechenieni, yegislik, bilgish, su'wretshi, boyshan', hiyleker, joldi'n', bag'da, tabi'sli', ekskavatorshi', ma'rtlik, cirkke.

1. So'zlerdin' tu'birin ayti'p berin'.

2. Qosi'mtalari'na itibar berin'.

Qosi'mtalar **so'z jasawshi'** ha'm **so'z tu'rlewshi** boli'p yekige bo'linedi.

So'z jasawshi' qosi'mtalar tu'bir so'zge

|| qosi'li'w arqali' jan'a ma'nili so'zdi payda yetedi. ||
|| **Mi'sali':** si'z-**g'i'sh**, tabi's-**ker**, qoy-**shi'**, bil-**gish**. ||

57-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. **Gu'zlik** biydaydi' gu'zde yegedi. 2. **Quri'li'sshi'** jaydi' sapali' yetip saldi'. 3. Mektebimizde **ta'rtpili, u'lgili, bilgish** woqi'wshi'lar ko'p. 4. Bizler **baxi'tli', shadli'** turmi'sta jasap ati'rmi'z.

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerdin' qosi'mtalari'ni'n' asti'n si'zi'n'.

2. Qosi'mtalar qanday xi'zmet atqari'p tur?

58-shi'ni'g'i'w. So'zlerge **-li'q, -lik, -shi', -shi, -kesh, -ker, -paz** qosi'mtalari'ni'n' tiyislin jalg'ap, ko'shirip jazi'n'.

Bati'r, ma'rt, is, as, qosi'q, su'wret, wo'ner, ay, ati'z, ji'l, terek, an', hiyle, so'z, du'kan, ilim.

1. Jan'a ma'nili so'zler qalay jasaladi'?

2. Aspaz, qosi'qshi', su'wretshi, so'zlerine sorawi'n qoyi'n'.

59-shi'ni'g'i'w. Ta'sirli yetip woqi'n'.

Shi'ni'nda da, **bizin'** u'yimizdin' qasi'nan bir-yeki ha'kke yerte **ba'ha'rden** baslap shi'qi'li'qlap shi'q-paytug'i'n yedi. Ga' **terehtin'** basi'na, ga' tawi'q-lardi'n' qasi'na ushi'p-qoni'p ju'redi. Wolardi'n' qaraq-shi' **ha'kkeler** yekenin yen' aldi' menen Mehriban ko'ripti. Bir ku'ni Mehriban **mektepten** kiyati'rsa,

ha'kkenin' birewi qarawi'l turi'p, birewi tawi'q tuwa-tug'i'n **ketekten** bir **ma'yekti** tumsi'g'i'na tislep ushi'p ketipti...

(*Wo'serbay Xojaniyazov.*)

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerdin' qosi'mtalari'n ani'qlan'.
2. Wolar qanday xi'zmet atqari'p tur?

So'z tu'rlewshi qosi'mtalar ga'ptegi so'zlerdi bir-birine baylani'sti'ri'w ushi'n qollani'ladi'. Bul qosi'mtalar tu'bir so'zge jalg'ang'anda, jan'a ma'nili so'z jasamaydi'. Mi'sali': gu'l-**ler**, klas-**qa**, mektep-**ke**, kanal-**g'a**, ayt-**ti'**, bar-**di'**, terek-**tin'**, ket-**tim** t.b.

60-shi'ni'g'i'w. Qawi'sti'n' worni'na tiyisli qosi'mtalardi' qosi'p, ko'shirip jazi'n'.

1. Men 1-sanli' qa'nigelestirilgen mektep () to'rtinshi klas () woqi'yman. 2. Raziya radio () so'yledi. 3. Perdebay jerge tu'sken japi'raq () si'pi'rdi'. 4. Da'wletbiyke bala () arnalg'an kitaplardi' su'yip woqi'ydi'.

Kerekli qosi'mtalar: -larg'a, -i'nda, -dan, -tin', -lardi'.

1. Juwan buwi'nli' qosi'mtalardi'n' asti'n si'zi'n'.
2. Qosi'mtalar jan'a ma'nili so'z jasay aldi' ma?

61-shi'ni'g'i'w. To'mendegi so'zlerdin' ha'rbirine so'z tu'rlewshi qosi'mta jalga'p, birneshe ga'p qurap jazi'n'.

Mektep, kitap, suw, jol, bala, sabaq.

62-shi'ni'g'i'w. Berilgen so'zlerdi woqi'n'.

1. Bul waqi'ya **Tu'rkiyani'n'** Tarsus **qalasi'ni'n'** a'tirapi'nda bolg'an yedi. 2. **Afrikag'a** ushi'p barati'rg'an **la'yleklerge bu'rkitler** hu'jim yetedi.

(Gazetadan.)

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zler qanday sorawlarg'a juwap beredi?

telefon

63-shi'ni'g'i'w. Ga'plerdi woqi'p shi'g'i'n'.

1. **Woqi'wdan** keliwden **atama** qawi'ng'a qari'q tarti'wg'a ko'meklestim. 2. So'ytip, **bizler qawi'ndi'** demde yegip boldi'q. 3. **Qawi'nni'n' ta'rbiyasi'na** da ko'meklestim. 4. Yetken **miynetimiz** bosqa ketpedi.

(T. To'remuratov.)

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerdin' qosi'mtalari'n ayti'p berin'.

2. Wolar qanday qosi'mtalar dep ataladi'?

Tu'bir so'zge geyde **so'z jasawshi'** ha'm **so'z tu'rlewshi** qosi'mtalar qatarlasi'p jalg'ani'p keledi. Bunday wori'nlarda so'z jasawshi' qosi'mta da'slep, so'z tu'rlewshi qosi'mta wonnan son' jalg'anadi'.

Mi'sali': miynet-**kesh-ler-ge**, traktor-**shi'-ni'**, dos-**li'q-ti'n'**, bali'q-**shi'-lar-dan**, bil-**gish-ti**, t.b.

64-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. **Respublikami'zdi'n' g'a'llekeshleri** g'a'lle tap-si'ri'w jobasi'n' zi'yati' menen wori'nladi'. 2. **Baqshada balalar** ushi'n' tu'rli woyi'nshi'qlar bar. 3. Jumi's islewdi **ta'jiriybeli adamlardan** u'yreniw kerek.

Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerdegi so'z jasawshi' qosi'mtani'n' asti'n bir ret, so'z tu'rlewshi qosi'mtani'n' asti'n yeki ret si'zi'n'.

65-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n'.

Maqtani'shi' u'lkemn'in',
Wo'sip ati'r jas qala,
Qalani'n' ko'p adami',
Woylap qalma az shi'g'ar.

Xi'zmetinde ha'mmenin',
Kitapxana, asxana.
Turg'i'nlari' qalani'n',
Temir jolshi', gazshi'lar.

(Xalmurat Saparov.)

1. **U'lkemnin', qalani'n'** so'zlerin tu'bir ha'm qosi'mtag'a aji'rati'n'.

2. **Kitapxana, temir** jolshi' so'zlerinin' ma'nisin tu'sindirin'.

66-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na tiyisli qosi'mtalardi' qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

1. Biz... zavod... bar.... 2. Ferma... mal... dala... jayi'li'p ju'r. 3. Mug'allim bala... u'y... berilgen tapsi'rma... sora.... 4. Aydos mektep... u'y... qayt....

Kerekli qosi'mtalar: *-ler, -qa, -di'q, -ni'n', -lari', -da, -lardan, -ge, -ni', -di', -ten, -ine, -ti'.*

1. Qosi'mtalardi'n' asti'n si'zi'n', wolardi'n' xi'zmetin tu'sindirin'.

67-shi'ni'g'i'w. Qawi'sti'n' worni'na tiyisli qosi'mtalardi' qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

1. Bi'yi'l pille () pille tapsi'ri'w jobasi'n arti'g'i' menen wori'nladi'. 2. Ta'rtip () boli'w, bilim () teren' iyelew — woqi'wshi' () a'diwli wazi'ypasi'. 3. Su'wret() su'wret() sheberlep saldi'.

Kerekli qosi'mtalar: *-keshler, -li, -di-, -lardi'n', -shi, -ti.*

Qosi'mtalardi'n' asti'n si'zi'n'.

68-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n'.

Qaraqalpaqstan — nurli' **bostani'm**,
Du'nyada ko'p senin' ulli' **doslari'n'**,
U'stirt, Qaratawi'n' **bayli'qlar** ka'ni,
Baslani'p tur barli'q tariyx, **da'stani'n'**.

(Toli'bay Qabulov)

Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerdi tu'bir ha'm qosi'mtag'a ayi'ri'p, ayti'p berin'.

69-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na tiyisli qosi'mtalardi' jalg'ap, ko'shirip jazi'n'.

1. Aygu'l — to'rtinshi klas... woqi'w... . 2. Ali'stan bulttay boli'p ko'ringen terek... — bizin' awi'l. 3. Traktor... traktor... a'llegashan won'lap qoydi'.

Kerekli qosi'mtalar: *-lik, -ti'n', -shi'si', -shi'lar, -lari'n.*

Qosi'mtalardi'n' asti'n si'zi'p, bir-birinen ayi'rmasi'n ayti'p berin'.

§ 7. Birikken so'zler

70-shi'ni'g'i'w. Woqi'p shi'g'i'n'.

1. Menin' a'jag'am **Xojeliden** keldi. 2. **Atqulaq, qarabaraq, aqbas** — bular bizin' jerimizde wo'setug'i'n wo'simlikler. 3. Jerimizge **asqabaq, palawqabaq** yektik. 4. Haywanat bag'i'nda **jolbari's, tasbaqa**

ha'm **birqazan, aqqutandi'** ko'rdik. 5. **Buzawbas** i'zg'arli' jerde ko'p boladi'.

Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerdin' ma'nilerin ayti'p berin'.

Ma'nisi ha'm jazi'li'wi' boyi'nsha birotala birigip ketken so'zlerdi **birikken so'zler** deymiz. Mi'sali': **A'miwda'rya, Nursuli'w, alabug'a, suwqabaq, belbew, Yerpolat.**

71-shi'ni'g'i'w. Berilgen so'zlerdegi birikken so'zlerdi, ko'shirip jazi'n'. Wolardi'n' qalay birikkenligin tusi'nda qawi's ishinde ko'rsetin', sorawleri'n qoyi'n'.

Tu'yesin'ir, duzshi', Besto'be, bilimli, Ziybagu'l, bas kiyim, tu'yetawi'q, su'wretshi, iytty'ynnek, ayaq kiyim, temir jol, asqazan, Yerkinda'rya, jazli'q, Altin'ko'l.

U'lg'i: *Seyitkamal (Seyit + kamal)* t.b.

72-shi'ni'g'i'w. To'mendegi birikken so'zlerdi sol tu'rinde woqi'p shi'g'i'n'.

Qarabaraq — qara+baraq,
baspaso'z — baspa+so'z,
Si'rda'rya — Si'r+da'rya,
asqazan — as+qazan,
buzawbas — buzaw+bas,
ashi'wdas — ashi'w+tas.

Bul so'zlerdin' qalay birikkenligin ha'm jazi'li'wi'n bilip ali'n'.

73-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na tiyisli so'zlerdi qoyi'p ko'shirip jazi'n'.

Dawi't..., su't..., Qon'i'r..., qi'rq..., Yellik..., palaw..., Quwani'sh..., qur..., qara..., at..., ayg'a..., as..., suw...

Kerekli so'zler: *ko'l, at, buri'sh, qala, qabaq, buwi'n, shigin, baqa, jarma, qus, bag'ar, taqta, qulaq.*

Payda bolg'an so'zler neni an'latadi'? Sorawleri'n qoyi'n'.

74-shi'ni'g'i'w. Ta'sirli yetip woqi'n'.

1. Qi'zketken sag'asi'n A'miwda'ryadan aladi'.
2. Men du'kannan qolg'ap sati'p aldi'm.
3. Jarg'anat gewgimge qaray ushi'p ju'redi.
4. Bizler Xojeli — Qon'i'rat bag'dari'na ju'retug'i'n avtobusqa mindik.

U'lgı: **Kespas kespe** *ha'm as degen so'zlerdin' birigiwinen jasalg'an.*

1. Birikken so'zlerdin' qalay birikkenligin ha'm ma'nilerin ayti'p berin'.

75-shi'ni'g'i'w. To'mendegi birikken so'zlerdi qatnasti'ri'p ha'rqaysi'si'na ayi'ri'm ga'p qurap jazi'n'.

Astaqta, iytbali'q, Aysa'nem, bi'yi'l, su'tburi'sh.

1. Bul so'zlerdin' qalay birikkenligin ayti'p berin'.
2. "Su'tburi'sh" qalay tayarlanadi'.

76-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Tasbaqa a'sten ji'li'slap ju'redi. 2. Bu'gin mektepte ata-analar ji'ynali'si' boladi'. 3. Da'wletmurat aga usi' ji'ynali'sqa keledi. 4. Qaraqum menen Qi'zi'lqumni'n' ken' jaylawlari'nda qoylar yemin-yerkin jayi'li'p ju'r.

Ga'plerdegi birikken so'zlerdin' asti'n si'zi'p, ma'nilerin ayti'p berin'.

aygabaqar

77-shi'ni'g'i'w. Ta'sirli yetip woqi'n'.

1. Men Biybigu'l menen kinoteatrg'a bardi'm.
2. Gu'lziybani'n' a'jag'asi' radiotexnik boli'p isleydi.
3. Porli'taw, Aqqala, Qazaqda'rya, Mergentaw degen jerler Moynaq rayoni'ni'n' aymag'i'na kiredi.

Ga'plerdegi birikken so'zlerdi tawi'p, wolardi'n' qalay jasalg'anli'g'i'n ayti'p berin'.

78-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

Aydosqala, Aqda'rya, qara tori', Qaraoy, mal qora, kelsap, mal sharwashi'li'g'i', kepter, ko'za'ynek, biyday ren'li, qoljazba, Jetiqaraqshi', Qazanketken, Alti'nko'l, sari' si'nli', ko'k ala, Bozataw, qi'rqayaq, Ten'geshashqan, si'zi'lma, shegara.

Birikken so'zlerdi tawi'p, asti'n si'zi'n' ha'm wolardi'n' qalay birikkenligine itibar berin'.

79-shi'ni'g'i'w. Ta'sirli yetip woqi'n'.

1. Men ata-anamni'n' qolqanati'man. 2. Menin' A'bdirazaq a'jag'am shegarada xi'zmet yetedi. 3. Men Berdaqti'n' «Amangeldi» poemasi'n woqi'di'm. 4. Ku'n suwi'qta qoli'ma qolg'ap kiydim.

1. Birikken so'zlerdin' qalay birikkenligin bilip ali'n'.

2. Shegara, Amangeldi, qolg'ap so'zlerinin' jazi'li'wi'n yeste saqlan'.

Birikken so'zdin' son'g'i'si'ni'n' da'slepki **q**, **k** sesleri geyde wo'zgerip **g'**, **g** boli'p ayti'ladi' ha'm solay jazi'ladi'. Mi'sali': qolg'abi's — qol+qabi's, qolg'ap — qol+qap, Amangeldi — aman+keldi, qolg'anat — qol+qanat.

80-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

Shegara — shek+ara

Qolg'ap — qol+qap

jarg'anat — jar+qanat

bu'gin — bul+ku'n

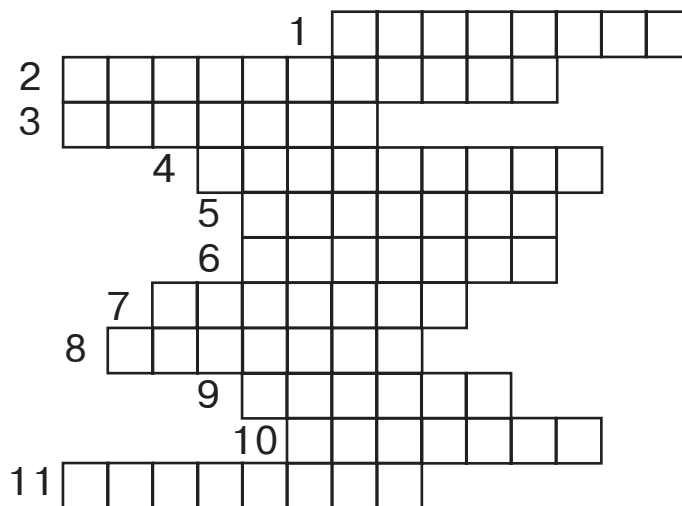
Birikken so'zlerde qaysi' sesler wo'zgeriske ushi'rag'an?

81-shi'ni'g'i'w. So'zlerdi suli'w yetip ko'shirip jazi'n'.

Ayg'abag'ar, su'tilmek, palawga'di, Sultanbek, Aqsu'n'gu'l, Taxtako'pir, Yellikqala, Shaxsa'nem.

«**Su'tilmek**» so'zin ga'p ishi'nde keltirin'.

82-shi'ni'g'i'w. Ketekshelerge to'mendegi so'zlerdi jaylasti'ri'n'.

Allambergen, Yellikqala, jarg'anat, aqqutan, alabug'a, Qoni'rat, Qarataw, Aqda'rya, Saqsaq, jolbari's, ashi'wdas.

1. Ha'rbir so'zdin' jazi'li'wi'n bilip ali'n'.
2. Qala atlari'n ga'p ishi'nde keltirip jazi'n'.

tonna-tonna

83-shi'ni'g'i'w. To'mendegi berilgen birikken so'zlerdi qatnasti'ri'p, ha'rqaysi'si'na ayi'ri'm ga'p qurap jazi'n'.

Hinjigu'l, qolg'anat, asqazan, tu'yetawi'q, jarg'anat.

1. Birikken so'zler qanday ma'ni an'latadi'? Sorawlari'n qoyi'n'.

Ta'kirarlaw

84-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n'.

Tasbaqa ha'm shayan boli'p jora,
Kelisipti dos boli'wg'a wo'z ara.
Sapar shegip jolg'a tu'sti yekewi,
Bellerinde bekkem qamar belbewi.

(Hamza Ha'kimzada.)

Birikken so'zlerdi tabi'n'. Wolardi'n' qalay birikkenligin ayti'p berin'.

Sorawlar:

1. Birikken so'zler dep nege aytami'z?
2. Birikken so'zler qalay jasaladi'? Mi'sallar keltirin'.

§ 8. Jup so'zler

85-shi'ni'g'i'w. To'mendegi ga'plerdi ko'shirip jazi'n'.

1. Gu'lba'ha'r azanda **bet-qoli'n** juwdi'. 2. Ru'stem **jora-joldaslari'** menen kinog'a bard'. 3. **Du'rkin-du'rkin** qoylar wotlaqli' jerde jayi'li'p ju'r. 4. Bali'q-shi'lar **aw-duzaqlari'n** sali'wg'a tayarlap qoydi'. 5. Bi'yi'l ba'ha'rde **jawi'n-shashi'n** ko'p boldi'.

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerdin' asti'n si'zi'n' ha'm jazi'li'wi'n bilip ali'n'.

So'zlerdin' juplasi'p keliwi arqali' jasalg'an so'zlerdi **jup so'zler** deymiz. Jup so'zlerdin' arasi'na defis (-) qoyi'ladi'. Mi'sali': ata-ana, bala-shag'a, jora-joldas, bes-alti', u'lken-kishi.

86-shi'ni'g'i'w. Ta'sirli yetip woqi'n'.

Sa'ha'rde sayrap turg'an,
Xosh hawaz bu'lbu'lsen'.
Ku'ni-tu'ni jaynap turg'an,
Sha'mende bir gu'limsen'.

(Reyimbergen Ayapbergenov)

Tili bar u'lken-kishi,
Yel jatsa da wol jatpaydi',
Tolg'an mexanizm ishi
Ti'qi'ldap ti'ni'm tappaydi'.

(saat)

(Xalmurat Saparov)

1. Jup so'zlerdi ayti'p berin'. 2. Wolar qalay jazi'lg'an.

87-shi'ni'g'i'w. Jup so'zlerdi qatnasti'ri'p, ha'rqaysi'si'na ayi'ri'm-ayi'ri'm ga'p jazi'n'.

Jap-salmalar, shi'bi'n-shirkey, topar-topar, taw-taw, ata-ana, qatar-qurbi', bes-alti'.

U'igi: Mektebimizde ata-analar ji'ynali'si' boldi'.

Jup so'zlerdin' jazi'li'wi'n yeste saqlan'.

88-shi'ng'i'w. Berilgen ga'plerdi woqi'n'.

1. Muzda topar-topar balalar si'rg'anaq tewip ju'r.
2. Demali's ku'ni adamlar parkte bala-shag'asi' menen qi'di'ri'p ju'redi. 3. Fermani'n' u'yir-u'yir ji'lqi'lari' dalada jayi'li'p ju'r.

Jup so'zlerdi tabi'n' ha'm wolardi'n' qalay jasalg'ani'n ayti'p berin'.

|| Geypara jup so'zler bir so'zdin' qaytalani'p keliwi arqali' jasaladi'. Mi'sali': **taw-taw, du'rkin-du'rkin, gu'rben'-gu'rben', juwi'ra-juwi'ra, ayta-ayta.** ||

89-shi'ni'g'i'w. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerdin' aralari'na defis (-) qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

1. Jaz aylari'nda bizde **tu'rli tu'rli** miyweler pisedi.
2. **Pada pada** mallar wotlaqli' jerde jayi'li'p ju'r.

3. Balalar **juwi'ra juwi'ra** sharshadi'. 4. **Ji'lli' ji'lli'** so'ylesen', ji'lan ininen shi'g'adi'.

Bul so'zledin' qalay jasalg'ani'n ayti'p berin'.

90-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na tiyisli jubaylaslari'n tawi'p, aralari'na defis (-) qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

1. Mektebimizdin' do'geregine qatar ... terekler woti'rg'i'zdi'q. 2. Kanaldi'n' i'rashi'ndag'i' qar ji'lt ... yetip ko'zdi qamasti'radi'. 3. Ishki jayda birewler gu'bir ... so'yleydi. 4. Men juwi'ra ... yentigip qali'ppan.

1. Wolar qalay jasalg'an?
2. Qanday sorawlarg'a juwap berip tur?

jawin-shashin

91-shi'ni'g'i'w. To'mendegi jup so'zlerdi qatnasti'ri'p, ha'rqaysi'si'na ayi'ri'm ga'p qurap jazi'n'.

U'lg'i: *Wolar u'lken-u'lken g'arbi'zlardi' saylap aldi'.*

U'lken-u'lken, juwi'ra-juwi'ra, du'k-du'k, pada-pada, jaza-jaza.

92-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Woqi'wshi'lardi'n' jari'si' ji'lma-ji'l wo'tkeriledi.
2. Wol barli'q waqi'yani' izbe-iz ayti'p berdi.
3. Men A'bdig'appar menen ju'zbe-ju'z so'ylestim.
4. Shopan qoylari'n keshte birme-bir ko'zden wo'tkerdi.

Berilgen ga'plerdin' ishinen jup so'zlerdi tawi'p, asti'n si'zi'n' ha'm wolardi'n' qalay jasalg'ani'na itibar berin'.

Qaytalani'p kelgen so'zdin' da'slepki jubayi'na **-ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe** qosi'mtalari' jalg'ani'p keliw arqali' da jup so'z jasaladi'. Wolar-di'n' arasi'na defis qoyi'lip jazi'ladi. Mi'sali': **qol-ma-qol, ko'zbe-ko'z, betpe-bet, u'yme-u'y.**

93-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na tiyisli jubaylaslari'n qoyi'p, jup so'z yetip ko'shirip jazi'n'.

Baspa-..., gezekpe-..., jekpe-..., awi'lma-..., awi'zba-..., ji'lma-..., u'yme-..., qolma-..., ju'zbe-... .

Bul jup so'zlerdin' qalay jasalg'anli'g'i'n tu'sindirin'.

94-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Mug'allim woqi'wshi'lardi' atpa-at shaqi'rdi'.
2. Kishkene Sultan ko'rgenlerin birme-bir ayti'p berdi.
3. Bag'man bag'qa ji'lma-ji'l jas na'llerdi woti'rg'i'zadi'.

So'zlerdegi **-ma-me, -pa-pe, ma-me** qosi'mtalari' qalay jalg'ani'p tur?

95-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n'.

Polat worag'i' qoli'nda,
Ju'rgen talapti'n' joli'nda.
Ati'zdi'n' **won'i'-soli'nda,**
Ju'rgen **ku'n-tu'n** woraqshi'lar.

(Ku'nxoja)

Man'layi'n'nan ag'i'zi'p ter,
Jaqsi'-jamandi' si'nap ko'r.
Jaqsi' adamni'n' keynine yer,
Sonda joli'n' bolar, balam.

(Berdaq)

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerge itibar berin'.
2. Jup so'zlerdin' si'n'arlari'n sali'sti'ri'n'.

Ma'nileri bir-birine qarama-qarsi' so'zlerdin'
juplasi'p keliwinen de jup so'z jasaladi'. Mi'sali':
uzi'n-qi'sqa, juwan-jin'ishke, won'-sol.

96-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Ha'mmemiz jaydi'n' tez pitiwine yerteli-kesh ko'mek berdik.
2. Bayram ku'ni parkte qi'z-jigit seyil yetti.
3. Ku'ni-tu'ni woqi'ymi'z kitap,
Bilmey qalsan' awhali'n' shataq.

(Abdirazaq Seytjanov)

So'zler qalay juplasqan, ayti'p berin'.

97-shi'ni'g'i'w. Berilgen so'zlerdi woqi'n'. Ma'nileri qarama-qarsi' so'zlerdi tawi'p, jup so'z jasan'.

Juwap, azi'p, a'ste, ag'a, dushshi', qi'sqa, soraw, tozi'p, aqi'ri'n, ini, ashshi', uzi'n, pa's, ko'p, ba'lent, az.

Ulgı: Ko'p-az.

98-shi'ni'g'i'w. Ta'sirli yetip woqi'n'.

1. Sa'rsen ha'r ku'ni azanda **ko'rpe-to'segin** wo'zi ji'ynaydi'. 2. Bizler demali's ku'nleri ha'r tu'rli **woyi'n-zawi'qlar** wo'tkerip turami'z. 3. Quwat kinoda ko'rgenlerin **asi'qpay-albi'ramay** ayti'p berdi.

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerge itibar berin'.
2. Ga'plerde qanday so'zler juplasi'p tur?

Yeki tubirli so'zdin' wo'z ara juplasi'p keliwinen jup so'z jasaladi'. Mi'sali': **ag'a-ini, ko'rpe-to'sek, ag'ayin-tuwg'an, woyi'n-ku'lki, qozi'-i'laq, jora-joldas.**

99-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Men jora-joldaslari'mdi' tez-tezden ko'rip tura-man. 2. Jaslar u'lkenlerdi izzet-hu'rmet yetiwleri tiyis. 3. Bizler ag'ayin-tuwg'anlari'mi'z benen qatnasi'p tura-mi'z. 4. Yolka ag'ashi' qi'si'-jazi' jasari'p turadi'.

Ga'plerdegi jup so'zlerdin' asti'n si'zi'n', wolardi'n' qanday so'zlerden jasalg'ani'n ayti'p berin'.

100-shi'ni'g'i'w. Jup so'zlerdi qatnasti'ri'p ga'p qurap jazi'n'. Tiyisli sorawları'n qoyi'n'.

Ku'ni-tu'ni, barli'-joqli', u'lken-kishi, bet-qol, jora-joldas, woyi'n-ku'lki.

101-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'. Jup so'zlerge itibar berin'.

Ag'ash-pag'ash, yeshki-peshki, un-pun, shay-pay, sa'l-pa'l, jekpe-jek, nan-pan.

Bul jup so'zlerdin' keyingisi jeke turg'anda ma'ni an'lata alama?

taw-taw

Ayi'ri'm jup so'zlerdin' jubayi' wo'z aldi'na bo'lek ayti'lmaydi' ha'm ma'ni bildirmeydi. Tek tiykarg'i' ma'ni bildiriwshi so'z benen juplasi'p ayti'li'p, jup so'z jasadı'. Mi'sali': **nan-pan, qoy-poy, shay-pay, bala-shag'a.**

102-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Jup so'zlerdin' qalay jasalg'ani'n ayti'p berin' ha'm asti'n si'zi'n'.

1. Yendi ha'zlesip shay-pay iship alayi'q. 2. Bir qi'ytaq jerge qawi'n-pawi'n yektik. 3. Ji'lg'a-saylardan

suw aqti'. 4. Jaylawda qozi'-i'laqlar sekirip-sekirip woynaydi'.

103-shi'ni'g'i'w. Ushi'p ju'rgen sozlerdi woqi'n'.

1. Ma'nisine qaray jup so'z jasan'.
2. Jubayi' woz aldi'na dara turg'anda ma'ni bildiretug'i'n jup so'zlerdin' asti'n si'zi'n'.

JUP SO'ZLERDI TAKIRARLAW

104-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'.

1. Sa'nemjanni'n' shashlari',
Sap alti'nday sap-sari',
Jalt-jult yetip turadi',
Gu'l-gu'l do'nip ha'r tali'.

(Sadi'q Nuri'mbetov.)

2. Insan **ata-anasi'n** qanday jaqsi' ko'r-se, ana tilin de sonday jaqsi' ko'riwi kerek.

tap-tasa

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerdin' qalay jasalg'ani'n ayti'p berin'. 2. Jup so'zlerge sorawi'n qoyi'n'.

105-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Qarli'g'ashti'n' tumsi'g'i' su'yir bolg'anli'qtan, wol shi'bi'n-shirkey uslawg'a ju'da' yepli boladi'. 2. Qarli'g'ash shi'bi'n-shirkeylerdi, qurt-qumi'rsqani' awqat yetedi. 3. Qoy-yeshkiler wotlaqli' jerge jayi'lmaqta. 4. Aqsu'n'gu'l qurbi'-qurdaslari' menen tez-tez ko'risip turadi'.

Ga'plerdegi jup so'zlerdi tawi'p, asti'n si'zi'n'.

106-shi'ni'g'i'w. Jumbaqtı' woqi'n' ha'm sheshimin tabi'n'.

1. Qanat, quyri'q, kekili bar,
Qoqi'rayg'an sekili bar,
Waqtı'-waqtı' aytatug'i'n
G'o-g'o-g'oq qosi'g'i' bar.

(T. Ma'mbetniyazov.)

Qosi'qtag'i' jup so'zlerdi tabi'n'.

Sorawlar

1. Jup so'zler dep nege aytami'z?
2. Jup so'zler qalay jasaladi'? Mi'sallar keltirin'.

§ 9. Atli'q

107-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Shi'paker nawqasti' yemleydi. 2. Qon'i'rat qalasi' qaraqalpaq tariyxi'nda yerteden belgili. 3. Mu-g'allim sabaqti' qi'zi'qli' yetip wo'tti. 4. A'dilbek u'keleri menen parkte qi'di'ri'p ju'rди.

1. Atli'q so'zlerdin' asti'n si'zi'p, sorawlarin' qoyi'n'.

2. Qon'i'rat so'zinin' jazi'li'wi'n yadta saqlan'.

Zatti'n' ati'n bildiretug'i'n so'zlerdi **atli'q** deymiz. Atli'q so'zlerge **Kim?** yamasa **Ne?** degen sorawlar qoyi'ladi'.

Adamg'a **Kim?** degen soraw, al adamnan basqa zatlarg'a **Ne?** degen soraw qoyi'ladi'.
Mi'sali': **Asqar, pomidor, sawi'nshi', qoyan.**

108-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'. Sorawlardi'n' worni'na kerekli so'zlerdin' tiyislin qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

1. Awi'rg'an adamdi' (kim?) yemleydi. 2. Adamg'a jag'i'mli' (ne?) yesip tur. 3. (Kim?) mektepte

mug'allim boli'p isleydi. 4. (Ne?) hawada ushi'p ju'r.
5. (Kimler?) bali'q awlap ju'r.

Kerekli so'zler: bali'qshi'lar, *samal*, *apam*, *qarli'g'ash*, *shi'paker*, *bali'q*.

109-shi'ni'g'i'w. To'mendegi berilgen atli'q so'zlerdi woqi'n'.

Kostyum, bala, g'az, dawi'l, ja'njel, bu'lbu'l, du'beley, ko'ylek, u'yrek, burshaq, da'pter, yeshki, shaqmaq, gu'ldirmama.

U'lg: 1. *Zatlar:* woramal, shalbar,...
2. *Adam, qus ja'niwarlar:* bali'qshi', qi'rg'awi'l, qoy,...
3. *Ta'biyat qubi'li'slari':* jawi'n,...
4. *Waqi'ya yaki ha'diyse atlari':* ko'terilis,...

Atli'q so'zlerdi u'lgidegidey yetip, toparlarg'a bo'lip jazi'n'.

injener

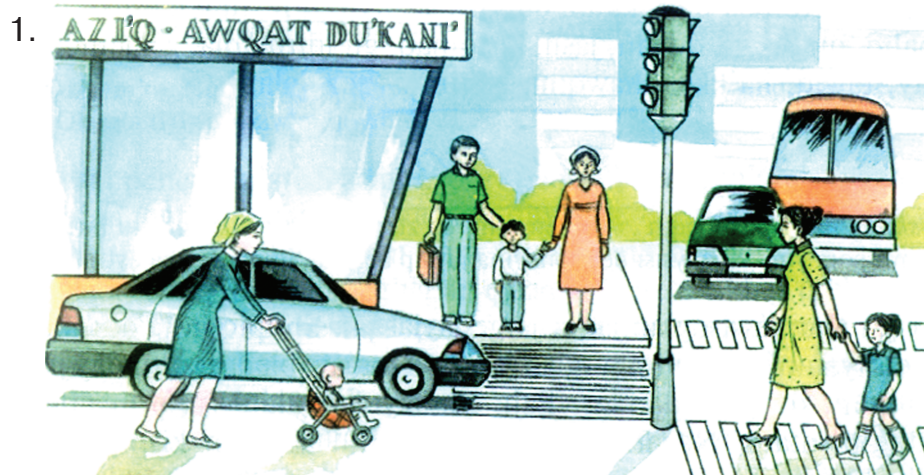
110-shi'ni'g'i'w. Berilgen so'zlerdi woqi'n'.

Shi'paker, ha'rre, kiyim, qi'rg'awi'l, qozi', biyday, buzaw, shofyor, jazi'wshi', velosiped, ilimpaz.

Da'slep **kim?** degen sorawg'a, son'i'nan **ne?** degen sorawg'a juwap beretug'i'n atli'q so'zlerdi ko'shirip jazi'n'.

qag'iyda

111-shi'ni'g'i'w. Su'wretlerdegi zatlardi'n' ati'n ayti'n'.

1. Bul so'zlerdi ga'p ishinde keltirip jazi'n'. 2. Tiyisli sorawleri'n qoyi'n'.

112-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'. Mazmuni'n ayti'p berin'.

Baxtiyar iske kiristi. Yeki saatqa shekem ti'nbastan jumi's isledi. Jumi's arasi'nda ustani'n' islew usi'li'n barlap bardi'. Woni'n' barli'q qurallari'n ko'rdi. A'sirese, Tawmurat ustani'n' kesilgen ag'ashlardi' shegesiz bir-birine u'ylestirgeni woni' ju'da' qi'zi'qti'rdi'.

(J. Seyitnazarov.)

So'zlerdin' tu'birine qaray **kim?**, **ne?** degen sorawg'a juwap beretug'i'n atli'q so'zlerdi tabi'n'.

§ 10. Menshikli ha'm g'alabali'q atli'qlar.

113-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'.

1. Berdaq ha'm A'jiniyaz — qaraqalpaq xalqi'ni'n' ulli' shayi'rlari'. 2. Kanaldag'i' qatqan muzda balalar si'rg'anaq tewip ju'r. 3. Zulfiya ha'm Gu'izar kitapxanadan qi'zi'qli' kitaplar aldi'. 4. Bi'yi'l To'rtku'l, Yellikqala rayonlari'na qi'di'ri'p barami'z.

1. Menshikli atli'qlardi' tabi'n'.
2. G'alabali'q atli'qlardi' ayti'p berin'.

Atli'qlar **menshikli** ha'm **g'alabali'q** boli'p yekige bo'linedi.

Adamg'a yamasa zatqa menshiklenip qoyi'lg'an atti' **menshikli atli'q** deymiz. Mi'sali': **Nawayi'**,

Berdaq, Qarataw.

Menshikli atli'qlar bas ha'rip penen jazi'ladi'.

114-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Yernazar alako'z — qaraqalpaq xalqi'ni'n' bati'ri'.
2. Qaraqalpaq xalqi'ni'n' yen' su'yikli shayi'rlari'ni'n' biri — A'jiniyaz.
3. Tashkent qalasi'nda Aziya, Afrika, Lati'n Amerikasi' xali'qlari'ni'n' du'nya ju'zilik kinofestivali' boldi'.

Menshikli atli'qlardi' tawi'p, asti'n si'zi'n'.

115-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n'.

1. U'rgenish, Termiz, Samarqand, No'kis, Tashkent, Buxaralar atlandi' tegis, A'ndijan, Namangan, Ferg'ana, Qarshi', Ha'mmenin' qoli'nda g'alaba jen'is.

(Tilewbergen Jumamuratov.)

Qosi'qtag'i' menshikli atli'qlardi' tabi'n'.

metall

116-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Jerlesimiz Plis Nurpeyisov yekinshi jer ju'zilik

uri'sta u'lken qaharmanli'q ko'rsetti. 2. A'miwda'ryada u'lken ko'pir bar. 3. Qi'zketken kanali' sag'asi'n A'miwda'ryadan aladi'.

Menshikli atli'qlardi'n' asti'n bir, g'alabali'q atli'qlardi'n' asti'n yeki ret si'zi'n'.

Zatlarg'a uluwma qoyi'lg'an atti' **g'alabali'q atli'q** deymiz. Mi'sali': **tog'ay, suw, klass, mug'allim, qa'lem, bala, awi'l, kitap.**

G'alabali'q atli'qlar ga'ptin' basi'nda bas ha'rip penen baslani'p jazi'ladi'. Al, basqa wori'nlarda kishi ha'rip penen jazi'ladi'.

117-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ko'rkemlep woqi'n'.

1. To'rtku'l yendi yen' birinshi worayi'm,
Gu'l jaynatti' qalasi'ni'n' shi'rayi'n,
Xali'q ji'rlag'an anaw Qi'rqqi'z jerinde,
Tuwdi' talay Ari'slan ha'm Gu'layi'm.

(Tilewbergen Jumamuratov.)

Menshikli ha'm g'alabali'q atli'qlardi' tabi'n' ha'm bir-birinen ayi'rmashi'li'g'i'n ayti'n'.

118-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

Nazli'mxan suliw — Wortu Aziya arxitekturasini'n'

du'rdanalari' bolg'an Ismayi'l Samaniy, Xoja Axmet Yassawiy, Go'r A'mir, Biybixani'm, To'rebekxani'm, Muxammed Tikesh, Maxmud Paxlaviyler menen bir qatarda turatug'i'n arxitekturali'q a'jayi'p yestelik.

(Wo'serbay Xojaniyazov.)

Menshikli atli'qlardi'n' asti'n bir, g'alabali'q atli'qlardi'n asti'n yeki ret si'zi'n'.

kilogramm

Ta'kirarlaw

119-shi'ni'g'i'w. Menshikli ha'm g'alabali'q atli'qlar tuwrali' to'mendegi sorawlar boyi'nsha gu'rrin' wo'tkerin'.

1. Ha'zir sen qayerde jasaysan'? (qaysi' qala yamasa rayon, bo'lim yamasa brigada, awi'l yekenligin ayti'n').

2. Qaysi' mekteptin' neshinshi klasi'nda woqi'ysan'?

3. Ag'an' ha'm anan' qaysi' ma'kemede qanday jumi's isleydi?

4. Wo'zin' sabaqtan bos waqi'tlari'n'da ne menen shug'i'llanasan'?

5. Balalar ushi'n arnalg'an qanday kitaplardi' woqi'di'n'?

6. Sen jasap ati'rg'an jerde da'rya, ko'l, kanal, taw, bar ma? Atlari'n atap shi'q.

§ 11. Atli'qti'n' birlik ha'm ko'plik tu'ri

120-shi'ni'g'i'w. Ha'rbir bag'anadag'i' so'zlerdi bir-biri menen sali'sti'ri'p woqi'n'.

Kepter	kepterler,	da'pter	da'pterler
alma	almalar,	sho'je	sho'jeler
terek	terekler,	sawi'nshi'	sawi'nshi'lar

Wolardi'n' wo'zgesheligin ayti'p berin'.

Atli'qlar **birlik** ha'm **ko'plik** ma'nide qollaniladi'.

Atli'qti'n' birlik tu'ri jeke zatti' bildirip keledi. Mi'sali': **kitap, qi'z, ko'she, mektep, bala, woqi'wshi'.**

Atli'qti'n' ko'plik tu'ri birneshe zatlardi' bildiredi. Atli'qti'n' ko'plik tu'ri birlik tu'rine **-lar, -ler** jalg'awi' jalg'ani'w arqali' jasaladi'.

Atli'q so'zdin' keyni juwan buwi'ng'a pitse, **-lar**, jin'ishke buwi'ng'a pitse **-ler** jalg'awi' jalg'anadi'.

Mi'sali': **kitaplar, ko'ller, qi'zlar, balalar.**

shofyor

121-shi'ni'g'i'w. Naqi'llardi' ta'sirli yetip woqi'n'.

1. Bati'r yel i'ri'si',
Jawi'n jer i'ri'si'.
2. Ken'esli yel azbas,
Ken' kiyim tozbas.
3. Til-buwi'nsi'z, woy-tu'psiz.

Atli'q so'zlerdi tabi'n'. Sorawlari'n qoyi'n'.

122-shi'ni'g'i'w. So'zlerdi woqi'n'.

Salma, quri'li'sshi', shi'g'arma, terek, kitap, woqi'wshi'.

U'lgı: *Salmalardan si'ldi'rlap suw ag'i'p tur.*

1. So'zlerge da'slep ko'plik jalg'awi'n jalg'an'.
2. So'zlerdin' ha'rbirine bayanlawi'shli' ayi'ri'm ga'p qurap jazi'n'.

123-shi'ni'g'i'w. Qawi'sti'n' worni'na tiyisli ko'plik jalg'awlari'n qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

1. Kishkene bala () ha'm qi'z () maydanshada woynap ju'r. 2. Ko'she ()din' yeki boyi'nda biyik-biyik terek () samal tarti'p wo'sip tur. 3. Ko'l ()din' u'stinen tu'rli qus () ushi'p wo'tedi.

124-shi'ni'g'i'w. Tekstti woqi'n'.

Qala wortasi'ndag'i' aydi'n jol menen mashinalar qurday qatnaydi'. Joldi'n' yeki qaptali'nda piyadalar ju'retug'i'n soqpaq bar. Woni'n' yeki boyi'nda ha'r tu'rli terekler wo'sip tur. Bulardi' mektep woqi'w-shi'lari' wo'z qollari' menen ba'ha'rde na'lshe sinen woti'rg'i'zg'an yedi.

(Xalmurat Saparov.)

Ko'plik jalg'awi' jalg'ang'an atli'q so'zlerdi ayti'p berin'.

125-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'. Atli'q so'zlerge qanday jalg'awlar jalg'ang'an?

G'az, u'yrekler, qarli'g'ashlar, kanallar, si'yi'r, tawi'qlar, ko'l, ko'ller, u'yrek, qoylar, qi'rg'awi'l, bali'qlar, si'yi'rlar, sho'p, sho'pler.

U'y haywanlari'ni'n' atlari'n qatnasti'ri'p birneshe ga'p qurap jazi'n'.

§ 12. Atli'qti'n' betleniwi

126-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'.

Quri'li'sshi'man, quri'li'sshi'san', quri'li'sshi'
Quri'li'sshi'mi'z, quri'li'sshi'si'z, quri'li'sshi'.
Quri'li'sshi'larmi'z, quri'li'sshi'larsi'z, quri'li'shi'lar.

Atli'q so'zlerdin' betleniwine di'qqat awdari'n'. Betlik jalg'awi'n ayti'p berin'.

Adam ma'nisinde qollani'latug'i'n atli'q so'zler u'sh bette, **birlik** ha'm **ko'plik** tu'rinde betlenedi. Mi'sali': **birlik tu'rinde:** Men woqi'wshi'man. Sen woqi'wshi'san'. Wol woqi'wshi'. **Ko'plik tu'rinde:** bizler woqi'wshi'mi'z (woqi'wshi'larmi'z), sizler woqi'wshi'si'z (woqi'wshi'larsi'z), wolar woqi'wshi' (woqi'wshi'lar).

127-shi'ni'g'i'w. Atli'q so'zlerdi u'sh bette, birlik ha'm ko'plik tu'rinde betlep, ko'shirip jazi'n'.

Bala, su'wretshi, sawi'nshi'.

U'lgı: shofyorman, shofyorsan', shofyor.

Betlik jalg'awlari'ni'n' asti'n si'zi'p ko'rsetin'.

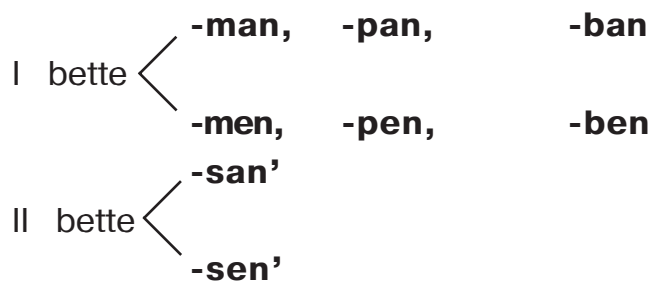
128-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Men to'rtinshi klasti'n' woqi'wshi'si'man.
2. Wolar yen' aldag'i' quri'li'sshi'lar. 3. Sizler zavodti'n' aldi'ng'i' jumi'sshi'lari'si'z. 5. Wol jas sawi'nshi' 6. Bizler analari'mi'zdi'n' yen' jaqi'n ja'r-demshilerimiz.

1. Betlik jalg'awlari'ni'n' tawi'p, asti'n si'zi'n'. 2. Wolardi'n' qaysi' bette, qanday sanda qollani'li'p turg'ani'n ayti'p berin'.

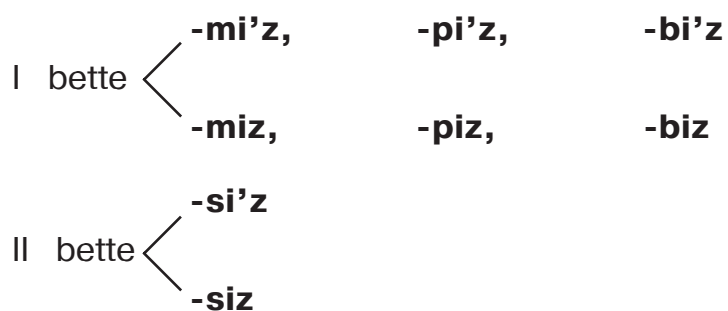
Atli'q so'zlerge betlik jalg'awlari' to'mendegishe jalg'anadi':

Birlik tu'rinde:

III bette betlik jalg'aw bolmaydi'.

Ko'plik tu'rinde:

III bette betlik jalg'awi' bolmaydi'.

Atli'q so'zdin' betleniw u'lgisi:

	Birlik,	Ko'plik
I bet	shayi'rman	shayi'rmi'z (shayi'rlarmi'z)
II bet	shayi'rsan'	shayi'rsi'z (shayi'rlarsi'z)
III bet	shayi'r	shayi'r (shayi'rlar)

129-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na tiyisli betlik jalg'awlari'n qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

1. Bizler xalqi'mi'zg'a turaq jay sali'p beriwshi quri'li'sshi'lar... . 2. Sizler ma'mleketimizdi gu'llendiriwshi yen' aldi'ng'i' jumi'sshi'lar... . 3. Sen ha'r ji'li' biydaydan mol zu'ra'a't beriwshi diyqan... . 4. Men bilimnin' teren' si'rlari'n iyelewge umti'li'wshi' woqi'wshi'... .

Atli'q so'zlerdin' qaysi' bette, qaysi' sanda turg'anli'g'i'n ayti'p berin'.

130-shi'ni'g'i'w. Atli'q so'zlerdi u'sh bette, birlik ha'm ko'plik sanda betlep, betlik jalg'awlari'n defis (-) arqali' bo'lip jazi'n'.

lлимпаз, jazi'wshi', diyqan.

U'lgı: *Ushqi'sh-pan, ushqi'sh-san', ushqi'sh.*

«lлимпаз» so'zin ga'p ishinde keltirip jazi'n'.

131-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' di'qqat penen woqi'n'.

Tilindegi ku'n ha'm ayman,
Aldi'ndag'i' jortqan tayman,

Is buyi'rsa wori'nlayman,
Deydi ag'am «ko'p jasa»!

(Xalmurat Saparov.)

Qosi'qtag'i' betlengen atli'q so'zlerdi tawi'p, wolardi'n' qaysi' bette, qaysi' sanda turg'anli'g'i'n ayti'p berin'.

132-shi'ni'g'i'w. To'mendegi berilgen atli'q so'zlerdi ko'plik tu'rinde betlen'. **Dos** so'zin ga'p ishinde keltirin'.

Mug'allim, dos, du'kanshi', bag'man.

133-shi'ni'g'i'w. Wo'z woyi'n'i'zdan to'rt atli'q so'z tawi'p, wolardi' birlik ha'm ko'plik sanda betlep, ko'shirip jazi'n'. Betlik jalg'awlari'ni'n' asti'n si'zi'n'.

§ 13. Atli'qti'n' tarti'mlani'wi'

134-shi'ni'g'i'w. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerdi tu'bir ha'm qosi'mtag'a ayi'ri'p, ko'shirip jazi'n'.

Jan'la, qobi'z, a'sirlerdin' **gu'wasi'**,
Qaraqalpaq so'zlerinin' **sag'asi'**,
Qaytqan g'azday g'an'qi'ldag'an **u'nin'e**,
Shadli'q qurg'an jan'a turmi's **du'nyasi'**.

(Ibrayi'm Yusupov.)

Qosi'qti' yadlap ali'n'.

Zatti'n' kimga yamasa nege tiyisli yekenligin bildiretug'i'n jalg'awlardi' **tarti'm jag'awlari'** deymiz. Mi'sali': Menin' da'pter**im**, senin' da'pter**in'**, woni'n' da'pter**i**, bizlerdin' da'pter**imiz**, dapterler**imiz**, sizlerdin' da'pter**in'iz**, da'pterler**in'iz**, wolardi'n' da'pterleri.

135-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n'.

Saw ju'rsiz be, balalari'm,
Keleshekke danalari'm.
Ko'p u'mitler ku'tip woti'r,
Sizlerden ata-analari'n'.

(A'bdirazaq Seytjanov.)

Qosi'qtag'i' tarti'mlang'an atli'q so'zlerdi tabi'n' ha'm tarti'm jalg'awi'ni'n' ma'nisin ayti'p berin'.

vagon

136-shi'ni'g'i'w. Berilgen atli'q so'zlerge **-m, -i'm, -im, -n', -i'n', -in'** tarti'm jalg'awlari'n jalg'an'.

Kitap, ana, joldas, yel, g'az, ag'a.
Qa'legen u'sh so'zdi ga'p ishinde keltirip ko'shirip jazi'n'.

Atli'q so'zlerdin' tarti'm jalg'awlari' menen wo'zgeriwi **atli'qti'n' tarti'mlani'wi'** dep ataladi'.

Tarti'm jalg'awlari' atli'q so'zlerge u'sh bette, birlik ha'm ko'plik sanda jalg'anadi':

Birlik tu'rinde:

I bet -m, -i'm, -im,

II bet -n', -i'n', -in',

III bet -si', -si, -i', -i,

Ko'plik tu'rinde:

-mi'z, -miz, -i'mi'z, -imiz

-n'i'z, -n'iz, -i'n'i'z, -in'iz,

-i', -i.

Atli'q so'zlerdin' tarti'mlani'w u'lgisi:

	Birlik	Ko'plik
I bet	anam	anami'z, analari'mi'z
	u'kem	u'kemiz, u'kelerimiz
	jumi'si'm	jumi'si'mi'z, jumi'slari'mi'z
II bet	anan'	anan'i'z, analari'n'i'z
	u'ken'	u'ken'iz, u'kelerin'iz
	jumi'si'n',	jumi'si'n'i'z, jumi'slari'n'i'z
III bet	anasi',	analari'
	u'kesi	u'keleri
	jumi'si'	jumi'slari'

137-shi'ni'g'i'w. Qari'ndas, kiyim, u'y, su'wret degen atli'q so'zlerdi u'sh bette, birlik ha'm ko'plik sanda tarti'mlani'w u'lgisi boyi'nsha tarti'mlan'.

138-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazin'.

Ata-ana jaqti'li' tan'i'm,
Ata-ana — aqi'li'm, an'i'm.
Shaqalari' jemiske toli',
Ata-ana miyweli bag'i'm.

(Xalmurat Saparov.)

1. Tarti'm jalg'awli' atli'q so'zlerdin' asti'n si'zi'n'.
2. Atli'qlar neshinshi bette, qaysi' sanda tarti'mlani'p tur?

139-shi'ni'g'i'w. To'mende berilgen atli'q so'zlerge tarti'm jalg'awlari'n u'sh bette, birlik ha'm ko'plik sanda qosi'p, ko'shirip jazin'. Tarti'm jalg'awlari'ni'n' asti'n si'zi'n'.

Ustaz, i'laq, tirek, perzent, sho'je, ata.

140-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n'.

Semiz ferma mallari',
Wotqa bay taw yetegi.
Ko'rgende jan'a jaylardi',
Qi'yali'n' yoshi'p ketedi.

(Xalmurat Saparov.)

1. Qosi'qtag'i' atli'q so'zlerge jalg'ang'an tarti'm jalg'awi'n tabi'n'.
2. Tarti'm jalg'awi'ni'n' qaysi' bette, qaysi' sanda turg'ani'n ayti'p berin'.

141-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Tarti'm jalg'awi'ni'n' asti'n si'zi'p, qaysi' betke tiyisli yekenin ayti'n'.

1. Su'yikli Wo'zbekstani'mi'z gu'llenbekte. 2. Bizler xalqi'mi'zdi'n' qurg'i'n turmi'si' ushi'n hadal miyne-timizdi ayamaymi'z. 3. Sport densawli'g'i'n'di' bek-kemleydi. 4. Miynet su'ygish xalqi'mi'z, jaslari'mi'z baxi'tli' turmi'sta jasadidi'.

142-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n'.

1. Sen menin' A'miwda'ryam, Qaratawi'm,
To'bem ko'kti tireydi qurg'i'nlasan'.
Sen menin' gu'mbirlegen aq wotawi'm,
Alaqanday bolsan' da bir du'nyasan'.

(To'lepbergen Ma'tmuratov.)

1. Tarti'm jalg'awi' jalg'ang'an atli'q so'zlerdi tabi'n', wolardi'n' qaysi' sanda turg'ani'n ayti'p berin'.

Atli'q so'zlerge ko'plik ha'm tarti'm jalg'awlari' jalg'ang'anda, da'slep ko'plik jalg'awi', wonnan son' tarti'm jalg'awi' jalg'anadi'. Mi'sali': kitap-**lar-i'm**, kitap-**lar-i'n'**, kitap-**lar-i'**, kiyim-**ler-im**, kiyim-**ler-in'**, kiyim-**ler-i**.

143-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Bizler jaqi'n doslari'mi'z benen tez-tezden ushi'rasi'p turami'z. 2. Yegislik jerlerimizdi suwg'a qandi'ri'p suwg'ardi'q. 3. To'rtinshi klass woqi'wshi'lari' sayaxatqa shi'qti'. 4. Mug'allimlerimizdi ba'rqulla hu'r-met yetemiz.

1. Atli'qti'n' ko'plik jalg'awi'ni'n' asti'n si'zi'n'.
2. Tarti'm jalg'awi' qalay jalg'ani'p tur?

144-shi'ni'g'i'w. To'mendegi so'zlerdi ko'shirip jazi'n'.

Mektep-mektebi, taraq-tarag'i', kitap-kitabi', terek-teregi, top-tobi', woraq-worag'i', woyi'nshi'q-woyi'nshi'g'i', monshaq-monshag'i', ju'rek-ju'regi.

1. So'z aqi'ri'ndag'i' seslerdin' wo'zgeriwine itibar berin'.

Aqi'ri' **k, q** ha'm **p** seslerine pitken atli'q so'zlerge dawi'sli' sesten baslang'an tarti'm jalg'awlari' jalg'ang'anda, **k** sesi **g** sesine, **q** sesi **g'** sesine, **p** sesi **b** sesine almasadi' ha'm solay jazi'ladi'. Mi'sali': **bilek-bilegi, ka'sip-ka'sibi, a'sbap-a'sbabi', quymaq-quymag'i'.**

145-shi'ni'g'i'w. Qawi'sti'n' worni'na tarti'm jalg'awi'ni'n' (i'-i) tiyislin qoyi'p ko'shirip jazi'n'.

1. Jaslar ushi'n bilim yesik () ba'rqulla ashi'q.
2. Da'wletlinin' yeki qonaq () bir ku'nde keledi.
3. Jaqsi' so'z jan azi'q ().
4. Sa'rbina'zdi'n' aldi'na qoyg'an tilek () wori'nlandi'.
5. Jazda terektin' japi'raq () ko'k-ko'n'bek boli'p do'nip turadi'.
6. Gu'lba'ha'rdin' shi'g'arg'an yesap () duri's boli'p shi'qti'.

1. So'z aqi'ri'ndag'i' **k, q, p** seslerinin' wo'zgeriw sebeplerin ayti'p berin'. Tarti'mlang'an so'zler qaysi' sanda, neshinshi bette turg'anli'g'i'na itibar berin'.

146-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n'.

1. Watan ushi'n kerek bolsa ju'regim,
Ayamayman. Watan — menin' tiregim.
Bar ku'shimdi xali'q isine sarp yetiw —
Tuwg'ani'mnan woyi'mdag'i' tilegim.

(T. Seyitmamutov.)

2. Yegiz tuwdi' yeshkim menin',
Yekew boldi' i'lag'i'm.
Yenshi yetip i'lag'i'mdi',
Tislep aldi'm qulag'i'n.

(Izbasar Fazi'lov.)

1. Qosi'qtag'i' tarti'm jalg'awi' jalg'ang'an atli'q so'zlerdi tabi'n'.

2. Tu'bir so'zlerdin' aqi'ri'ndag'i' seslerdin' wo'zgeriw sebebin ayti'p berin'.

§ 14. Atli'qti'n' sepleniwi

147-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'.

1. **Tog'ay** — xali'q bayli'g'i'. 2. Bizler qali'n' **to-g'aydi'n'** ishin araladi'q. 3. Adamlar dem ali's ku'n-leri **tog'ayg'a** bari'p dem aladi'. 4. **Tog'aydi'** tamashalaw adamg'a la'zzet bag'i'sh yetedi. 5. **To-g'ayda** tu'rli ag'ashlar wo'sedi. 6. Keshke jaqi'n **tog'aydan** u'yimizge qaytti'q.

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerge tiyisli sorawlarin' qoyi'n' ha'm qalay wo'zgergenine itibar berin'.

Atli'q so'zlerdin' seplik jalg'awlari' menen wo'zgeriwin **atli'qti'n' sepleniwi** deymiz.

Atli'q so'zler ataw, iyelik, bari's, tabi's, shi'g'i's, wori'n seplikleri menen birlik ha'm ko'plik sanda seplenedi.

Seplik jalg'awlari' menen wo'zgergen atli'q so'zlerge **kim?, ne?, kimnin'?, nenin'?, kimgе?, nege?, qayda?, kimdi?, neni?, kimnen?, neden?, qaydan?, kimde?, nede?, qayda?** degen sorawlar qoyi'ladi'.

148-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Kanaldi'n' suwi' menen yeginlerdi suwg'aradi'.
2. Suwshi' g'awashag'a suw jiberdi.
3. Altin'ngu'l tawi'qlarg'a da'n saldi'.
4. Ag'am keshte Tashkentten keldi.
5. Men mektepten kelip, apama ja'rdemlestim.

neni?

U'lg'i: Aynazar yesik aldi'ndag'i' qardi' gu'redi.

1. Seplik jalg'awlari' menen wo'zgergen atli'q so'zlerdin' asti'n si'zi'n', tiyisli sorawleri'n u'stine jazi'n'.

149-shi'ni'g'i'w. Atli'q so'zlerdin' sepleniw u'lgisin woqi'n'.

Atli'q so'zlerdin' sepleniw u'lgisi

Birlik

Seplik- lerdin' atlari'	Sorawleri'	Atli'q so'zlerdin' sepleniwi		
Ataw	kim? ne?	bala	awi'l	keme
Iyelik	kimnin'? nenin'?	balani'n'	awi'ldi'n'	kemenin'
Bari's	kimge? nege? qayaqqa?	balag'a	awi'lg'a	kemege
Tabi's	kimdi? neni?	balani'	awi'ldi'	kemeni
Shi'g'i's	kimnen? neden? qaydan?	baladan	awi'ldan	kemedan
Wori'n	kimde? nede? qay jerde?	balada	awi'lda	kemedede

Ko'plik

Seplik- lerdin' atlari'	Sorawlar'	Atli'q so'zlerdin' sepleniwi		
Ataw	kimler? neler?	balalar	awi'llar	kemeler
Iyelik	kimlerdin'? nelerdin'?	balalardi'n'	awi'llardi'n'	kemelerdin'
Bari's	kimlerge? nelerge? qay jerlerge?	balalarg'a	awi'llarg'a	kemelerge
Tabi's	kimlerdi? nelerdi?	balalardi'	awi'llardi'	kemelerdi
Shi'g'i's	kimlerden? nelerden? qay jerlerden?	balalardan	awi'llardan	kemelerden
Wori'n	kimlerde? nelerde? qay jerlerde?	balalarda	awi'llarda	kemelerde

1. Sepliklerdin' atlari'n ha'm sorawlarin' bilip ali'n'.
2. Atli'q so'zlerdin' birlik ha'm ko'plik sanda sepleniwine
itibar berin'.

150-shi'ni'g'i'w. U'lgiden paydalani'p, **shofyor, tu'lk,**
tog'ay so'zlerin birlik ha'm ko'plik tu'rinde seplik jalg'awlari'
menen seplen'. Wolarg'a tiyisli sorawlar qoyi'n'.

mashinist

151-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. **Woqi'wshi'lar mug'allimnin' sorawları'na** toli'q juwap berdi. 2. **Qalani'n' xalqi'** ji'ldan-jig'a ko'beymekte. 3. **Kitap — adamni'n'** yen' jaqi'n ken'esgo'yi ha'm joldasi'.

qayda?

U'igi: *Azat qalada turadi'.*

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerdin' u'stine tiyisli sorawları'n qoyi'n' ha'm qaysi' seplikte, qaysi' sanda turg'ani'n ayti'p berin'.

152-shi'ni'g'i'w. Qawi'sti'n' ishine sol so'zlerge tiyisli sorawları'n ko'rsetip, ko'shirip jazi'n'.

1. Palawqabaqti' (), asqabaqti' () waqti'nda jep turi'w densawli'qqa () paydali'. 2. Demali's ku'nleri Biybisa'nem () u'kesin () taza hawada () qi'di'rtadi'. 3. Bizin' su'yikli Watani'mi'zda () balalar () shadli' turmi'sta jasaydi'.

1. Bul so'zlerdin' qaysi' seplikte, qaysi' sanda kelgenligin ayti'p berin'.

2. Birikken atli'qlardi' da yeske tu'sirin'.

153-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'. Atli'q so'zlerge tiyisli sorawları'n qoyi'n'. Qaysi' seplikte turg'anli'g'i'n ayti'n'.

1. Bir ku'ni ana g'az palapanları'n yertip, u'ydin' aldi'ndag'i' ko'ldin' ishinde ju'zip ju'rди. Al, Qurbanbaydi'n' ka'sibi — g'azları'na ha'm palapanları'na qaraw

yedi. Mu'mkin g'azlari' wo'sip-wo'rbip ju'z bolar, ba'lkim mi'n' bolar. Ba'ri bir wolar ko'ptiki. Mine, bizin' awi'lda mekteptin' da'slepki qus fermasi' usi'lay payda bolg'an yedi.

(Wo'serbay Xojaniyazov.)

§ 15. Ataw sepligi

154-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerdin' asti'n si'zi'n' ha'm tiyisli sorawleri'n qoyi'n'.

1. **Jolawshi'lar** qa'legen qalalarg'a **avtobus, poezd** yamasa **samolyotlar** menen baradi'. 2. **Balalar** ta'nepis waqti'nda dalada woynap ju'r. 3. **Mug'allim** klastag'i' woqi'wshi'lardi'n' qatnasi'n barladi'. 4. Mallarg'a jug'i'mli' **wot-sho'pler** berildi. 5. **Sa'liyma** sabaqqa jaqsi' tayarlandi'.

Ataw sepliginin' sorawleri': **kim?, ne?, kimler?, neler?** Bul sepliktin' arnawli' jalg'awi' bolmaydi'. Mi'sali': **kitap, kitaplar, u'yrek, u'yrekler, adam, adamlar.**

155-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na ataw sepliginde turg'an atli'q so'zlerdin' tiyislin qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

1. ... — densawli'qti'n' saqshi'lari'. 2. ... — woqi'wshi'lardi'n' teren' bilim ali'wdag'i' yen' jaqi'n dosti', aqi'lgo'yi ha'm ja'rdemshisi. 3. ... jumi'sqa

ketti. 4. ... sabaqqa kirdi. 5. Ko'she boyi'nda wo'sip turg'an ... hawani' tazartadi', dem ali'wdi' jaqsi'laydi'.

Kerekli so'zler: *kitap, mug'allim, terekler, ag'am, shi'pakerler.*

1. So'zler qanday sanda seplenip tur.

156-shi'ni'g'i'w. Ta'sirli yetip woqi'n'. Ataw sepligindagi so'zlerdin' sorawlarin' qoyi'n'.

1. Ra'muwza apasi' menen parkte qi'di'ri'p ju'rdi.
2. Teplicada qi'yar, pomidor wo'sip tur. 3. Mug'allim wo'tilgen sabaqti' soradi'. 4. Woqi'wshi'lar taza sabaqti' quni'g'i'p ti'n'lap woti'r. 5. Yerikler, shiyeler, almalar gu'lledi.

157-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'p, ataw sepliginde turg'an so'zlerdin' asti'n si'zi'n'.

1. Woqi'wshi' barli'q jerde ta'rtpili boli'p ju'riwi tiyis. 2. Mekteptin' do'geregine ha'r tu'rli gu'ller yegilgen. 3. Tazagu'l taxtag'a shi'qti'. 4. Mektep — bilim worayi'.

(ne?)

U'lgı: *Qali'n' qar jawdi'.*

158-shi'ni'g'i'w. To'mende berilgen so'zlerdi ga'p ishinde keltirip jazi'n' ha'm tiyisli sorawlarin' qoyi'n'.

Maqset, jon'i'shqa, jumi'sshi'lar, miyweler, biyday, mektepler, mug'allimler, qon'i'raw.

§ 16. Iyelik sepligi

159-shi'ni'g'i'w. Berilgen ga'plerdi woqi'n'.

1. **Shortanni'n'** sorpasi' ti'mawg'a yem boladi'.
2. Ku'tip turg'an **adamlardi'n'** sani' kem-kemnen ko'beymekte.
3. **Nurjamaldi'n'** ag'asi' jumi's babi'nda Tashkentke bari'p qaytti'.
4. **Tawi'qlardi'n'** sho'jeleri arman-berman juwi'ri'si'p ju'r.

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerdin' jalg'awi'n tawi'p, tiyisli sorawlarin' qoyi'n'.

Iyelik sepliginin' sorawlarin': **kimnin'?, nenin'?, kimlerdin'?, nelerdin'?**. Jalg'awlarin': **-di'n', -din', -ti'n', -tin', -ni'n', -nin'**.

So'zdin' aqi'ri' u'nli dawi'ssi'zg'a ha'm dawi'sli' seske pitkende, **-di'n', -din', -ni'n', -nin'** jalg'awlarin' jalg'anadi'.

Mi'salin': juldi'z**di'n'**, balani'n', inim**ni'n'**.

So'zdin' aqi'ri' u'nsiz dawi'ssi'z seske pitkende, **-ti'n', -tin'** jalg'awlarin' jalg'anadi'.
Mi'salin': jumi's**ti'n'**, yerikt**in'**, mektept**in'**.

160-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Qoyanni'n' izi qarda belgili boli'p turadi'. 2. Mekteptin' aldi'nda ji'ynali's boli'p ati'r. 3. Awi'-li'mi'zdi'n' wortasi'na jan'a mektep sali'ndi'.

1. Iyelik sepliginde turg'an so'zlerdin' asti'n bir ret, ataw sepliginde turg'an so'zlerdin' asti'n yeki ret si'zi'n'.

161-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na **-di'n', -din', -ti'n', -tin', -ni'n', -nin'** jalg'awlari'ni'n' tiyislin qoyi'p, ga'plerdi ko'shirip jazi'n'.

1. Shi'pakerler — densawli'q... saqshi'lari'. 2. Ana... kewli — balada, bala... kewli dalada. 3. Mektep... sport zali'nda ata-analar ji'ynali'si' boldi'.

nenin'?

U'lgı: Bizler *A'miwda'ryani'n' ko'pirinen arjaqqa wo'ttik.*

2. So'zlerdin' sorawlari'n u'stine jazi'p ko'rsetin'.

162-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ko'rkemlep woqi'n'.

Ma'rt Tumaris massagettin'
«Qi'rq qi'zi'ni'n'» urpag'i'man.
Perzentimen pechenegtin',
Sho'ldin' qaraqalpag'i'man.

(Ibrayi'm Yusupov.)

1. Ko'shirip jazi'p, iyelik sepligindagi so'zlerdin' asti'n si'zi'n'.

§ 17. Bari's sepligi

163-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Islam **mektepke** ketti. 2. Gu'lziyra **g'azlari'na** da'n saldi'. 3. Ag'am **yemlewxanag'a**, apam **mektepke** jumi'sqa ketti.

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerdin' jalg'awi'ni'n' asti'n si'zi'p, tiyisli sorawlari'n qoyi'n'.

Bari's sepliginin' sorawlari': **kimge?, nege?, qayda?, kimlerge?, nelerge?**. Jalg'awlari': **-g'a, -ge, -qa, -ke, -na, -ne, -a, -e**.

So'zdin' aqi'ri' u'nli daw'i'ssi'zg'a ha'm daw'i'sli' seske pitse **-g'a, -ge**, al u'nsiz seske pitse **-qa, -ke** jalg'awlari' jalg'anadi'. Mi'sali': Watang'a, ati'zg'a, yelge, mektepke, joldasqa.

I ha'm II bettegi tarti'm jalg'awli' so'zden son' **-a', -e**, III bettegi tarti'm jalg'awli' so'zden son' **-na, -ne** jalg'awlari' jalg'anadi'. Mi'sali': yelime, xalqi'ma, yelin'e, xalqi'n'a, yeline.

164-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Woqi'wshi'lar mektepke ji'ynaldi'. 2. Bizler Qaratawg'a bardiq. 3. U'kem gu'llerge suw quydi'. 4. Men anama ko'meklestim.

1. Bari's jalg'awli' so'zlerdin' asti'n si'zi'n' ha'm jalg'awlari'n ayti'p berin'.

165-shi'ni'g'i'w. To'mende berilgen so'zlerge bari's sepliginin' jalg'awi'n qosi'p, ha'rqaysi'si'na ayi'ri'm ga'p du'zin'. Tiyisli sorawlari'n u'stine jazi'p ko'rsetin'.

Ata-ana, xali'q, mashina, joldasi'm, A'miwda'rya, jari's.

kimge?

U'lgı: *Men xalqi'ma xi'zmet yetemen.*

166-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Woqi'wshi'lar Berdaqti'n', A'jiniyazdi'n' qosi'qlari'n su'yip woqi'ydi'. 2. Mallarg'a wot-sho'p saldi'm. 3. Men tog'ayda kiyiktin' i'lag'i'n ko'rdim. Wol bizlerge tikireyip qaradi'.

Iyelik sepligindegi so'zlerdin' asti'n bir ret, bari's sepligindegi so'zlerdin' asti'n yeki ret si'zi'n'.

167-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n'.

1. Men ten'eymen seni jegen nani'ma,
Uwi'z benen ruwx'i'n' sin'gen qani'ma.
Yes bilgeli til jati'rqap ko'rmedim,
Biraq, sen di'm jaqi'nsan'-aw jani'ma.

(Ibrayi'm Yusupov)

1. Bari's sepligindegi so'zlerdi tawi'p, jalg'awlari'n ayti'p berin'.
2. Tiyisli sorawlari'n qoyi'n'.

§ 18. Tabi's sepligi

168-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'.

1. Bizler tapsi'ri'lg'an **jumi'sti'** jaqsi' wori'nladi'q.
2. **Watandi'** qorg'ag'an **azamatti'** xali'q ba'rqulla yesinde saqlaydi'.
3. **Ata-anani'** qa'dirlew, wolardi' hu'rmet yetiw — ha'rbir insanni'n' wazi'ypasi'.
4. Men **u'kemdi** ha'r ku'ni baqshag'a aparaman.

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerdin' jalg'awi'n tawi'p, tiyisli sorawleri'n qoyi'n'.

Tabi's sepliginin' sorawleri': **kimdi?, neni?, kimlerdi?, nelerdi?** Jalg'awlari': **-di', -di, -ti', -ti, -ni', -ni, -n.**

So'zdin' aqi'ri' u'nli dawissiz'zg'a ha'm dawisli' seske pitse, **-di', -di, -ni', -ni**, u'nsiz seske pitse, **-ti', -ti** jalg'awlari' jalg'anadi'. Mi'sali': qag'az**di'**, gu'rrin'**di**, alman**i'**, kemen**i**, kitapt**i'**.

III bettegi tarti'm jalg'awli' so'zden son' **-n** jalg'awi' jalg'anadi'. Mi'sali': balasi'n, u'kesin.

169-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Maldi' tapqang'a baqti'r, woti'ndi' shapqang'a jaqti'r.
2. Qa'dirli balalar! Bilimdi teren' iyelen'iz!
3. Men qi'ziqli' kitaplardi' ko'p woqi'yman.
4. Aydarbek

u'yindegi quslari'n jaqsi' ku'tedi. Wolarg'a waqti'nda suw quyadi', da'n salad'i'.

1. Tabi's sepliginin' jalg'awi' jalg'ang'an so'zlerdin' asti'n si'zi'n' ha'm tiyisli sorawlari'n qoyi'n'.

170-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n' ha'm yadlan'.

Su'yemen wo'sken yelimdi,
Su'yemen suliw jerimdi,
Su'yemen nag'i'z miynettin',
Bati'ri' bolg'an yerimdi.

(Bayniyaz Qayi'pnazarov.)

1. Tabi's sepliginde kelgen so'zlerdi tawi'p, wolardi'n' jalg'awlari'n ayti'p berin'.

2. Bul so'zlerge qanday sorawlar qoyi'wg'a boladi'?

171-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Bizin' xalqi'mi'z ba'rqulla paraxatshi'li'qti' su'yedi.
2. Terilgen paxtalardi' zavodqa tapsi'rdi'. 3. Tog'ayda ha'r tu'rli an'lardi' ko'rdik. 4. G'arbi'zdi', palawqabaqti', asqabaqti' jep turi'w ju'da' paydali'.

1. Bari's sepligindegi so'zdin' asti'n bir ret, tabi's sepligindegi so'zdin' asti'n yeki ret si'zi'n'.

stanciya

172-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Mekteptin' mu'lkin ko'zdin' qarashi'g'i'nday saqlan'. 2. Men baqshadan u'kemdi a'keldim. 3. Sultanbek a'ke-sheshesin, joldasi'n, mug'allimin, uluwma jasi' u'lkenlerdi jaqsi' si'ylaydi'. 4. Kitaptan qi'zi'qli' gu'rrin'lerdi woqi'di'm.

1. Tabi's sepligindegi so'zlerdin' asti'n si'zi'n'. Sorawleri'n u'stine jazi'n'.

neni?

U'lgı: *Ma'mbetbay berilgen tapsi'rmani' wo'z waqti'nda wori'nlaydi'.*

173-shi'ni'g'i'w. Bag'man, woqi'wshi', kitap, da'pter degen so'zlerdi ataw, iyelik, bari's, tabi's seplikleri menen birlik ha'm ko'plik sanda seplen'. Atli'q so'zlerdin' sepleniw u'lgisinen paydalani'n'.

§ 19. Shi'g'i's sepligi

174-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na tiyisli jalg'awleri'n qoyi'p, ko'shirip jazi'p, sorawleri'n qoyi'n'.

1. Jayg'a a'ynek... ku'nnin' sa'wlesi tu'sti. 2. Aysa'nem mektep... u'yine qaytti'. 3. Jaqsi' woqi'g'an woqi'wshi'... keleshekte ha'r tu'rli ka'sip iyeleri shi'g'adi'. 4. Kitapti' qa'dirle, sebebi bilmegenin'di kitap... bilesen'.

kimnen?

U'lg'i: *Tashkentte woqi'p ati'rg'an ag'amnan xat aldi'm.*

1. Ha'rbir ga'pte neshe so'z bar?

Shi'g'i's sepliginin' sorawlari': **kimnen?, neden?, qaydan?, kimlerden?, nelerden?**.
Jalg'awlari': **-dan, -den, -tan, -ten, -nan, -nen.**

So'zdin' aqi'ri' u'nli dawi'ssi'zg'a ha'm dawi'sli' seske pitse, sonday-aq III bettegi tarti'm jalg'awli' so'zden keyin **-dan, -den, -nan, -nen**, u'nsiz seske pitse, **-tan, -ten**, jalg'awlari' jalg'anadi'.
Mi'sali': ati'z**dan**, yel**den**, inis**inen**, ta'r-biyashi'si'**nan**, ag'asht**tan**, terek**ten**.

175-shi'ni'g'i'w. To'mendegi so'zlerge shi'g'i's sepliginin' jalg'awlari'n jalg'an'. Tiyisli sorawlari'n qoyi'n'.

Qala, balasi', du'kan, jon'i'shqa.

1. Wolardi'n' ha'rqaysi'si'na ayi'ri'm ga'p du'zin'.

176-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'. Shi'g'i's sepliginin' jalg'awi' jalg'ang'an so'zlerdi tabi'n'.

1. Paraxat joldasi'nan xat aldi'. 2. Samolyot aerodromnan ko'terildi. 3. Ha'r ku'ni televizordan respub-

likami'zdag'i' jan'ali'qlardi' ko'rsetedi. 4. Yerpolat mektepten tuwri' u'yine qaytti'.

1. Shi'g'i's sepliginin' jalg'awlari' qalay jalg'ani'p turg'ani'n tu'sindirin'.

177-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n'.

1. Sonli'qtan da adamnan
Tuwi'lar adam balasi',
Ag'la tuwi'lg'an balan'nan
Jalg'anar wo'mir jalg'asi'.

(Reyimbergen Ayapbergenov.)

1. Shi'g'i's sepligindegi so'zlerdi tabi'n'.
2. Wolardi'n' jalg'awlari'n ayti'p berin'.

178-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Wori'lg'an pishendi bir jerge gu'diledik. 2. Mug'allim Asqardan tapsi'rmani' soradi'. 3. Yeki bala suwdi' keship wo'tip, qoyanni'n' go'jegin usladi'.

1. Tabi's ha'm shi'g'i's sepligindegi so'zlerdin' asti'n si'zi'n'.
2. Tiyisli sorawleri'n qoyi'n'.

179-shi'ni'g'i'w. To'mende berilgen so'zlerdi **ataw, iyelik, bari's, tabi's, shi'g'i's** seplikleri menen birlik ha'm ko'plik sanda seplen'. Atli'q so'zlerdin' sepleniw u'lgisinen paydalani'n'.

Quri'li'sshi', qala, da'rya, ag'ash.

§ 20. Wori'n sepligi

180-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. **Zavodta** qi'zg'i'n miynet yetip ati'rg'an jumi'sshi'lardi' ko'rdik.
2. Wol basshi' **jumi'sta** isleydi.
3. Jumabek **awi'lda** turadi'.

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerdin' asti'n si'zi'n'.
2. Sorawlari'n u'stine jazi'p ko'rsetin'.

Wori'n sepliginin' sorawlari': **kimde? nede? qayda? kimlerde? nelerde?**

So'zdin' aqi'ri' u'nli dawi'ssi'z seske pitse, -**da, -de,** al u'nsiz seske pitse, **-ta, -te** jalg'awlar' jalg'anadi'. Mi'sali': bag'**da,** ko'shede, awi'**lda,** yelim**de,** kitap**ta,** mektep**te,** klasta, cirk**te.**

181-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Bizin' yelimizde birneshe mi'n' jas balalar mekteplerde ta'rbiya ha'm bilim almaqta.
2. Kamal awi'lda turadi'.
3. Jari'sta bizler wozi'p shi'qti'q.

1. Wori'n sepligindagi so'zlerdin' asti'n si'zi'n'. Tiyisli sorawlari'n qoyi'n'.

182-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' woqi'n'.

1. Mug'allimmen, bilim gilti qoli'mda,
Jas a'wladqa wo'mir si'ri'n ashaman.

Qanday asi'w gezlesse de joli'mda,
Men wolardi' baslap shi'n'nan asaman.
(S. Ta'jimuratov.)

1. Wori'n sepligindagi so'zlerdi tawi'p, jalg'awlari'n ayti'p berin'.
2. Wolarg'a tiyisli sorawlar qoyi'n'.

183-shi'ni'g'i'w. Qawi'sti'n' ishindegı sorawlardi'n' worni'na tiyisli so'zlerdi qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

1. Dosjan (qayda?) woqi'p ati'r.
2. (Kimde?) ha'r tu'rli woyi'nshi'qlar bar.
3. (Qayda?) kerek zatlardi'n' ba'ri tabi'ladi'.
4. Woqi'wshi' (qayda?) ta'rtpıli bolı'p ju'riwi tiyis.
5. (Kimde?) qi'zi'qli' kitaplar ko'p.

Kerekli so'zler: *bazarda, qala worayi'nda, Sultanda, mektepte ha'm ko'shede, Baxi'tta.*

1. Wo'zlerin'izde qanday kitaplar bar?

184-shi'ni'g'i'w. Berilgen so'zlerdi **ataw, iyelik, bari's, tabi's, shi'g'i's,** wori'n seplikleri menen birlik ha'm ko'plik sanda seplen'.

Ka'rim, usta, hawa, qar.

185-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'.

1. Wo'sken shadli' zamanda,
Bayrami'm g'oy menin' de,

Bilim bergen adamg'a
U'lken hu'rmet yelimde.

(Xalmurat Saparov.)

1. Seplik jalg'awi'ndag'i' so'zlerdi tabi'n'.
2. Wolardi'n' qaysi' seplikte turg'anli'g'i'n ayti'p berin'.

§ 21. Qospa atli'qlardi'n' imlasi'

186-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'

1. **A'miwda'rya** — **Worta Aziyadag'i'** yen' u'lken da'rya. 2. Yerte zamanda **A'miwda'rya** ha'zirgi **Qaraqumni'n'** u'stinen aqqan. 3. **Gu'layi'm** — «Qi'rq qi'z» da'stani'ni'n' bas qaharmani'.

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an soz'lerge itibar berin'.
2. Wolardi'n' jazi'li'wi'n yadta tuti'n'.

Qospa atli'qti'n' jasali'wi' ha'm jazi'li'wi' tu'rlishе boladi'. Wolardi'n' to'mendegidey tu'rleri bar: 1) birikken qospa atli'qlar: **Qarataw, Qarao'zek, tasbaqa, shaysho'p, Bekmurat**; 2) birikpegen qospa atli'qlar: **ayaq kiyim, bas kiyim, temir jol, Aral ten'izi, Go'ne U'rgenish**; 3) jup atli'qlar: **wot-sho'p, ata-ana, azi'q-awqat**; 4) qi'sqarg'an atli'qlar: **QR** (Qaraqalpaqstan Respublikasi'), **Wo'zR** (Wo'z-

bekstan Respublikasi'), **BMSH** (Birlesken Milletler Sho'lkemi), **Pedkolledj** (pedagogikali'q kolledj) t.b.

187-shi'ni'g'i'w. Berilgen so'zlerdi di'qqat penen woqi'n'.

Ayg'abag'ar, baspasoz, qoloramal, ji'yi'n-terim, jora-joldas, wot-sho'p, asqabaq, palawqabaq, Qara ten'iz, Aysuli'w, Biybigu'l, Aydarbek, aqbas, jolbasshi', suwshigin.

1. Qospa atli'qlardi'n' qanday tu'rleri bar?
2. Wolar qalay jasalg'an?

asqazan

188-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'.

Aytjan, Lalagu'l, Shaxsa'nem, Aybiybi, Sahibjamal, mal sharwashi'li'g'i', temir jol, dasmalqabaq, asqabaq, belbew, mal qora, qolg'ap.

1. Da'slep birikken, son' birikpegen qospa atli'qlardi' jazi'n'.
2. Wolardi'n' jasali'wi'na ha'm jazi'li'wi'na itibar berin'.

Birikken qospa atli'qlar ma'nisi ha'm jazi'li'wi' jag'i'nan birigip ketedi. Mi'sali': **Besto'be** (bes+to'be), **shaysho'p** (shay+sho'p), **Taqi'yatas**

(taqi'ya+tas), **buzawbas** (buzaw+bas).

Birikpegen qospa atli'qlar ma'nisi jag'i'nan bir tu'sinikti bildirse de, bo'lek jazi'ladi'. Mi'sali':
bas kiyim, Kaspiy ten'izi, aq may.

189-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Qarako'z — bali'qti'n' (shabaqti'n') bir tu'ri. 2. Merezsho'p, shaysho'p, atqulaq, bali'q ko'z wo'simliklerdin' tu'rin bildiredi. 3. Tu'yequs, qaraqus, suwtawi'q — quslardi'n' ati'n bildiredi.

1. Qospa atli'qlardi'n' asti'n si'zi'n'.

2. Ga'plerdegı qospa atli'qlardi'n' qalay jazi'lg'anli'gi'n ayti'p berin'.

190-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na to'mendegi kerekli so'zlerden tiyislin qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

1. ... U'rgenish, Tashawi'z wa'layati'ni'n' bir rayoni' boli'p tabi'ladi'. 2. Qur ... ko'binese ko'ldin', shalshi'q suwlardi'n' do'gereginde jasaydi'. 3. Quwani'sh ... kanali'nan Qara ..., Taxta ... rayonlari' suw ishedı.

Kerekli so'zler: *Go'ne, baqa, wo'zek, ko'pir, jarma.*

1. Birikpegen qospa atli'qlardi' jazi'wda qag'i'ydani' basshi'li'qqa ali'n'.

191-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'. Da'slep jup, son' qi'sqarg'an so'zlerdi jazi'n'. Wolardi'n' jasali'wi'na itibar berin'.

Jora-joldas, u'yir-u'yir, ata-ana, bala-shag'a, qurt-qumi'rsqa, ul-qi'z, QR, yerteli-kesh, QMU, BMSH, ped-institut.

Jup atli'qlar yeki atli'q so'zdin' juplasi'wi'nan jasaladi'. Jazi'wda aralari'na defis (-) qoyi'ladi'. Mi'sali': **qural-a'sbap, qoy-yeshki, qozi'-i'laq, pada-pada, woyi'n-ku'liki.**

Ayi'ri'm atli'q so'zler i'qsham jazi'w ha'm so'ylew ushi'n qi'sqarg'an tu'rinde jazi'ladi'. Mi'sali': **QMU** — Qaraqalpaq ma'mleketlik universiteti, **NMPI** — No'kis ma'mleketlik pedagogikali'q instituti', **QR** — Qaraqalpaqstan Respublikasi', **TashMI** — Tashkent Medicina instituti'.

192-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. QR (Qaraqalpaqstan Respublikasi') ni'n' paytaxti' — No'kis. 2. Bi'yi'l QMU ha'r tu'rli qa'nigelikler boyi'nsha ko'plegen talabalardi' qabi'l yetti. 3. Paraxatti'n' jora-joldaslari' ko'p. 4. NMPIda respublikami'zdi'n' ko'p g'ana jaslari' bilim almaqta.

1. Jup ha'm qi'sqarg'an atli'qlardi'n' asti'n si'zi'n'.

193-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'.

1. Ag'ayin-tuwi'sqanlar ji'ynali'p, toydi' qalay wo'tke-riw tuwrali' woylasti'. 2. BMSH de yen' a'hmiyetli ma'seleler qaraldi'. 3. Pedkolledjdegı jaslar keleshek-ke ni'q qa'dem baspaqta. 4. Seyitkamal jora-joldaslari' menen mektepke ketti.

1. Jup atli'q penen qı'sqarg'an atli'qlardi' tabi'n' ha'm jazı'li'wi'na itibar berin'.

194-shi'ni'g'i'w. «Qi's» degen temada gu'rrin' jazı'n'. Jazg'an gu'rrin'in'izde atli'q so'zler bolatug'i'n bolsi'n. Atli'q so'zdin' asti'n si'zi'n' ha'm wog'an tiyisli sorawlar qoyi'n'. Atli'q so'zlerdin' qaysi' seplik jalg'awi'nda turg'ani'n ayti'p berin'.

Sorawlar:

1. Atli'q dep nege aytami'z?
2. Menshikli ha'm g'alabali'q atli'q degenimiz ne?
3. Atli'qti'n' birlik ha'm ko'plik tu'ri dep nege aytami'z?
4. Atli'q so'zlerdin' u'sh bette, birlik ha'm ko'plik sanda betleniwin mi'sallar menen ayti'p berin'.
5. Atli'qti'n' tarti'mlani'wi' dep nege aytami'z?
6. Atli'qti'n' sepleniwi dep nege aytami'z?
7. Atli'qti'n' neshe sepligi bar? Sepliklerdin' sorawları'n ha'm jalg'awları'n ayti'p berin'.
8. Qospa atli'qlardi'n' tu'rlerin, wolardi'n' bir-birinen ayirmashi'li'g'i'n ayti'p berin' ha'm birneshe mi'sallar keltirin'.

§ 22. Kelbetlik

195-shi'ni'g'i'w. Tekstti ta'sirli yetip woqi'n'.

Bizin' to'bemizden ko'k aspan to'n'kerilip qaraydi'.
Qaptali'mi'z tereklik. Bizlerdin' betimizdi si'ypap,
ba'ha'rdin' salqi'n samali' yesedi.

Aspandag'i' aqshi'l bultlar a'ste g'ana ji'lji'p usi'
samaldi'n' aldi'na tu'sedi...

(Wo'serbay Ayjanov).

1. Ko'shirip jazi'p, kelbetlik so'zdin' asti'n si'zi'n'.
2. Tiyisli sorawi'n qoyi'n'.

Kelbetlik so'zler ko'binese atli'q so'zlerdi
ani'qlap keledi.

Mi'sali': I'ssi' nan, qali'n' qar, aqi'lli' jigit,
ashshi' buri'sh, go'ne kiyim, wo'tkir balta, semiz
qoy, jabayi' u'yrek.

196-shi'ni'g'i'w. Ta'sirli yetip woqi'n'.

Jayhun jag'asi'nda wo'sken bayterek,
Tu'bi bir shaqasi' mi'n' bolar demek.
Sen sonday sayali', quyashli' yelsen',
Ti'ni'shli'q ha'm i'g'bal sendegi tilek.

(I. Yusupov)

1. Qosi'qtag'i' kelbetlik so'zdi tawi'p, sorawi'n qoyi'n'.
2. Kelbetlik qaysi' so'zdi si'patlap, ani'qlap turi'pti'.

3. Gimndi namasi' menen yadlap ju'rin'.

197-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na tiyisli kelbetlik so'zlerdi qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

.... qala, qi'z, woramal, tas.

Tiyisli so'zler: *suli'w, qali'n', ko'rkem, u'lken.*

198-shi'ni'g'i'w. Tekstti woqi'n'. Kelbetlik so'zlerdi tabi'n'.

A'jiniyaz

A'jiniyaz Qosi'bay uli' 1824-ji'li' Moynaq rayoni'ni'n' «Qami's bo'get» degen jerinde tuwi'lg'an.

A'kesi Qosi'bay shayi'r ha'm mergen adam bolg'an. Anasi' Naziyra so'zge sheshen, di'lwar hayal bolg'an. A'jiniyaz jaslayi'nan-aq woqi'wg'a berilgen ziyrek ha'm shaqqan bala boli'p wo'sti. Wol Xiywa medreselerinde bilim alg'an, wo'z xalqi'ni'n' yen' woqi'mi'sli' shayi'ri'.

1. Kelbetlikler qanday sorawlarg'a juwap beredi, ayti'n'.

Kelbetlik so'zler zatti'n' tu'r-tu'sin, sapasi'n ko'lemin, mazasi'n, qa'siyetin, salmag'i'n bildirip, **qanday? qaysi'?** sorawlari'na juwap beredi.

Mi'sali': **Suli'w** qi'z, **mazali'** qawi'n, **qi'zi'l** gu'l, **jaqsi'** bala, **awi'r** ju'k, **qatti'** metall.

199-shi'ni'g'i'w. Bir-birine sa'ykes keletug'i'n atli'q ha'm kelbetlik so'zlerdi baylansti'ri'p jazi'n'.

Ilimpaz, jazi'wshi', mug'allim, ma'mleket, imarat, qi'z, kelinshek, jigit, qala, ulli', talantli', a'lpayi'm, qu'diretli, jan'a, shi'rayli', a'depli, go'zzal, sul'i'w.

U'lg'i: *Talantli', jazi'wshi'.*

1. Kelbetlik so'zlerge tiyisli sorawlarin qoyi'n'.
2. Kelbetlik qaysi' wori'nda jazi'ladi'?

200-shi'ni'g'i'w. Berilgen kelbetlik so'zge sa'ykes atli'q so'zlerdi tawi'p ko'shirip jazi'n'?

quwani'shli'	qali'n'
ziyrek	taza
da'wju'rek	shi'rayli'

U'lg'i: *Taza hawa.*

1. Kelbetliklerdi'n' qanday ma'ni bildirip turg'ani'na itibar berin'.

201-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n'.

Sur qozi'

Tuwi'ldi' mine sur qozi'.
Ga'wharday bop tur wo'zi.
Yemip ati'r anasi'n,
Tirishe yeken bul qozi'.

Sadi'q. Nuri'mbetov.

1. Qosi'qtag'i' kelbetlik so'zlerdi tabi'n'.
2. Tirishe so'zinin' ma'nisin bilip ali'n'.

202-shi'ni'g'i'w. Kelbetliklerdi ma'nisine qaray toparlarg'a bo'lin'.

Mo'ldir, qi'p-qi'zi'l, da'msiz, shi'rayli', appaq, turi'shli', ashshi', aq, qara, qon'i'r, go'ne, qatti', jumsaq.

Zatti'n' tu'ri: suli'w, go'zzal.

Zatti'n' da'mi: mazali'.

Zatti'n' ren'i: qi'p-qi'zi'l.

Zatti'n' sapasi': jan'a,

1. Kelbetlikler zatti'n' qanday belgilerin bildirip tur?

203-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' warni'na tiyi'sli kelbetliklerdi qoyi'p, ko'shirip jazi'n'. Tiyisli sorawlari'n qoyi'n'.

...shash,....si'yi'r, ... qala, ... buri'sh, ... sho'p.

Kerekli so'zler: ala, su'mbil, ashshi', go'ne, ko'k,

1. Qa'legen u'shewin ga'p ishinde keltirin.

204-shi'ni'g'i'w. Qawi'sti'n' ishindegil sorawlardi'n' warni'na kelbetlik so'zlerdi qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

(Qanday?) aspan, (Qanday?) suw, (Qanday?) ko'ylek, (Qanday?) bult, (Qanday?) terek. (Qanday?) ko'she.

Kerekli so'zler: mo'ldir, ko'k, qara, ken', aq, taza.

1. Kelbetlik so'zlerdi tu'bir menen qosi'mtag'a aji'rati'wg'a bola ma?

Tiykar kelbetliklerdi tu'bir menen qosi'mtag'a aji'rati'wg'a bolmaydi'. **Mi'sali':** sari', ash, toq, qoni'r, u'lken, to'men, qara.

205-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na atli'q so'zlerdin' tiyislin qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

1. Jan'a, biyik...
2. Aq, sari'...
3. Kishi, pa's....

Kerekli so'zler: imaratlar, gu'ller, wori'nli'qlar.

Tu'bir so'zlerge so'z jasawshi' qosi'mtalardi'n' qosi'li'wi' arqali' do'rendi kelbetlik jasaladi'.

Mi'sali': kewilli, aqi'lli', maqtanshaq, yelsiz tapqi'r qorqaq.

206-shi'ni'g'i'w. Naqi'l-maqallardi' ko'shirip jazi'n'.

Jalqawdi'n' jani' tatli',
Miynettini' nani' tatli'.
Jaylawi' wotli' boladi'.
Mali' su'tli boladi'.

Bilimli mi'n'di' ji'g'adi',
Bilekli birdi ji'g'adi'.

1. Do'rendi kelbetliklerdi tawi'p, asti'n si'zi'n'. Qalay jasalg'anli'g'i'na itibar berin'.

2. Kelbetliklerdi tu'bir ha'm qosi'mtag'a aji'rati'p ayti'p berin'.

207-shi'ni'g'i'w. Atli'q sozlerdi'n' ma'nisine qarap kelbetlik so'zlerdi qosi'p, ko'shirip jazi'n'. Qosi'mtasi'ni'n' asti'n si'zi'n'.

Qi'yal, qoyan, ma'kan, woqi'wshi', tu'n, suw, jaw, qi'z, muzday, bilgish, tilsiz, aysi'z, qorqaq, qutli', ushqir, sawatli'.

|| Kelbetlikler so'z jasawshi': **-li'-li, -si'z, -siz, -day, -dey, -tay, -tey, -g'i'sh-gish, -awi'q-ewik, -aq-ek, -iq-ik** qosi'mtalari' arqali' jasaladi'. ||

208-shi'ni'g'i'w. Tu'birleri birdey bolg'an so'zlerdi di'qqat penen woqi'n'. Tiyisli sorawleri'n qoyi'n'.

Miywe, miyweli, miywesiz, woy, woyli', woysi'z, bil, bilgish, bilim, bilimsiz, bilimli, tay, tayg'aq, su'z, su'zewik, kes, kesik, tas, tastay, qawi'n, qawi'nday.

U'lgi: Miyweli,...

1. Kelbetlik so'zlerdi u'lgi boyi'nsha terip jazi'n'.

209-shi'ni'g'i'w. Berilgen so'zlerdin' arasi'ndag'i' ayi'rma-shi'li'qlardi' bilip ali'n'. So'zlerdin' ha'rbirin ga'p ishinde keltirip jazi'n'.

Ko'ylek, ko'ylekshen', talap, talapshan'.
Shaqi'r, shaqi'rawi'q, ko'r, ko'rgish.

U'lg'i: Bala jaqsi' woqi'wg'a talaplandi'. (ne qi'ldi'?)
Wol talapshan' (qanday?) bala.

1. So'zlerdin' ma'nisi ne sebepten wo'zgerip tur.

210-shi'ni'g'i'w. Berilgen so'zlerden qosi'mtalardi'n' ja'rdeminde kelbetlik jasan'.

baqi'r, qaraw, ta'rtip, saya, polat.

1. Payda bolg'an kelbetliklerdin' ha'rbirine baylani'sli ga'p qurap jazi'n'.

2. Kelbetlik so'zlerdin' asti'n si'zi'n'.

211-shi'ni'g'i'w. Jan'i'ltpashti' jan'i'li'spay woqi'n'.

Basqalar ko'tere almag'an,
Awi'r ju'kti ko'tere alaman.
Tayg'aq muzdan tayg'anamastan.
Tayg'anaqlamay wo'te alaman.

1. Suli'w yetip ko'shirip jazi'n', Kelbetliktin' asti'n si'zi'n'.

212-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n'.

To'bemizde quyash ma'n'gi,
Jarqi'raydi' anami'zday.
Turmi'si'mi'z suli'w, sa'nli,
Awi'l menen qalami'z bay.

1. Ko'shirip jazi'p, sorawlarg'a awi'sha juwap berin'.
2. Turmi'si'mi'z qanday? Awi'l menen qalami'z qanday?

213-shi'ni'g'i'w. Ta'sirli yetip woqi'n'.

...Men salpi'lda q ayaq kiyimimdi asi'g'i'p ayag'i'ma ildirdim de, si'rtqa shi'qti'm. Qarasam, bizin' targ'i'l pi'shi'q yemes. Kirttaqanday, ti'rnag'i'na shekem qap-qara, bir bala pi'shi'q, mayg'a tu'sken ti'shqanday boli'p, yesikte tur.

So'zlik

Kirttaqanday — kishkene

Simeri —

214-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

Tabani' **jalpaq**,
Qumg'a batpag'an.
Asi'qpay salmaqli',
Adam atlag'an.
Iri deneli,
Shi'damli' sho'lge,
Ju'gin'di ko'terer,
Paydali' yelge.

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerdin' asti'n si'zi'n'.
2. Kelbetlik so'zler neni si'patlap tur?

215-shi'ni'g'i'w. Ta'sirli yetip woqi'n'.

Jawi'n-shashi'nli' gu'z ku'nlerinin' biri yedi. Ku'n bati'p, gewgim tu'se basladi'. Bir waqi'tta si'rtqi' yesik

betten qandayda bir pi'shi'qti'n' mu'n'li' miyawalag'an dawi'si' yesitiledi.

—A'ziz, targ'i'l pi'shi'g'i'n' dalada, jawi'nni'n' asti'nda qali'p qoyi'pti' g'oy, balam, —dedi apam.

Alp. Sultan.

1. Mazmuni'n wo'z so'zin'iz benen ayti'p berin'.
2. Kelbetlik so'zlerdin' jasali'wi'na itibar berin'.

216-shi'ni'g'i'w. Berilgen so'zlerdi woqi'n' ha'm ma'nisi boyi'nsha toparlarg'a bo'lip jazi'n'.

Tebewik, parasatli', domalaq, kishi'peyil, awi'r, saqi'y, su'zewik, qi'ysi'q, yerinshek, tep-tegis, ta'rtipli, biyik.

U'lgı: 1. Ko'lemi ha'm mo'lshe'ri: jen'il.
2. Minez-quli'q: tebewik

1. Adamlarg'a ta'n bolg'an belgilerdin' asti'n si'zi'n'.
2. **Tebewik, su'zewik** so'zlerin g'a'p ishinde keltirip jazi'n'.

Sorawlar:

1. Kelbetlik dep qanday so'zge ayti'ladi'?
2. Tiykar kelbetliklerdin' wo'zgeshiligi nede?
3. Do'rendi kelbetlikler qalay jasaladi'?

§ 23. Sanli'q

217-shi'ni'g'i'w. Tekistti woqi'n'. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerge itibar berin'. Sanli'q so'zlerdi wo'zi baylani'si'p turg'an atli'q so'zleri menen birge ko'shirin'.

Alti' jasar, **segiz** jasar ha'm **won** jasar **u'sh** bala bali'q awlawg'a shi'qti'. Qarmaqlari'n suwg'a tasladi'. Shelegin suwdan **woti'z** adi'm ali'si'raqqa qoydi'. Uslag'an bali'qlari'n shelekke saldi'.

—Qansha bali'q usladi'q? —dep soradi' balalardi'n' u'lkeni.

—Menin'she **yeliwdey** bali'q usladi'q, —dedi wortanshi'si'.

Genjetay balani' bali'qti' sanap keliwge jiberdi. Genjetay bala tek **jigirmag'a** shekem sanap biletug'i'n yedi.

Serik Baytuqaeu.

Sanli'qlar zatti'n' sani'n, qatar ta'rtibin, mug'dari'n, shamasi'n bildirip, qansha? neshew? neshinshi? degen sorawlarg'a juwap beredi.

Mi'sali': bes qi'z, to'rtinshi klas, alti'nshi' ku'n.

218-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

Bizin' klasta jigirma alti' woqi'wshi' bar.

Ba'ha'rde mektepke won tu'p ju'zim na'lin ali'p keldi. Segiz woqi'wshi' bel, bes qi'z shelek ali'p kelgen. Yekewi birge na'l woti'rg'i'zdi'.

1. Sanli'q so'zlerdin' asti'n si'zi'n'. Tiyisli sorawlari'n qoyi'n'.

219-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na tiyisli sanli'q so'zlerdi qoyi'p, ko'shirip jazi'n'. Sanli'qlardi'n' asti'n si'zi'n'.

Men.... ji'li' tuwi'ldi'm.
Menin'..... u'kem... a'japam bar.
Bizler... jayda turami'z. A'jag'am.... klasta woqi'ydi'.

220-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'. Sanli'q so'zlerge itibar berin'.

Birinshisi sanaq san.
Balalar woni' su'yipti,
Yekinshisi atli'q so'z,
Bildirip tur biyikti.
Usi' **yekewi** qosi'lsa,
Qubla bette jer ati',
Xalqi'mi'zg'a su'yikli.

(Bes to'be).

1. Tiyisli sorawlari'n qoyi'n', sanli'qlardi'n' ayi'rmashi'li'g'i'n tu'sindirin'.

221-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na tiyisli sa'nelerdi qoyi'p, tekistti woqi'n'. Sanli'qlardi'n' sorawi'n qoyi'n'.

....-ji'l sentyabr — G'a'rezsizlik bayrami'.
...-ji'l ... dekabr — Qaraqalpaq tili bayrami'.
... yanvar — Watan qorg'awshi'lar ku'ni.

1. Ja'ne qanday bayramlardi'n' atlari'n bilesiz?

222-shi'ni'g'i'w. Woqi'n', mazmuni'n ayti'p berin'. Sanli'qlardi' sorawlari' arqali' ani'qlan'. Sanli'q so'zlerdi'n' asti'n si'zi'n'.

Itali'yalı' aspazlar u'lken tort tayarlapı'. Wol du'n-yadag'i' yen' u'lken tort yesaplani'p «Ginnes rekord-lari'» kitabi'na kirgizilgen.

Tortti'n' uzi'nli'g'i' 2 kilometr 396 metr. Woni' tayarlaw ushi'n 500 kilogramm sari'may, 900 kilogramm qumsheker, 500 kilogramm qa'reli vareniesi, 14000 ma'yek jumsalg'an.

U'lken tortti' tayarlawda 200 adam miynet yetken.

«Gu'lxan» jurnalı'nan.

223-shi'ni'g'i'w. Ta'sirli yetip woqi'n'. Sanli'q so'zlerdi tawi'p, tiyisli sorawları'n qoyi'n'.

Jumbag'i'm — Jubayxan.

Jubayxan degen bir atta,
Yelespesiz si'patta.
Jumbaq boli'p jati'rg'an,
To'rt adamni'n' ati' bar.
Qi'zdi'n' ati' birewi,
Uldi'n' ati' u'shewi,
Qa'ytkende to'rt at shi'g'adi'?
Ne yetiw kerek wol ushi'n,
Wol wo'zin'nin' jumi'si'n'.
Jumbaqtı'n' sha'rti biraq ta,
Jubayxang'a heshqanday,
Si'rttan ha'rip qospan'i'z,
Meyli sag'an ruqsat.
Sol to'rt atti' tabi'wda,

Jubayxannan qa'legen,
Ha'ripti ali'p taslan'i'z,
Duri's boladi', so'ytip tapsan'i'z.

Ubayxan Sadi'qov.

Jumbaqtı'n' juwabi': Jubayxan, Ubayxan, Bayxan, Ayxan.

Ayi'ri'm sanaq sanlarg'a **-aw-ew** qosi'mtalari'
jalg'ani'p, zatlardi'n' sani'n ji'ynaqlap. ko'rsetedi.
Mi'sali': birew, yekew, u'shew, to'rtew, besew,
altaw, jetew.

224-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Sanli'qlardi'n' asti'n si'zi'n'.
Tiyisli sorawleri'n qoyi'n'.

1. Yerkinbay ag'ani'n' uli' birew, qi'zlari' yekew,
2. Qi'zlari'ni'n' yekewi de joqari' woqi'w worni'n
pitkerge.
3. Birewden yekew jaqsi', Yekewden u'shew jaqsi'.
To'rtewdin' nesin aytasan'?
4. Wo'tken da'wirde jalaq, taz, suw ko'z-u'shewi
joldas boli'pti'. U'shewi de wo'zlerinin' ta'biyg'i'y
ayi'bi'n bir-birine bildirmewge ti'ri'si'pti'...

-aw, -ew qosi'mtali' sanli'qlar zatti'n' sani'n
ji'ynaqlap ha'm sheklep ko'rsetedi. **Mi'sali':**
Qi'zlar besew, yer ballar altaw, ilaq to'rtew, qozi'
jetew. Si'yi'r yekew, qoy u'shew, at birew.

§ 24. Almasi'q

225-shi'ni'g'i'w. Woqi'p shigi'n'.

1. **Men** ha'r ku'ni u'yge berilgen tapsi'rmag'a jaqsi' tayarlani'p baraman. 2. **Bizler** demali's ku'ni suwg'a shomi'ldi'q. 3. **Wol** awqatlani'p bolg'an son' mektebine ketti. 4. **Sizler** sayaxattan qashan kelesizler?

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerge itibar berin', tiyisli sorawları'n qoyi'n'.

Atli'q, kelbetlik, sanli'q so'zlerdin' worni'na almasi'p qollani'latug'i'n so'zlerdi **almasi'q** deymiz. Wolar: **men, sen, wol, biz, bizler, siz, sizler, wolar, bul, sol, anaw, mi'naw, usi', qanday, qaysi', neshe, neshew, qansha?, qaydan?, qayda?** t.b. Mi'sali': **Sen** neshinshi klasta woqi'ysan'? **Qanday** kitaplardi' woqi'di'n'? **Bizler** bir-birimiz benen dos ha'm tati'wmi'z. **Wolar** sabaqtan jaqsi' woqi'ydi'.

226-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Men bag'di' araladi'm. 2. Sen neshinshi klasta woqi'ysan'? 3. Biz wo'zimizden u'lken adamlardi' si'ylaymi'z. 4. Siz sabaqqa jaqsi' tayarlandi'n'i'z ba?

1. Almasi'q so'zlerdi tawi'p, asti'n si'zi'n'. Tiyisli sorawları'n qoyi'n'.

227-shi'ni'g'i'w. Woqi'p shi'g'i'n'.

1. Bizler Ana — Watani'mi'zdi' su'yemiz ha'm qa'dirleyemiz. 2. Aysultan menen Jaqsi'biyke avtobus ku'tip turdi'. 3. Wolar — bilimnin' negizin iyelewshi jas a'wladlar.

4. — Qaysi' si'yi'r buzaw tuwdi'?
— Ala si'yi'r buzaw tuwdi'.

1. Ga'plerdegi almasi'q so'zlerdi tawi'p, wolardi'n' qanday so'zler menen almasi'p kelgenin tu'sindirin'.

228-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na tiyisli almasi'q so'zlerin qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

1. ... to'rtinshi klasta woqi'ydi'. 2. ... ha'r ku'ni taza hawada ju'rip dem alami'z. 3. ... tereklerdi tigiwge wo'z u'lesimdi qosti'm. 4. Qi'pshaqbay ... awi'lda turadi'?

Kerekli almasi'q so'zler: *qaysi', wol, bizler, men.*

229-shi'ni'g'i'w. Qanday, neshe, qaydan, bizler, anaw, sol almasi'q so'zlerin qatnasti'ri'p, ha'rqaysi'si'na ayi'ri'm ga'p qurap jazi'n'. Almasi'q so'zlerdin' qaysi' so'zlerdin' worni'na almasi'p keletug'i'ni'na di'qqat awdari'n'.

230-shi'ni'g'i'w. Gu'rrin'di woqi'p, mazmuni'n so'ylep berin'.

1. Haywanat bag'i'na keldik. Wol jerde tu'rli

haywanlar bar. Wolardi' bir shetinen ko're basladi'q. Jolbari's ko'ldin' shetindegi seldir qami'sli'qti'n' arasi'nda bir na'rsege bejireyip qarap tur. Kishirek ha'wizdin' ishinde awzi'-basi' birdey bir na'rsege ko'zim tu'sti. Da'slep wonnan biraz seskeneyin dedim. Wol bizlerdin' kitaptan woqi'g'an begemoti'mi'z yeken. Wog'an jaqi'n jerde to'rt tonnali'q pil tur.

(T. To'remuratov.)

1. Almasi'q so'zlerdi terip jazi'n'. Wolarg'a tiyisli sorawleri'n qoyi'n'.

§ 25. Betlik almasi'qlari'

231-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na **men, sen, wol, bizler** almasi'q so'zlerinin' tiyislini qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

1.... ha'r ku'ni azanda yerte turadi'. Dene shi'ni'q-ti'ri'w isleydi. 2. ... u'kemdi bala baqshadan a'kelemen. 3. ... turg'an jerimizdin' ta'biyati'n, wo'simliklerin u'yrenemiz. 4. ... sabaqdan bos waqti'nda ata-anan'a ko'mek beresen' be?

1. Wolardi'n' qaysi' betke tiyisli yekenligin ayti'p berin'.

Betlik almasi'qlari' — almasi'q so'zlerdin' bir tu'ri. Wolarg'a **men, sen, wol, biz, bizler, siz, sizler, wolar** tu'rinde qollani'ladi'. Mi'sali': **Men** woqi'di'm. **Sen** woqi'di'n'. **Bizler** woqi'di'q. **Sizler** woqi'di'n'i'z. **Wolar** woqi'di'.

232-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazı'n'.

1. Men dosti'm menen birge sabaq tayarladı'm.
2. Sen jazda qaysi' jerlerge qı'di'rdi'n'? 3. Wolar mektepke ketti. 4. Bizler ag'am menen birge Tashkentke bardı'q.

1. Ga'plerdegi betlik almasi'qlari'n tawi'p, asti'n si'zi'n'.
2. Tiyisli sorawları'n qoyi'n'.

233-shi'ni'g'i'w. Tekstti woqi'n'. Betlik almasi'qlari'na tiyisli sorawları'n qoyi'n'.

Woti'rg'anlardi'n' bir-yekewine bel, shelek, sog'i'p berdim. Wolar alg'i'slari'n ayti'p shi'g'i'p ketti. Allanazar kirip keldi. Wol menin' qoli'mdag'i' woraqti' ali'p ko'rdi ha'm biraz waqi't mag'an qarap turdi'.

— Qalay boli'pti', wonsha aytarli'qtay yemes - a'?
— dedi Sayi't atam.

— Jaman yemes, — dedi wol wo'zinin' qanaatlang'ani'n jasi'ra almay.

— Sayi't ag'a, bul woraqti' biz alsaq qalay boladi'?

— Woni' ustadan sora.

(Saparbay Sa'liyev.)

Men, biz, bizler betlik almasi'qlari' birinshi bettegi so'ylewshini an'latadi'.

Sen, siz, sizler betlik almasi'qlari' yekinshi bettegi ti'n'lawshi'ni' bildiredi.

Wol, wolar betlik almasi'qlari' u'shinshi betti

bildirip, so'ylewshi menen ti'n'lawshi'dan bas-qalardi' bildiredi.

Betlik almasi'qlari' adam atlari'ni'n' worni'na qollani'lg'anda, **kim? kimler?** degen sorawlar qoyi'ladi'.

234-shi'ni'g'i'w. Wo'z woyi'n'i'zdan **men, sen, wol, bizler, sizler wolar** betlik almasi'qlari'n qatnasti'ri'p, ha'rqaysi'si'na ayi'ri'm ga'p qurap jazi'n'. Tiyisli sorawlar qoyi'n'.

Men, sen, wol betlik almasi'qlari' birlik ma'nide qollani'ladi'.

Bizler, sizler, wolar betlik almasi'qlari' ko'plik ma'nide qollani'ladi'.

Hu'rmet ma'nisinde **biz, siz** betlik almasi'qlari' adamg'a ayti'ladi'.

235-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Betlik almasi'qlari'ni'n' asti'n si'zi'p, neshinshi bette kelgenin ayti'p berin'.

1. Men mektepke won-won bes minut buri'n baraman. 2. Sen tapsi'ri'lg'an jumi'slardi' wori'nla. 4. Bizler woqi'wg'a waqti'nda bardi'q. 5. Bizler kitapti' taza saqlaymi'z.

236-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na tiyisli betlik almasi'qlari'n qoyi'p, koshirip jazi'n'.

1. ... ne bir bati'r ullardi', qi'zlardi' yelin'e, xalqi'n'a

sadi'q yetip ta'rbiyaladi'n'. 2. ... qay jerde turasi'zlar?
3. ... poezd benen Tashkentke bardi'q. 4. ... qi'sta
ji'lli' kiyindim.

Kerekli betlik almasi'qlari': *sen, bizler, men, sizler.*

1. Betlik almasi'qlari'ni'n' qaysi' bette, qaysi' sanda qollani'li'p turg'ani'n ayti'p berin' ha'm tiyisli sorawlar qoyi'n'.

237-shi'ni'g'i'w. Gu'rrin'di woqi'p shi'g'i'n'.

Bizler awi'lda turami'z. Bir ku'ni men sari' pi'shi'qti'n' bu'ktin' asti'nan shi'g'i'p kiyati'rg'ani'n ko'rdim. Wol u'yge kelip miyawladi'. Apam wog'an nan saldi'. Pi'shi'q nandi' jep boli'p, a'sten u'yden shi'qti'. Wol jan'ag'i' bu'kke qaray ketti. Men woni'n' izinen qarap turdi'm. Pi'shi'q bu'kke bari'p, ko'zden tasa boldi'. Men de woni'n' izinen bardi'm...

(Xalmurat Saparov.)

1. Gu'rrin'degi betlik almasi'qlari'n tawi'p, qaysi' bette, qaysi' sanda kelgenin ayti'p berin'.

238-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

Ja'ne yesiteyin hawazi'n'di' men,
Apa, ja'ne aytshi' sol ha'yyiwin'di.
Woni'n' i'rg'aqlari' meni terbegen,
Sol terbelis menin' qani'ma sin'di.

(Gu'listan Ma'tyakubova.)

1. Betlik almasi'qlari'ni'n' asti'n si'zi'n'.
2. Qaysi' bette, qaysi' sanda qollani'li'p turg'ani'n ayti'p berin'.

§ 26. Betlik almasi'qlari'ni'n' sepleniwi

239-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Woni' qasi'ma woti'rg'i'zdi'm. 2. Wog'an ta'nepis waqti'nda mineral suw ali'p berdim. 3. Menin' ati'm — Hu'rli'man. 4. Meni qurdaslari'm tuwi'lg'an ku'nim menen qutli'qlap keldi.

1. Betlik almasi'qlari'ni'n' asti'n si'zi'n'.
2. Qaysi' seplikte turg'ani'n ayti'p berin'.

|| Betlik almasi'qlari' seplik jalg'awlari' menen ||
seplenedi.

240-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'. Betlik almasi'qlari'ni'n' seplik jalg'awlari' menen sepleniwin bilip ali'n' ha'm yeste saqlan'.

Betlik almasi'qlari'ni'n' seplik jalg'awlari' menen sepleniw u'lgisi:

Seplik- lerdin' atlari'	Sorawlari'	Birlik	Ko'plik
		I bet. II bet. III bet.	I bet. II bet. III bet.
Ataw	kim? kimler?	men sen wol	bizler sizler wolar

Iyelik	kimnin'? kimlerdin'?	menin' senin' woni'n'	bizlerdin' sizlerdin' wolardīn'
Bari's	kimge? kimlerge?	mag'an sag'an wog'an	bizlerge sizlerge wolarg'a
Tabi's	kimdi? kimlerdi?	meni seni woni'	bizlerdi sizlerdi wolardi'
Shi'g'i's	kimnen? kimlerden?	mennen sennen wonnan	bizlerden sizlerden wolardan
Wori'n	kimde? kimlerde?	mende sende wonda	bizlerde sizlerde wolarda

241-shi'ni'g'i'w. Qawi'stag'i' betlik almasi'qlari'na tiyisli seplik jalg'awlari'n jalg'ap, ko'shirip jazi'n'.

1. Wol ba'rha' (men) aytqani'mdi' isleydi. 2. Ulma'mbet (bizler) qi'zi'qli' gu'rrin'ler ayti'p berdi. 3. Men demali's ku'ni (wol) menen kinog'a bardim. 4. (Wol) kinog'a bilet aldim. 5. Ra'miwza (men) kitabi'mdi' sorap keldi. 6. (Bizler) u'yerimiz bir-birine ju'da' jaqi'n.

1. Betlik almasi'qlari'ni'n' qaysi' seplikte turg'ani'n ayti'p berin'.

Men, sen betlik almasi'qlari' bari's sepliginde **mag'an, sag'an** tu'rinde tu'biri wo'zgerip seplenedi.

Wol betlik almasi'g'i' iyelik sepliginde — **woni'n'**, bari's sepliginde — **wog'an**, tabi's sepliginde — **woni'**, shi'g'i's sepliginde —

|| **wonnan**, wori'n sepliginde — **wonda** tu'rinde ||
tu'biri wo'zgerip seplenedi.

242-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Nigarxan mag'an woqi'p turi'w ushi'n kitabi'n berdi. 2. Woni' klastag'i' barli'q joldaslari' si'ylaydi'. 3. Wog'an ha'mme su'ysinip qaraydi'. 4. Bul jumi'sti' wori'nlawdi' sag'an tapsi'rdi'. 5. Wonda qi'ziqli' kitaplar ko'p.

1. Tu'biri wo'zgergen betlik almasi'qlari'n tawi'p, asti'n si'zi'n'.

aerodrom

243-shi'ni'g'i'w. **Men, sen** betlik almasi'qlari'n bari's sepliginde, wol betlik almasi'g'i'n tabi's, shi'g'i's, wori'n sepliginde keltirip, ha'rqaysi'si'na ayi'ri'm ga'p qurap jazi'n'. Wolarg'a seplik jalg'awlari' qosi'lg'anda, tu'birdin' wo'zgeriwine ser sali'n'.

Sorawlar:

1. Almasi'q dep nege aytami'z?
2. Betlik almasi'qlari'n ayti'p berin'?
3. Betlik almasi'qlari'ni'n' sepleniwi dep nege aytami'z?
4. Men, sen betlik almasi'qlari'n seplen' ha'm qaysi' seplikte tu'birinin' wo'zgeretug'i'ni'n ayti'p berin'.
5. Wol betlik almasi'g'i' qalay seplenedi?

§ 27. Feyil

244-shi'ni'g'i'w. Berilgen ga'plerdi ko'shirip jazi'n'.

1. Jazda Jaqsi'li'q menin' menen birge demali'sta boldi'. 2. Wol bizlerge qi'zi'qli' gu'rrin'ler aytti'. 3. Mu-g'allim bizlerden u'yg'e berilgen tapsi'rmani' soradi'. 4. Woqi'wshi'lar sabaqti' i'qlas penen ti'n'ladi'. 5. Balalar dalada woynap ju'r. 6. Wog'an ha'mme tan'lani'sti'.

1. Zatti'n' is-ha'reketin bildiretug'i'n so'zlerdin' asti'n si'zi'p, tiyisli sorawlar qoyi'n'.

Zatti'n' is-ha'reketin bildiretug'i'n so'zlerdi feyil deymiz.

Feyil so'zler **ne qi'ldi'?**, **ne qi'ladi'?**, **ne qi'li'p ati'r?**, **ne isledi?**, **ne qi'li'p ju'r?** t.b. sorawlarg'a juwap beredi.

ne qi'ldi'?

Mi'sali': Sultanbek kitap **woqi'di'**.

ne qi'li'p ati'r?

Almagu'l **tazalap ati'r**.

245-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Ag'am Moskvani'n' suli'w qala yekenligin ayti'p berdi. 2. Wo'tken ha'ptede ag'am menen birge da'rya boyi'na bardi'q. 3. Injigu'l qurdasi'na xat jazdi'. 4. Aysuli'w yerten'gi sabaqqa jaqsi' tayarlandi'.

ne qi'ldi'?

U'lgı: Mug'allım tapsi'rmani' **soradi'**.

1. Zatti'n' is-ha'reketin bildiretug'i'n so'zlerdi tabi'n'.
2. Tiyisli sorawları'n u'stine jazi'p ko'rsetin'.

246-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n'.

1. Quba g'azlar menen aqquw-ti'rnalar,
Ketken jaqlari'nan qayti'p kiyati'r,
Sestinen sag'i'ni'sh sazi' i'rg'alar,
Ko'rgen-bilgenlerin ayti'p kiyati'r.

(Reyimbergen Ayapbergenov.)

1. Qosi'qtag'i' zatti'n' is-ha'reketin bildiretug'i'n so'zlerdi tawi'p,
wolarg'a tiyisli sorawlar qoyi'n'.

247-shi'ni'g'i'w. Su'wretlerge qarap, birneshe ga'p qurap
jazi'n'. Jazg'an ga'plerin'izdin' ishinde feyil so'zlerdi keltirip,
tiyisli sorawlar qoyi'n'.

1.

2.

3.

248-shi'ni'g'i'w. Bag'anani'n' sol ha'm won' jag'i'ndagi' ga'plerdi bir-birine sali'sti'ri'p woqi'n'.

Samolyot ushti'.	Samolyot ushi'p ketti.
Balalar woynadi'.	Balalar woynap ati'r.
Ulbosi'n so'yledi.	Ulbosi'n so'ylep tur.
Ku'n suwi'tti'.	Ku'n suwi'ta basladi'.

1. Ko'shirip jazi'p, is-ha'reketti bildiretug'i'n so'zlerdin' asti'n si'zi'n'.

Feyiller **jay** ha'm **qospa** tu'rinde qollani'ladi'.
Jay feyil bir feyilden ibarat boladi'. Mi'sali':
Men **aytti'm**. Bunda **aytti'm** — jay feyil.

Qospa feyiller birneshe feyillerdin' dizbeginen
jasaladi'. Mi'sali': Men **ayti'p berdim**. Bundagi'
ayti'p berdim qospa feyil.

249-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Mug'allim sabaqti' qi'zi'qli' yetip tu'sindirdi.
2. Jumi'sshi'lar jumi'stan qaytti'. 3. Balalar stadionda
juwi'ri'si'p ju'r. 4. Sultan kitap woqi'di'.

1. Jay feyillerdin' asti'n bir, qospa feyildin' asti'n yeki ret
si'zi'n'.

2. Ga'ptegi jay ha'm qospa feyillerge sorawlar qoyi'n' ha'm
wolardi'n' bir-birinen ayi'rmashi'li'g'i'n ayti'p berin'.

250-shi'ni'g'i'w. Berilgen so'zlerdi qatnasti'ri'p, birneshe
ga'p qurap jazi'n'. Jay feyildin' asti'n bir, qospa feyildin' asti'n
yekı ret si'zi'n'.

Jazdi', woqi'di', woynap ju'r, islep ati'r, qoni'p tur, ushti', qondi'.

251-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na tiyisli feyil so'zlerdi qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

1. Mug'allim woqi'wshi'ni'n' juwabi'n 2. Ku'n jarqi'rap 3. Jag'i'mli' samal 4. Hawa kem-kemnen 5. Wol u'ye berilgen tapsi'rmani'

Kerekli so'zler: *shi'qti', ti'n'ladi', yesip tur, ashi'la basladi', jazi'p ati'r.*

1. Ga'plerdegı feyil so'zler qaysi' zatti'n' is-ha'reketin bildirip tur?

§ 28. Feyildin' betleniwi

252-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'.

1. Paxtalar appaq boli'p **ashi'ldi'**. 2. Bizler mektep ustaxanasi'nda ha'r ku'ni jumi's **isleyemiz**. 3. Men Tashkentke woqi'wg'a **baraman**. 4. Sizler mekteptin' bag'i'na miywe ag'ashlari'n **woti'rg'i'zasi'z**. 5. Bizler jazi'wshi'lardi'n' shi'g'armalari'n su'yip **woqi'ymi'z**.

1. Feyil so'zlerdin' neshinshi bette turg'ani'n ayti'p berin' ha'm tiyisli sorawları'n qoyi'n'.

Feyildin' betlik qosi'mtalari' arqali' wo'zgeriwin **feyildin' betleniwi** deymiz. Mi'sali': **bardi'm**, **bardi'n'**, **bardi'**, **jazaman**, **jazasan'**, **jazadi'**.

253-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazı'n'.

1. Bizler bir mezigilde woqi'ymi'z. 2. Gu'llerge waqti'-waqti' suw quyi'p turami'z. 3. Bi'yi'l bizler terek na'llerin ko'p woti'rg'i'zdi'q. 4. Men muzi'ka mektebine qatnayman.

1. Feyil so'zlerdin' neshinshi bette qollani'li'p turg'ani'n u'stine jazı'p ko'rsetin'.

3-bet.

U'lgı: *Sa'dirbay woqi'wdan keldi.*

254-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na tiyisli betlik jalg'awlari'n jalg'ap, ko'shirip jazı'n'.

1 Bi'yi'l bizler qawi'n-g'arbi'zdi' ko'p yekti.... 2. Balalar ha'r ku'ni bes saat woqi'y...ma? 3. Apam yerte turi'p si'yi'r saw.... 4. Bizler bu'gin kinog'a bara... . 5. Men kanalga' qarmaq saldi'... .

Kerekli betlik jalg'awlari': -n'i'z, -k, -san',
-di', -m, -mi'z.

1. Ga'ptegi feyil so'zlerdin' qaysi' bette turg'ani'n ayti'p berin'.

2. Tiyisli sorawlari'n qoyi'n'.

Feyiller **u'sh bette, birlik** ha'm **ko'plik** sanda betlenedi.

I bet, birlik sanda: **-m, -man, -men.** Mi'sali': woqi'**di'm**, ko'**rdim**, woqi'y**man**, ke**lemen**.

Ko'plik sanda: **-q, -k, -mi'z, -miz.** Mi'sali': woqi'**di'q**, ko'**rdik**, woqi'y**mi'z**, ke**lemiz**.

II bet, birlik sanda: **-n', -san', -sen'.** Mi'sali': woqi'di'n', ko'rdin', woqi'ysan', kelesen'.

Ko'plik sanda: **-n'i'z, -n'iz, -si'z, -siz.** Mi'sali': woqi'di'n'i'z, ko'rdin'iz, woqi'ysi'z, kelesiz.

III bet, birlik ha'm ko'plik sanda: **-di', -di, -ti', -ti.** Mi'sali': woqi'di', ko'rdi, qaytti', ketti.

255-shi'ni'g'i'w. Ga'plerdi woqi'p shi'g'i'n'.

1. Sizler telefonnan kim menen so'ylestin'iz? 2. Men dayi'mni'n' u'yine bardi'm. 3. Sen demali'sta qayda boldi'n'? 4. Bizler mekteptin' jani'nda turami'z. 5. Sen kitaplardi' taza uslapsan'. 6. Sizler ha'zir ne islep ati'rsi'z?

1. Feyil so'zlerge jalg'ang'an betlik jalg'awlari'n ayti'n'. Wolardi'n' qaysi' bette, qaysi' sanda turg'ani'n tu'sindirin'.

256-shi'ni'g'i'w. Da'slep woqi'n', keyin ko'shirip jazi'n'.

Feyillerdin' betleniw u'lgisi:

Bet	Birlik	Ko'plik
I bet	jazdi'm Men isledim tayarlani'p ati'rman	Bizler jazdi'q isledik tayarlani'p ati'rmi'z
II bet	jazdi'n' Sen isledin' tayarlani'p ati'rsan'	Sizler jazdi'n'i'z isledin'iz tayarlani'p ati'rsi'z
III bet	jazdi' Wol isledi tayarlani'p ati'r	Wolar jazdi' isledi tayarlani'p ati'r

1. Feyillerdin' u'sh bette, birlik ha'm ko'plik sanda betleniwin bilip ali'n'.

257-shi'ni'g'i'w. Islep ati'r, woynap ju'r, qayt, jaz, ko'mekles degen feyillerdi u'sh bette, birlik ha'm ko'plik sanda betlen'. Feyildin' betleniw u'lgisinen paydalani'n'.

258-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Woqi'wshi'lar klaslari'n taza saqlaydi'. 2. Ha'zir ha'mmesi jawdi'rasi'p ko'gerip shi'qti'. 3. Sizler shembilikte jaqsi' jumi's isledin'iz. 4. Ana ta'bi-yati'mi'zdi'n' go'zzalli'g'i'n saqlaymi'z.

1. Feyil so'zlerdin' betlik jalg'awlari'ni'n' asti'n si'zi'n'.
2. Feyiller qaysi' bette, qaysi' sanda qollani'li'p tur?

§ 29. Feyil ma'ha'lleri

259-shi'ni'g'i'w. Berilgen ga'plerdi woqi'p shi'g'i'p, wondag'i' feyil so'zlerdi tabi'n'.

1. Men ag'ama ko'meklestim. 2. Jolda izli-izinen mashinalar ju'rip tur. 3. Paxtakeshler kelesi ji'ldi'n' yegisine tayarlanajaq. 4. Bizler demali's ku'ni da'rya boyi'na bardiq. 5. Yerten' bizler sayaxatqa barami'z. 6. Wolar jerlerin suwg'ari'p ati'r.

1. Feyillerdin' qaysi' ma'ha'lde qollani'li'p turg'ani'n ayti'p berin'.

Feyiller u'sh ma'ha'lde qollani'ladi': **ha'zirgi ma'ha'l, keler ma'ha'l, wo'tken ma'ha'l.**

Ha'zirgi ma'ha'lge **islep ati'rman, so'ylep tur, jazi'p ati'r, juwi'ri'p ju'r.**

Keler ma'ha'l: **barar, keler, woqi'r, baraman, barajaqpan, jazaman, jazajaqpan, isleymen.**

Wo'tken ma'ha'l: **woqi'di'm, jazi'p boldi', ko'meklesti, woti'rdi', so'yledi.**

260-shi'ni'g'i'w. Ta'sirli yetip woqi'n'.

Ti'ni'shli'q dep wo'ser bala,
Ti'ni'shli'q dep jasar ana.
Ti'ni'shli'qta jer ju'zinde,
Ko'rkeyedi awi'l-qala.

(*Wo'serbay Xojaniyazov.*)

1. Ko'shirip jazi'n'. Feyil so'zlerdin' asti'n si'zi'n'.

261-shi'ni'g'i'w. Gu'rrin'di woqi'p shigip, feyil so'zlerdi ayti'p berin'.

Gu'zgi ji'yi'n-terimnin' waqti' da jetip keldi. G'awasha ati'zlari'n mashina terimine tayarladi'. Ha'rbir g'o'rektin' toli'q piskeni tekserilip ko'rildi. G'awashani'n' g'o'rekleri toli'q ashi'la basladi'.

(*W. Jumaniyazov.*)

1. Feyil so'zlerdi'n' qaysi' ma'ha'ldi bildirip turg'ani'n bilip ali'n'.

§ 30. Ha'zirgi ma'ha'l

262-shi'ni'g'i'w. Berilgen ga'plerdi di'qqat penen woqi'n'.

1. Men sabaqqa tayarlani'p ati'rman. 2. Mug'allim taza temani' ko'rgizbeli qurallar menen tu'sindirip ati'r. 3. Woqi'wshi'lar sabaqti' berilip ti'n'lap woti'r.

1. Ga'plerdegi feyil so'zlerdi tabi'n'.
2. Sorawlar qoyi'n'. Qanday ma'ha'lde qollani'li'p turg'ani'n tu'sindirin'.

Ha'zirgi ma'ha'l feyilleri **ha'zirgi waqi'tta boli'p ati'rg'an is-ha'reketti** bildiredi.

Ha'zirgi ma'ha'l feyil so'zlerge **ju'r, tur, woti'r, ati'r** so'zlerinin' dizbeklesip qollani'wi' arqali' jasaladi'.

Wolarg'a **ne islep ati'r?, ne qi'li'p ju'r?, ne qi'li'p tur?, ne qi'li'p woti'r?** t.b. sorawlar qoyi'ladi'. Mi'sali': Apam awqat **pisirip ati'r**. Woqi'wshi'lar sabaq **ti'n'lap woti'r**. Mug'allim **so'ylep tur**.

Tur, woti'r, ju'r so'zleri dara turi'p ta ha'zirgi maha'lda qollani'ladi'. Mi'sali': Inim bag'da **ju'r**. Ag'am u'yde **woti'r**. Yesiktin' aldi'nda u'kem **tur**.

263-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Men mektepke ketiwge tayarlani'p ati'rman.
2. Ag'am jerdi suwg'ari'p ati'r.
3. Yesik aldi'nda jon'i'shqalar ko'gerip tur.
4. Ko'llerde u'yrekler ju'zip ju'r.

1. Ha'zirgi ma'ha'l feyillerinin' asti'n si'zi'n'.

264-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'p, feyillerdin' sati'n si'zi'n'.

1. Qalami'zdi'n' ko'rki ku'nnen-ku'nge suliwlanip kiyati'r.
2. Birneshe qabatli' jan'a jaylar sali'ni'p ati'r.

3. Sizler neshinshi klasta woqi'p ati'rsi'z?

1-bet, bir. san.

U'lgı: *Men xat jazı'p ati'rman.*

1. Feyiller qaysi' bette, qaysi' sanda qollani'li'p tur?

265-shi'ni'g'i'w. Su'wretlerge qarap birneshe ga'pler qurap jazı'n'. Jazg'an ga'plerin'izdegi feyiller ha'zirgi ma'h'al ma'nisinde qollani'latug'i'n bolsi'n.

1.

2.

3.

Ha'zirgi, ma'ha'l feylleri u'sh bette, birlik ha'm ko'plik sanda betlenedi: **I** bet, birlik sanda -**man**, -**men**, ko'plik sanda -**mi'z**, -**miz**, **II** bet, birlik sanda -**san'**, -**sen'**, ko'plik sanda -**si'z**, -**siz** betlik jalg'awlari' jalg'anadi'. **III** betke betlik jalg'awlari' jalg'anbaydi'. Mi'sali': **islep turman**, **islep tursan'**, **islep turmi'z**, **islep tursi'z**, **islep tur**, **woynap ju'r**.

266-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'.

Ha'zirgi ma'ha'l feyllerinin' betleniw u'lgisi:

Bet	Birlik		Ko'plik	
I	Men	islep ati'rman woynap ju'rmen so'ylep turman ti'n'lap woti'rman	Bizler	islep ati'rmi'z woynap ju'rmiz so'ylep turmi'z ti'n'lap woti'rmi'z

Bet			
II	Sen	Birlik islep ati'rsan' woynap ju'rsen' so'ylep tursan' ti'n'lap woti'rsan'	Ko'plik Sizler islep ati'rsi'z Wolar woynap ju'rsiz so'ylep tursi'z ti'n'lap woti'rsi'z
III	Wol	islep ati'r woynap ju'r so'ylep tur ti'n'lap woti'r	islep ati'r woynap ju'r so'ylep tur ti'n'lap woti'r

1. Ha'zirgi ma'ha'l feyillerinin' u'sh bette, birlik ha'm ko'plik sanda betleniwin bilip ali'n'.

2. I ha'm II betke jalg'anatug'i'n betlik jalg'awlari'na di'qqat awdari'n'.

267-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na tiyisli betlik jalg'awlari'n qoyi'p, ko'shirip jazi'n' ha'm asti'n si'zi'n'.

1. Men sabaqlari'mnan jaqsi' woqi'p ju'r... . 2. Sizler fermada sawi'nshi' boli'p islep ju'r... . 3. Bizler Mi'rzagu'l menen birge sabaq tayarlap ati'r... . 4. Sen u'lkemizdegı qanday quslardi'n' ati'n bile... be?

268-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n'.

Suw qudi'qtan ag'i'p tur,
Shomi'lsan', suwi' jag'i'p tur,

Yelpip yesken samali',
Betin'di a'sten qag'i'p tur.

(S. Ta'jimuratov.)

1. Qosi'qtag'i' ha'zirgi ma'ha'l feyillerin tabi'n'. Wolar qaysi' bette, qaysi' sanda qollani'li'p tur?

269-shi'ni'g'i'w. Ha'zirgi ma'ha'ldin' betleniw u'lgisine qarap, (103-bettegi) **ko'meklesip ati'r, qi'di'ri'p ju'r, tikeyip tur, so'ylep ati'r** degen feyil so'zlerdi birlik ha'm ko'plik sanda betlen'. Jalg'ang'an betlik jalg'awlarin' ayti'p berin'.

§ 31. Keler ma'ha'l

270-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'.

1. Wol jerler wo'nimdarli', yele bag'shi'li'qqa **aylanadi'**. 2. Bizler mug'allim menen birge sayaxatqa **barami'z**. 3. Yestelik su'wretlerdi albomi'ma **ji'y-nayjaqpan**. 4. A'jag'am gu'res boyi'nsha jari'sqa **qat-nasadi'**.

1. Ga'plerdegi feyil so'zlerdin' qanday ma'ha'lde qollani'li'p turg'ani'n tu'sindirip berin'. Tiyisli sorawlarin' qoyi'n'.

Keler ma'ha'l feyilleri **kelesi waqi'tta bolatug'i'n is-ha'reketti** bildiredi. Bul feyillerge **ne qi'ladi'? ne qi'laman?, ne qi'lasan'?, ne qi'lami'z?, ne qi'lasiz'z?, ne qi'lmaqshi'?**

t.b. sorawlar qoyi'ladi'. Mi'sali': **baraman, barajaqpan, a'kelemen, a'kelejaqpan, barasan', a'kelesen', barajaqsan', a'kelejaqsan', baradi', a'keledi, barajaq, a'kelejaq.**

271-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Keler ma'ha'l feyillerin tawi'p, asti'n si'zi'n'. Tiyisli sorawlarin qoyi'n'.

1. Bizler tu'sten keyin mektepke barami'z. 2. Yerten' birge woqi'ytug'i'n dosti'mni'n' u'yine baraman. 3. Bu'gin ag'am jumi'stan keshirek keledi. 4. Sen awi'ldan yerten' qaytarsan'.

272-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Men bali'q awlap ju'rmen. 2. Muxabbat yerten' Tashkentten keledi. 3. Ko'shenin' yeki boyi'na na'ller woti'rg'i'zi'ladi'. 4. Quwani'sh yerten' an' awlawg'a baradi'.

1. Ha'zirgi ha'm keler ma'ha'l feyillerinin' asti'n si'zi'n'.
2. Wolardi'n' bir-birinen ayi'rmashi'li'g'i'n ayti'p berin'.

273-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Keler ma'ha'l feyillerinin' qaysi' bette, qaysi' sanda kelgenin ani'qlan'.

1. Men yerten' u'kelerimdi kinog'a aparaman. 2. Sizler wol jerlerge pali'z yeginlerin yekpekshisiz. 3. Men jazda dayi'mni'n' u'yinde bolaman. 4. Bizler da'rya boyi'na barmaqshi'mi'z.

Ulgı: *Feruwza menen birge sabaq tayarlamaq-shi'man.*

Keler ma'ha'l feyilleri u'sh bette, **birlik** ha'm **ko'plik** sanda betlenedi. Mi'sali': Yerten' keshte Nawayi'g'a poezd benen **ketemiz**. Azdan keyin jumi'sqa **ketemen**. Rayonni'n' worayi'na jan'a mektep ha'm balalar baqshasi' **sali'nadi'**.

274-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'. Betleniwin tu'sindirir'.

**Keler ma'ha'l feyillerinin'
betleniw u'lgisi:**

Bet	Birlik		Ko'plik	
I	Men	u'yrenemen jazbaqshi'man baraman	Bizler	u'yrenemiz jazbaqshi'mi'z barami'z
II	Sen	u'yrenesen' jazbaqshi'san' barasan'	Sizler	u'yrenesiz jazbaqshi'si'z barasi'z
III	Wol	u'yrenedi jazbaqshi' baradi'	Wolar	u'yrenedi jazbaqshi' baradi'

275-shi'ni'g'i'w. Qara ha'rip penen jazi'lg'an feyil so'zlerdi keler ma'ha'lge aylandi'ri'p, ko'shirip jazi'n'. Tiyisli sorawlarin' qoyi'n'.

1. Suwsi'z jerlerge suw **apardi'**. 2. Demali's ku'ni Qoni'sbay u'yge **keldi**. 3. Ba'ha'rge qaray ko'lge ha'r tu'rli quslar **keldi**. 4. Bizler yerte ba'ha'rden jerdi su'rip, yegin **yektik**.

276-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n'.

Kewilde quwani'sh shalqi'p tasami'z,
Bilim shi'n'lari'na qushaq ashami'z.
Shaqi'ri'p turi'pti' bizdi keleshek,
Qanat qomlap alg'a qaray ushami'z.

(Xalmurat Saparov.)

1. Qosi'qtag'i' keler ma'ha'l feyillerinin' qaysi' bette, qaysi' sanda qollani'li'p turg'ani'na itibar berin'.

277-shi'ni'g'i'w. Ga'plerdegi keler ma'ha'l feyili bar ga'plerdi ko'shirip jazi'n', wolarg'a tiyisli sorawlar qoyi'n'.

1. Ba'ha'r keledi. 2. Ba'ha'rde miyweler gu'lleydi. 3. Men mekteptegi ha'mme wo'zgerislerdi ko'rip quwani'p ju'rmen. 4. Ji'ynali'sqa ag'am qatnasadi'. 5. Menin' qalay woqi'p ati'rg'ani'mdi' ag'am bil-mekshi.

278-shi'ni'g'i'w. Ko'mekles, jaz, tayarlan, u'yren, kel feyillerin keler ma'ha'l ma'nisinde birlik ha'm ko'plik sanda betlen'.

§ 32. Wo'tken ma'ha'l

279-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'.

1. Wolar yesapti' duri's **shi'g'ardi'**. 2. Men sabaqti' **tayarladi'm**. 3. Bizler bag' ishin **araladi'q**. 4. Quslardi'n' ha'r tu'rli sesleri menen bag'di'n' ishi **jan'lap ketti**.

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an feyil so'zlerdin' qanday ma'ha'lde turg'ani'n tu'sindirin' ha'm tiyisli sorawlar qoyi'n'.

Wo'tken ma'ha'l feyilleri buri'n bolg'an is-ha'reketti bildiredi. Bul feyillerde **ne qi'ldi'?**, **ne isledi?**, **ne qi'ldi'n'?**, **ne qi'ldi'm?** t.b. sorawlar qoyi'ladi'. Mi'sali': **bardi'm**, **ti'n'la-di'm**, **so'yledim**, **yesitkenmen**, **yesitkensen'**, **so'ylepti**, **woqi'pti'**, **woqi'p shi'qti'**.

280-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Men kiyinip dalag'a shi'qti'm. 2. Jag'i'mli' taza hawa kewilimdi ko'terdi. 3. Rayonnan Alti'nko'lge shekem avtobus qatnap turi'pti'. 4. Men woqi'g'an kitabi'mni'n' mazmuni'n ayti'p berdim.

1. Wo'tken ma'ha'l feyillerin tawi'p, tiyisli sorawlar qoyi'n'.

281-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ko'shirip jazi'n'.

Sabaq waqti' pitti, a'ne,
Yendi na'lshe yegemiz,
Mektep jerin bag' yetemiz,
Bag'dan miywe teremiz.

(Nawri'z Japaqov.)

1. Feyillerdi tawi'p, sorawlari'n ayti'p berin'.

282-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Qi's tez wo'tti. 2. Bizler miynet veteranlari'
menen ushi'rasti'q. 3. Sen azamatli'q wa'den'di
wori'n'ladi'n'. 4. Men tapsi'ri'lg'an jumi'sti' yerte pit-
kerdim.

1. Wo'tken ma'ha'l feyillerinin' asti'n si'zi'n'. Wolardi'n' qay-
si' bette, qaysi' sanda qollani'li'p kelgenin u'stine jazi'p ko'rse-
tin'.

Wo'tken ma'ha'l feyilleri u'sh bette, birlik
ha'm ko'plik sanda betlenedi. Mi'sali': Men
woqi'di'm. Sen **woqi'di'n'**. Wol **woqi'di'**.
Bizler **jazi'p boldi'q**. Sizler **jazi'p boldi'n'i'z**.
Wolar **jazi'p boldi'**.

283-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'.

**Wo'tken ma'ha'l feyillerinin'
betleniw u'lgisi:**

Bet	Birlik		Ko'plik	
I	Men	bardi'm jazdi'm ko'rdim ti'n'lap turdi'm	Bizler	bardi'q jazdi'q ko'rdik ti'n'lap turdi'q
II	Sen	bardi'n' jazdi'n' ko'rdin' ti'n'lap turdi'n'	Sizler	bardi'n'i'z jazdi'n'i'z ko'rdin'iz ti'n'lap turdi'n'i'z
III	Wol	bardi' jazdi' ko'rdi ti'n'lap turdi'	Wolar	bardi' jazdi' ko'rdi ti'n'lap turdi'

1. Wo'tken ma'ha'l feyillerinin' u'sh bette, birlik ha'm ko'plik sanda betleniwin bilip ali'n' ha'm yeste saqlan'.

284-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Qaraqalpaqstan bayrag'i' hu'kimet u'yinin' u's-tinde jelbirep tur. 2. Menin' ag'am kelesi ji'li' Moy-naqqa baradi'. 3. A'jag'am jaqi'nda Ferg'anadan keledi. 4. A'skerler Watani'mi'zdi'n' ti'ni'shli'g'i'n qorg'aydi'.

1. Feyil so'zlerdiin' qaysi' ma'ha'lde yekenligin ani'qlap, tiyisli sorawlarin' qoyi'n'.

285-shi'ni'g'i'w. **Ti'n'la, so'yle, wori'nla, ta'rbiyala, woqi'p shi'q** feyllerin wo'tken ma'ha'l ma'nisinde birlik ha'm ko'plik sanda betlen'.

286-shi'ni'g'i'w. Ta'sirli yetip woqi'n'.

Jelkildesip ko'k giyalar,
Ku'n jarqi'rap ashi'li'p tur,
Suwlar si'ldi'rlap salmada,
Go'zzalli'qqa qosi'li'p tur.

(Toli'bay Qabulov.)

1. Qosi'qtag'i' feyil so'zlerdi tawi'p, qaysi' ma'ha'lde turg'ani'n ayti'p berin'. Tiyisli sorawlar qoyi'n'.

287-shi'ni'g'i'w. «**Baxi'tli' balali'q**» degen temada qi'sqasha gu'rrin' jazi'n'. Jazg'an gu'rrin'in'izde atli'q, almasi'q ha'm feyil so'zler bolatug'i'n bolsi'n. Feyil so'zlerdin' qaysi' ma'ha'lde qollani'li'p turg'ani'na itibar berin'.

Sorawlar:

1. Feyil dep nege aytami'z? Feyil so'zler qanday sorawlarg'a juwap beredi?

2. Dara feyil menen qospa feyildin' bir-birinen wo'zgesheligin ayti'p berin' ha'm mi'sallar keltirin'.

3. Feyildin' betleniwi dep nege aytami'z? Feyiller neshe bette, qaysi' sanlarda betlenedi? Betlik jalg'awlari'n ayti'p berin'.

4. Jaz, bar, isle, woqi' feyillerin u'sh bette, birlik ha'm ko'plik sanda awi'zeki betlen'.

5. Feyilde neshe ma'ha'l bar? Mi'sallar keltirin'.

§ 33. Ra'wish

288-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Bizler **mektepke azanda** barami'z. 2. Sa'rbinaz **mektepke qaray tez** juwi'ri'p kiyati'r. 3. Ag'am qawi'ndi' **yerte** yekti. 4. Ha'r ku'ni **keshte** taza hawada ju'rip kelemen.

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerge itibar berin'.
2. Tiyisli sorawleri'n qoyi'n'.

Is-ha'rekettin' waqti'n, worni'n, si'ni'n bildire-tug'i'n so'zler ra'wish dep ataladi'. Ra'wishlerge **qashan?, qayda?, qalay?, qa'ytip?** degen sorawlar qoyi'ladi'.

Ra'wish so'zler ko'binese feyil so'zlerge baylani'sli' qollani'ladi'. Mi'sali': Mashina **tez** ju'rdi. Wolar **berman** buri'ldi'. Bizler **bu'gin** to'rt saat woqi'ymi'z.

Bul mi'sallarda **tez** ra'wish so'zi **ju'rdi** feyil so'zi menen, **berman** ra'wish so'zi **buri'ldi'**

feylil so'zi menen, **bu'gin** ra'wish so'zi **woqi'ymi'z** feylil so'zi menen baylani'si'p, wonda **tez** ra'wish so'zi is-ha'rekettin' si'ni'n, **bu'gin** ra'wish so'z is-ha'rekettin' waqti'n, **berman** ra'wish so'zi is-ha'rekettin' worni'n bildirip, baylani'si'p kelip tur.

289-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. **Qashan?** degen sorawg'a juwap beretug'i'n ra'wish so'zlerdi tawi'p, asti'n si'zi'n'.

1. Bi'yi'l bag'i'mi'zg'a alma, qa'reli, shiye, almurt na'llerin woti'rg'i'zdi'q. 2. Keshquri'n waqti'ma qaray qi'zi'qli' kitapshalardi' woqi'yman. 3. Waqti'-waqti' taza hawada dem alaman. 4. Da'slep ma'seleni woqi', son'i'nan woni' shesh.

290-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Shaxsa'nem muzeyge bardi'. 2. Wol u'shinshi qabattan to'men tu'sti. 3. Kelgen adamlardi'n' barli'g'i'n mi'nda jiber. 4. Bizler usi' manda turami'z. 5. Uzaqta buldi'rap taw ko'rindi.

1. **Qayda?** degen sorawg'a juwap beretug'i'n ra'wish so'zlerdin' asti'n si'zi'n'. Ra'wishler qaysi' so'z benen baylani'si'p tur?

291-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerge tiyisli sorawi'n qoyi'n'.

1. U'yg'e berilgen tapsi'rmani' **da'rhal** tayarladi'm.

2. Jumi's **shaqqan** islenip ati'r. 3. Mashina **birden** toqtadi'. 4. Aspandag'i' bultlar **birte-birte** tarqali'p ketti. 5. Balani'n' tu'ri **tosattan** wo'zgerip ketti.

292-shi'ni'g'i'w. To'mendegi ra'wish so'zlerdi qatnasti'ri'p, ga'p qurap jazi'n'. Ra'wish so'zlerdin' qaysi' so'z benen baylani'si'p turg'ani'n ayti'p berin'. Tiyisli sorawları'n qoyi'n'.

Azanda, tu'ste, keshquri'n, ha'zir.

§ 34. Waqi't ra'wishi

293-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerge soraw qoyi'n'. Bular is-ha'rekettin' qanday ma'nisin bildirip tur?

1. **Jaqi'nda** bizin' mektebimizde shayi'rlar menen ushi'rasi'w boldi'. 2. **Azanda** inim mektepke woqi'wg'a ketti. 3. **Keshte** ag'am da, apam da jumi'stan keledi. 4. Men **bi'yi'l** jazda awi'lg'a baraman.

Is-ha'rekettin' waqti'n bildiretug'i'n ra'wishlerdi waqi't ra'wishi deymiz. Waqi't ra'wishi **qashan?, qashannan beri?, qashang'a shekem?** degen sorawlarg'a juwap beredi. Mi'sali': **Bu'gin (qashan?)** teatrg'a barami'z. Men **keshke shekem (qashang'a shekem?)** jumi's isleymen. **Azannan beri (qashannan beri?)** u'yde sabaq tayarlap woti'rdi'm.

294-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na waqi't ra'wishlerin qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

1. Bizler ... qalag'a ju'rip kettik. 2. ... ku'n suwi'ta basladi'. 3. Men rayonnan ... aylani'p kelemen. 4. Jawi'n ... ti'nbay jawi'p tur.

Kerekli so'zler: *yerten'ine, bu'gin, keshke shekem, azannan berli.*

1. Ra'wishlerdi'n' qaysi' so'zge baylani'sli' qollani'li'p turg'ani'n ayti'p berin' ha'm tiyisli sorawlarin' qoyi'n'.

295-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n'.

Sa'ha'rde sayrap turg'an,
Xosh hawaz bu'lbu'limsen'.
Ku'ni-tu'ni jaynap turg'an,
Sha'mende bir gu'limsen'.

(Reyimbergen Ayapbergenov.)

2. Qosi'qtag'i' waqi't ra'wishlerin tawi'p, tiyisli sorawlar qoyi'n'.

Waqi't ra'wishlerin **bu'gin, keshe, ha'zir, bag'ana, bi'lti'r, bi'yi'l, jaqi'nda, ku'nde, keshte, keshke shekem, buri'n, son'** t.b. so'zler bildiredi.

296-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Waqi't ra'wishlerin tawi'p, asti'n si'zi'n', tiyisli sorawlar qoyi'n'.

1. Ku'n i'ssi'. Baqshadag'i' balalar keshke shekem sayali' tereklerdin' arasi'nda woynap ju'rdi. 2. Bul jumi'sti' ha'zir pitkeremen. 3. Keshquri'n televizor ko'rip woti'rami'z. 4. Yerten' kitapxanag'a baraman.

297-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'. Waqi't ra'wishlerin tawi'p wolardi'n' qaysi' so'zge baylani'sli' yekenin ayti'p berin'.

1. Ha'zir bizin' awi'l toli'g'i' menen gazlasti'ri'ldi'. 2. Bizler yerten'ine rayong'a bari'p qaytti'q. 3. Keshquri'n jawi'n jawdi'. 4. Keshe u'yge lqlas qi'di'ri'p keldi. 5. Aspandi' qaplag'an qali'n' bult keshke qaray tarqaldi'.

298-shi'ni'g'i'w. Ga'plerdi ko'shirip jazi'n'. Wondag'i waqi't ra'wishlerin tawi'p, asti'n si'zi'n'. Sorawleri'n u'stine jazi'p ko'rsetin'.

1. Ag'am qawi'n yegiwge jerdi yerteden tayarladi'. 2. Bi'yi'l sol jerge qari'qlap qawi'n yekti. 3. Ha'zir jambi'lshalardi'n' aldi' pise basladi'. 4. Bizler demali's ku'ni keshke shekem qawi'nni'n' basi'nda bolami'z.

qashan?

U'lgı: Ha'zir *mektepte woqi'wshi'lar ji'ynali'si' boladi'.*

299-shi'ni'g'i'w. Woqi'p shi'g'i'p, qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerge tiyisli sorawleri'n qoyi'n'.

1. **Bi'yi'l** qi's qatti' keldi. **Yanvar ayi'nda** qar waqti'-waqti' jawi'p turdi'. Qar jawg'an ku'ni adamlar u'yinen **yerte** shi'g'i'p ketedi... (T. To'remuratov.).
2. Jolawshi'lar poezdi' **keshte** Xojeli stanciyasi'na keledi.

1. Bul ra'wish so'zler is-ha'rekettin' qanday ma'nisin bildirip tur?

300-shi'ni'g'i'w. To'mende berilgen waqi't ra'wishlerin qatnasti'ri'p, ha'rqaysi'si'na baylani'sli' ayi'ri'm ga'p qurap jazi'n'. Sorawleri'n qoyi'n'.

Azanda, keshke shekem, tu'ske taman, bi'lti'r, da'slep.

301-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'.

1. Womar azanda jayi'li'p ju'rgen ji'lqi'lardi'n' du'rkin-du'rkin u'yirlerine su'ysinip qaradi'. Wol ha'zir alti'nshi' klasta woqi'ydi'.

Balalar bu'gin mektepten keshirek tarqadi'. Womardi'n' u'yi mektepten alti' kilometrdey qashi'qlaw jerdegi ji'lqi' fermada. Yerten' demali's ku'ni, wol u'yine qaytadi'.

(Saparbay Sa'liyev.)

1. Ra'wish so'zlerdi tawi'p tiyisli sorawlar qoyi'n'.
2. Bul ra'wishlerdin' ga'ptegi qaysi' so'zge baylani'sli' yekenin ayti'p berin'.

302-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Waqi't ra'wishlerin tawi'p, tiyisli sorawlar qoyi'n'.

1. Bu'gin anaw-mi'naw g'amlasti'ri'p alayi'n. Yerten' ketemiz, — dedi. Men bolsam ha'zir ketejaqpan. Sebebi awi'lg'a barsam, ko'lge shomi'lajaqpan. Bazda tawg'a shi'g'ami'z.

2. Bi'yi'l bizler jazlawdan qi'slawg'a yerte ko'shtik. Sharwa adamlari' ko'l menen suwli' wo'zeklerdin' boylari'n jaqsi' ko'redi. Sebebi bunday jerlerde su'yrikler yerteden shi'g'adi' ha'm jer wotlaqli' boladi'.

(Wo'serbay Xojaniyazov.)

Sorawlar:

1. Ra'wish dep nege aytami'z? Ra'wish so'zler ko'binese qaysi' so'zler menen baylani'si'p keledi? Mi'sallar keltirin'.
2. Waqi't ra'wishi dep nege aytami'z?
3. Wori'n ra'wishine qanday ra'wish so'zler kiredi?

§ 35. Tirkewish

303-shi'ni'g'i'w. Ga'plerdi ko'shirip jazi'n'.

1. A'bdiraman u'kesi **ushi'n** jaqsi' woyi'nshi'qlar sati'p aldi'. 2. Keshtegi jawg'an jawi'n azang'a **shekem** ti'nbad'. 3. Ag'am A'bdirazaq **penen** yerten'gi jumi's **tuwrali'** ko'p so'ylesip woti'rdi'. 4. Kitapti' woqi'g'an

sayi'n bilimin' artadi'. 5. Baxtiyar jumi'stan **keyin** juwi'ndi'. 6. Bekmi'rza stadiong'a **shekem** juwi'ri'p bardi'.

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerge di'qqat awdari'n'.
2. Bul so'zler ga'pte qanday ma'ni bildirip tur, ayti'p berin'.

Wo'zi dizbeklesip kelgen so'zdi basqa bir so'zge baylani'sti'ri'w ushi'n qollani'latug'i'n so'zlerdi **tirkewish** deymiz. Tilimizdegi: **menen, penen, benen, tuwrali', haqqi'nda, jo'ninde, ushi'n, shekem, deyin, keyin, son', qarap, sayi'n, beri, berli, arqali', buri'n, beter, go're** t.b. so'zler tirkewish xi'zmetinde qollani'ladi'. Mi'sali': Bul kitap balalar **ushi'n** jazi'lg'an. Sultan sabaqdan **keyin** u'yine qaytti'. Bul jol da'ryag'a **deyin** baradi'.

304-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Men Watan ushi'n xi'zmet yetemen. 2. Bizler Tashkentten samolyot penen keldik. 3. Mashinalar ko'pir arqali' wo'tip tur. 4. Qon'i'ratqa deyin poezd benen bardi'm.

1. Tirkewish so'zlerdi tawi'p, asti'n si'zi'n'.
2. Bul so'zlerdin' qanday so'zge dizbeklesip kelgenin ayti'p berin'.

305-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'. Tirkewish so'zlerdi tabi'n'.

Kitap — adamni'n' yen' isenimli dosti'. Sebebi bilimdi iyelew ushi'n, kitapti'n' qa'dir-qi'mbatl'

haqqi'nda ulli' danalar ko'p pikirler aytqan. Sonli'qtan da kitapti' qa'dirlew ha'rbir woqi'wshi'ni'n' a'diwli wazi'ypasi'. Qi'mbatli' balalar! Kitap — bizin' yen' jaqi'n dosti'mi'z ha'm ja'rdemshimiz. Kitapti' taza saqlan'lar ha'm qa'dirlen'ler!

1. Tirkewishlerdin' qanday so'zlerden keyin kelgenin ayti'p berin'.

Tilimizde tirkewishler **atli'q**, **almasi'q** so'z-lerdin' keynine dizbeklesip keledi. Tirkewishler wo'zi dizbeklesip kelgen so'zdin' ma'nisin toli'qti'ri'p, woni' yekinshi bir so'zge baylani's-ti'ri'w ushi'n qollani'ladi'. Tirkewishler wo'zi diz-beklesip kelgen so'zden bo'lek jazi'ladi'. Mi'sali': Asqar sabaqtan **son'** u'yine qaytti'. Bul qosi'q balalar **ushi'n** jazi'ldi'.

Birinshi mi'saldag'i' **son'** tirkewishi **sabaqtan** degen atli'q so'zden keyin kelip, birinshiden, woni'n' ma'nisin toli'qti'ri'p kelse, yekinshiden, woni' **qaytti'** degen feyil so'zge baylani'sti'ri'p tur. Yekinshi mi'saldag'i' **ushi'n** tirkewishi **balalar** degen atli'q so'zden keyin kelip, woni'n' ma'nisin toli'qti'ri'p tur ha'm woni' **jazi'ldi'** degen feyil so'zge baylani'sti'ri'p tur.

306-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'p, tirkewishtin' asti'n si'zi'n'. Qanday xi'zmet atqari'p turg'ani'n tu'sindirin'.

1. Buxaradan No'kiske poezd benen keldik.
2. Tashkentke deyin samolyot penen bardi'm.

3. Mug'allim paraxatshi'li'q haqqi'nda so'ylep berdi.
4. Gu'zge qaray tereklerdin' japi'raqlari' tu'sedi.

307-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na tiyisli tirkewishlerdi qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

1. Du'kannan inim ... kerekli woqi'w qurallari'n sati'p aldi'm.
2. Azannan ... jumi'stan qoli'm bosamadi'.
3. Men aeroportqa ... juwi'ri'p bardim.
4. Bul asfalt bizin' awi'lg'a ... baradi'.
5. Mug'allim dosli'q ha'm joldasli'q ... gu'rrin' wo'tkerdi.

Kerekli so'zler: *ushi'n, beri, shekem, haqqi'nda, deyin.*

1. Ga'ptegi tirkewishler qanday xi'zmet ayqari'p tur?

308-shi'ni'g'i'w. Berilgen tirkewish so'zlerdi qatnasti'ri'p, ha'rqaysi'si'na ayi'ri'm ga'p qurap jazi'n'. Tirkewish so'zlerdin' qaysi' so'zdin' ma'nisin toli'qti'ri'p turg'ani'n ayti'p berin'.

Sayi'n, berli, arqali', buri'n, tuwrali'.

U'lgı: *Men ku'n sayi'n wo'sip barati'rman.*

309-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' tu'sinip woqi'n'. Tirkewish so'zlerdi tabi'n'. Wolardi'n' ne ushi'n qollani'li'p turg'ani'n ayti'p berin'.

Dosli'q penen miywe berdi bag'i'mi'z,
Dosli'q penen nurlar atqan tan'i'mi'z.
Dosli'q penen qoli'n berse bizge kim,
Qushaq ashi'p, su'yer shiyrin jani'mi'z.
(Abbaz Dabi'lov.)

310-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazin'.

1. Rayoni'mi'z ji'l sayi'n ma'mleketlik jobalari'n arti'g'i' menen wori'nlap kiyati'r. 2. Jawi'n azang'a shekem jawdi'. 3. Bizler jumi's jo'ninde so'ylesip aldi'q. 4. Jari'sta Asqar Aydardan buri'n ma'rrege keldi.

1. Tirkewish so'zlerdin' asti'n si'zi'n'.

2. Tirkewishlerdin' qaysi' so'zden keyin kelip, ne ushi'n qollani'li'p turg'ani'n ayti'p berin'.

direktor

311-shi'ni'g'i'w. Tekstti woqi'n'. Tirkewish so'zlerdi tawi'p, qanday xi'zmette qollani'li'p turg'ani'n ayti'p berin'.

Qalalarda tiyisli wori'nlardan wo'tiw ushi'n svetofoor qoyi'ladi'. Ko'sheni kesip wo'tiw yamasa wo'tpew usi' svetofoor arqali' belgilenedi. Yegerde svetoforda sari' nur jansa, wonda «Baqla!» degendi bildiredi. Svetoforda jasi'l nur jansa, mashinalar ushi'n jol ashi'ladi'. Wonda adamlar qi'zi'l nur jang'ang'a shekem toqtaydi'.

Balalar, jol qa'delerin jaqsi' bilip ali'n'!

Sorawlar:

1. Tirkewish dep nege aytami'z?
2. Tirkewishler ne ushi'n qollani'ladi'?
3. Woylari'n'i'zdan tirkewishleri bar yeki-u'sh ga'p ayti'p berin' ha'm wolardi'n' ne ushi'n qollani'li'p turg'ani'n tu'sindirir'.

4. Tirkewish so'zlerdin' topari'na qanday so'zler kiredi?

§ 36. Da'neker

312-shi'ni'g'i'w. Ga'perdi woqi'n'. Qara ha'rip penen jazi'lg'an da'neker so'zlerdin' qanday xi'zmette qollani'li'p turg'ani'na itibar berin'.

1. Shaxsa'nem barli'q sabaqlari'nan jaqsi' woqi'ydi', **sebebi** wol sabaqlarg'a ba'rqulla jaqsi' tayarlanip baradi'. 2. Bazardag'i' du'kannan won yeki da'pter, tu'r qa'lem, wo'shargish **ja'ne** si'zg'i'sh sati'p aldi'm. 3. Bu'gingi jari'sta **ya** Saparbay, **ya** Yesimbet wozadi'. 4. Ag'am keldi **de**, Asan woqi'wi'na ketti. 5. Ku'n bultlasti', **biraq** jawi'n jawmadi'.

Ga'p ag'zalari'n yamasa ga'p penen ga'pti wo'zara baylani'sti'ri'p keletug'i'n so'zlerdi **da'-neker** dep ataymi'z. Da'neker so'zler basqa so'zlerden bo'lek jazi'ladi'. Tilimizdegi **ha'm, ja'ne, da, de, ta, te, biraq, sebebi, ya, yamasa, yaki, g'a, birese** degen so'zler da'neker wazi'ypasi'nda qollani'ladi'. Mi'sali': Sherniyaz **ha'm** Iqlas 4-klasta woqi'ydi'. Aydana **menen** Du'rdana birge woynaydi'.

Birinshi ha'm yekinshi ga'plerdegi **ha'm, menen** da'nekerler, birgelkili ag'zalardi'n' arasi'n baylani'sti'ri'p tur.

313-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Da'nekerlerdi tawi'p, asti'n

si'zi'n'. Da'nekerlerdin' ga'pte qanday wazi'ypalarda qollani'li'p turg'anli'g'i'n ayti'p berin'.

1. Mug'allim taxtag'a jazdi' ja'ne tu'sindirdi.
2. Qi'yar ha'm pomidor adamg'a ju'da' paydali'.
3. Aspanda bir qus ga' joqari' qaray ko'teriledi, ga' to'men qaray si'rg'i'ydi'.
4. Yerten' ya arg'i' ku'ni keshte kelemen.

314-shi'ni'g'i'w. Ta'sirli yetip woqi'n'. Da'neker so'zlerdi tawi'p, qanday wazi'ypada qollani'li'p turg'ani'n ayti'p berin'.

Ga' ba'lentlep,
Ga' ketemiz to'menge.
Ga' sayi'zlap,
Ga' su'n'giymiz teren'ge.

(Ken'esbay Raxmanov.)

315-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na tiyisli so'zlerdi qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

1. Men, inim ... Maqset — u'shewimiz kinog'a bardi'q.
2. Sa'nem woni'n' keyninen juwi'rdi', ... jete almadi'.
3. Qarli'g'ash ... joqari', ... to'men ushi'p ju'r.

Kerekli da'nekerler ha'm tirkewishler: *biraq, ha'm, g'a.*

1. Ga'plerdegi da'neker so'zlerdin' qanday xi'zmette qollani'li'p turg'ani'n ayti'p berin'.

316-shi'ni'g'i'w. So'zlerdin' ha'rbirin qatnasti'ri'p g'ap qurap, ko'shirip jazi'n'. Qollani'li'w wo'zgesheligin ayti'p berin'.

Sebebi, yamasa, ga', biraq, ha'm, da.

317-shi'ni'g'i'w. Gu'rrin'di woqi'n'. Da'neker ha'm tirkewishlerdi tawi'p, bir-birinen wo'zgesheligin tu'sindirir'.

U'sh jup palwannan son' gezek Sapalaq palwang'a jetti. Yendi wol to'rtku'lli Yusip palwan menen gu'resedi. Yusip Sapalaq palwanni'n' a'melin jaqsi' bileli, sonli'qtan wol jambasqa jantaspadi'. Sapalaq palwandi' silkip ko'rdi, biraq bul ha'reketleri iske aspadi'. Yusip palwan qayta-qayta ji'g'aman dep uri'ni'p ko'rdi, biraq wo'zi zori'g'i'p sharshap qaldi'. Payi'ti' kelgen waqi'tta, Sapalaq palwan «ha» dep jambas urdi'. Wol ji'g'i'ldi'.

(A'bdimurat Atajanov.)

318-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na tiyisli da'nekerlerdi qoyi'p, ko'shirip jazi'n'. Wolardi'n xi'zmetin tu'sindirir'.

1. Buni' bizler tez bolami'z, ... berilgen tapsi'rma jen'il yedi. 2. A'jiniyaz ushqish ... injener boli'wdi' a'rman yetedi. 3. Men izledim, ... taba almadi'm. 4. Aymurat woqi'wdan keldi ... u'y tapsi'rmasi'n jazdi'.

Kerekli da'nekerler: *sebebi, yaki, biraq, de.*

319-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Da'nekerler ha'm

tirkewishlerdin' asti'n si'zi'p, bir-birinen ayi'rmashi'li'g'i'n tu'sindirin'. Qollani'li'w wo'zgesheliklerine itibar berin'.

1. Malika jetemen dep qatti' juwi'rdi', biraq Ka'riyma jetkermedi. 2. Bu'gin jawi'n jawadi', sebebi ku'n bultlasi'p tur. 3. Tu'sten keyin woqi'wshi'lar u'ylerine qaytadi'. 4. Tu'nge qaray ku'n suwi'ta basladi'.

320-shi'ni'g'i'w. «Klaslas doslari'm» degen temada kishigirim gu'rrin' jazi'n'. Gu'rrin'in'izde da'nekerler, tirkewishler qatnasa-tug'i'n bolsi'n. Da'nekerler menen tirkewishlerdin' qollani'li'w wo'zgesheligin tu'sindirin'.

§ 37. Ga'p

321-shi'ni'g'i'w. Tekstti woqi'p shi'g'i'p, mazmuni'n so'ylep berin'.

Bu'rkit ten'izden ali'sta, u'lken joldi'n' boyi'ndag'i' terekke wo'zine uya jasap, palapanlari'n shi'g'ardi'.

Bir ku'ni bu'rkit uya salg'an terektin' qasi'nda adamlar jumi's islep ati'r yedi. Wol ti'rnaqlari'na u'lken bir bali'qti' bu'ri'p ushi'p keldi. Adamlar bali'qti' ko'rip, bu'rkitke kesek i'laqti'ra basladi'. Bu'rkit bali'qti' tu'sirip aldi'.

1. Ha'rbir ga'p neshe so'zden quralg'an?

Tamamlang'an woydi' bildiretu'i'n so'z yaki birneshe so'z dizbegine **ga'p** deymiz.

Woqi'g'anda ha'rbir ga'ptin' keyninde azg'ana irkilis islenedi. Mi'sali': Aymurat kitap woqi'p woti'r. Jazda bag'di' aralap ju'riw ne degen la'zzetli. Sen mug'allimnin' tapsirmasi'n wori'nladi'n' ba? Qa'ne, attan tu's!

322-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

Ha'r ku'ni keshte taza hawada ju'remen. Woqi'w-shi'lar, woti'rg'an bo'lmen'izdin' hawasi'n tez-tez almasti'ri'p turi'n'. Sen sabag'i'n'di' tayarlap boldi'n'-ba? Bizin' jerimiz ne degen gozzal!

1. Ga'p aqi'ri'na qoyi'lg'an irkilis belgilerine itibar berin'.

Ga'pler mazmuni'na qaray **xabar ga'p, soraw ga'p, buyri'q ga'p ha'm u'ndew g'ap** boli'p bo'linedi.

323-shi'ni'g'i'w. Berilgen so'zlerdi qatnasti'ri'p, ha'rqaysi'si'na ayri'm g'ap qurap jazi'n'. Ha'r ga'pke tiyisli irkilis belgilerin qoyi'n'.

Jazdi', dan'q, barasan ba, jasasi'n, woqi'p ati'rsan', so'ylep tur, wori'nladi'.

324-shi'ni'g'i'w. Tekstti ta'sirli yetip woqi'n'.

Sizlerdin' «tuwrama» degen awqatti' yesitkenin'iz

bar ma? Irasi'n aytsam, sol awqatti'n' mazasi'n unataman.

— Bazargu'l apa, anag'an qara, qara pi'shi'q sho'jeni alip barati'r! — dedi wol.

— Tasla, ha'y, ha'y! — dep shawqi'mlasti'q bizler

1. Ha'rbir ga'ptin' keynine qoyi'lg'an irkilis belgilerinin' qoyi'liwi sebeplerin ayti'p berin'.

§ 38 Xabar ga'p

325-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'. Ha'rbir ga'ptin' keynine qoyi'lg'an irkilis belgilerine itibar berin'. Ga'pler qanday ma'ni an'lati'p tur?

Bul diyqan bazari'. Diyqan bazari' ju'da' u'lken. Bazarda pomidor, qi'yar, geshir ha'm basqa da pali'z yeginleri ko'p.

Diyqan bazari'nda ha'r qi'yli' miyweler de bar. Pali'z yeginlerin ha'm miywelerdi awi'l adamlari' sati'p ati'r.

Qanday da bir waqi'ya ha'm ha'diyseler tuwrali' xabar ma'nisin bildiretug'i'n ga'plerdi xabar ga'p deymiz. Mi'sali': No'kis qalasi' ji'l sayi'n gu'llenbekte.

326-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip berin'. Tiyisli irkilis belgilerin qoyi'n'.

Ji'lan tawi'qti'n' sho'jelerine abay yetti Pi'shi'q woni' ko'rip qaldi' Bala ji'lannan qorqi'p qashti' Ag'am wog'an raxmet aytti'

327-shi'ni'g'i'w. To'mendegi berilgen so'zlerden paydalani'p, xabar ga'p qurap jazi'n'. Tiyisli irkilis belgilerin qoyi'n'.

Quyash, ba'ha'r, ta'biyat, jawi'n, terekler.

328-shi'ni'g'i'w. Gu'rrin'di ta'sirli yetip woqi'n'.

Kempir apam ko'zinin' qarashi'g'i'nday yetip qa's-terlep saqlap ju'rgen shi'n'qobi'zi' bar yedi. Ha'r dayi'm woni' shertkende a'jim basqan ju'zlerinen ku'лки woynap ra'ha'tlenip qaladi'. Qon'si'mi'zdi'n' balalari' u'yge kelip, shi'n'qobi'zdi' ko'rset dep talay jali'ng'ani' bar. Woni' balalarg'a ko'rsetiw tu'we, wo'zime de bir ret uslatqan joq. Bir sapari' men joqta qari'ndasi'm Sa'nemge shi'nqobi'zdi' qalay shertiwdi u'yretip ati'rg'ani'n bayqap qaldi'm.

(Wo'tebay Sa'rsenbaev)

1. Ha'rbir ga'pten keyin qoyi'lg'an irkilis belgilerin ayti'p berin'.

§ 39 Soraw ga'p

329-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n'.

A'welemen, du'welemen,
Salqan iytin' sani' menen,
Qara qoydi'n' qani' menen,

- Awez molla qayda ketti?
- Duzg'a ketti.
- Qashan keler?
- Jaz keler.
- Jaz kelmese?
- Gu'z keler.
- Pa'llenpish,
- Sen tur,
- Sen shi'q.

1. Qosi'qta qanday irkilis belgileri bar?
2. Soraw belgisi qay jerde qoyi'lg'an?

Soraw ma'ni bildiretu'g'i'n ga'pler soraw ga'p dep ataladi'. **Mi'sali':** Ati'n' kim? Neshinshi klasta woqi'san'?

330-shi'ni'g'i'w. Woqi'p shi'g'i'n'. Ga'plerdin' irkilis belgilerine itibar berin'.

Ba'ha'r ku'nlerinin' biri yedi. Jumagu'l mektepten keldi. Wol u'yinin' qasi'ndag'i' qi'ytaqta isley basladi'.

- Ne islep ati'rsan' Jumagu'l?
- Bag'manshi'li'q yetip ati'rman.
- Ne yegeyin dep ati'rsan'?
- Ha'zirinshe u'sh tu'p ju'zim.
- Basqa da miyweli ag'ashlar yegesen' be?
- Na'lin tapsam alma menen shabdal yegemen.

1. Bul ga'plerdin' mazmuni'nda qanday ayi'rmashi'li'q bar?

331-shi'ni'g'i'w. Tekstti ta'sirli yetip woqi'n', sorawg'a juwap berin'. Qosi'qta keltirilgen quslardi'n' ati'n ayti'n'.

Qaysi' qus g'arqi'ldaydi'?
Qaysi'si' g'an'qi'ldaydi'?
Qaysi'si' tog'aylarda
Ku'ni boyi' toqi'ldaydi'?

332-shi'ni'g'i'w. Berilgen sorawlarg'a juwap jazı'n'.

1. Senin' jasi'n' neshede?
2. Sportti'n' qaysi' tu'rine qi'zi'g'asan'?
3. Qanday do'gereklerge qatnasasan'?
4. Keleshekte kim bolg'i'n' keledi?

333-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'. Mazmuni'n ayti'p berin'.

Nanni'n' usag'i'

- Ne terdin' Sag'i'y?
- Nanni'n' usag'i'n.
- Jerde jati'r ma?
- Minekey, awa.
- Tu'sti yeken kimnen?
- Bilsem a'tten' men.
- Ne qi'lar yedin'?
- Uyaltar yedim.
- Qanday so'z benen?
- Qarap-aq ko'z benen.

- Sen duri's aytasan'.
- Jamang'a qa'ytesen'...

(Ubayxan Sadi'qov)

1. Qosi'qti' yadlap ali'n'.

334-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'.

1. Ha'y perzent, ata-anan'di' hu'rmet qi'l.
2. Ko'p so'yleme.
3. Jaqsi' ha'm dana adamlar menen dos bol.
4. Si'ri'n'di' bekkem saqla.
5. Kiyimlerin'di' taza tut.

1. Tekstte ne haqqi'nda ayti'lg'an?
2. Bul so'zler kimga qarata ayti'lg'an?

	Mazmuni' jag'i'nan buyri'q, wo'tinish yetiw,	
	ken'es beriw, talap yetiw ma'nilerin bildiretug'i'n	
	ga'pler buyri'q ga'pler dep ataladi'.	

335-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na tiyisli so'zlerdi qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

1. So'zin'e i'qti'yat ..., basi'n' ...
 Tilin'e iqti'yat bol, tisin' ...

(Yusip Has. Hajib)

2. Awi'ri'wdi'n' aldi'n' 3. Jamannan ..., jaqsi'g'a ...

(Naqi'l)

Kerekli so'zler: si'nbasi'n, ketpesin, bol, al, jantas, qash.

336-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ko'shirip jazi'n'. Qara ha'rip penen berilgen so'zlerdin' asti'n si'zi'n'. Qosi'qti' yadlap ali'n'.

Belin'di **buw**, jen'in'di **tu'r**,
Dos-dushpani'n'di' si'nap **ju'r**,
Jaqsi' so'zge qulag'i'n' **tu'r**,
Jaman so'zden **qashqi'l**, balam.

(Berdaq)

337-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n'.

Ala tay

(Qayta islengen xali'q qosi'g'i')

«A'kem aytti', him» — dedi,
«Ala tayg'a min» — dedi,
«Arman-berman shap» — dedi,
«Wotlaq jerdi tap» — dedi,
«Ala taydi' wotlati'p,
Jaqsi' ku'tip baq» — dedi.
Jaqsi' kisi jat bolmas,
Tay, ku'tpesen' at bolmas.
U'lkennin' tilin almag'an,
Won'li' azamat bolmas,
Shu'w, jani'war, ala tay!
Sen, jigittin' qanati'-ay,

Azamat bol, a'y bala!
Bola ko'rme jalatay.

(I. Yusupov)

1. Qosi'qtag'i' basqa birewge (ti'n'lawshi'g'a) qarata ayti'lg'an ga'plerdi tabi'n'.
2. Keynine qoyi'lg'an irkilis belgilerine itibar berin'.
3. Qosi'qti' yadlap ali'n'.

	Ayti'li'w wo'zgesheligine qaray buyri'q	
	ga'plerdin' keynine jazi'wda noqat (.) yamasa	
	u'ndew (!) belgisi qoyi'ladi'.	

338-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerge itibar berin'. Qanday ma'ni an'lati'p tur?

Balalar, **berman kelin'iz**,
Shette qalmay birin'iz,
Sho'jesin **sanap berin'iz**,
Quwansi'n Ka'rim inin'iz.

(S. Abbazov)

339-shi'ni'g'i'w. Berilgen so'zlerden paydalani'p, buyri'q ga'p jasan' ha'm tiyisli irkilis belgilerin qoyi'n'.

Hu'rmet yet, abayli' bol, woyi'li'p ketpe, usla,
su'yesip jiberin'.

U'lgı: Dosti'n'di' yegleme,
Joldan qalmasi'n.

Dushpandi' yegleme,
Si'ri'n'di' almasi'n.

1. Maqaldag'i' **yegleme, qalmasi'n, almasi'n** so'zleri ha'mmege qarata wo'tinish-ken'es ma'nilerin an'lati'p tur.

340-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n'.

Sa'lem ber, balam, sa'lem ber,
Barli'q ata-anag'a!
Si'yla jasi' u'lkendi,
Heshkimdi jasqa sanama!
A'dep penen ikram,
Bolsi'n wo'mir joldasi'n'.
Seni ha'mme jaqsi' dep,
Minezin'di qollasi'n.

1. Qosi'qtag'i' aqi'l-na'siyat ma'nisin berip turg'an qatarlari'n tabi'n'.

§ 40. U'ndew ga'p

341-shi'ni'g'i'w. Tekstti woqi'n'.

1. Yernazar alako'z jas waqi'tlari'nan-aq ku'ta' qari'wli' bolg'an. Wo'zi iri deneli, jawi'ri'ni' qaqpaqtay, ala ko'z jigit yeken.

Bu'gin kitapxanag'a barasan' ba?

2. Analar baxti'm der, bala degende,
Qanshama sheksen' de nala degendi!

Shayi'r, sen yen' da'slep «Ana» degendi,
— Qaysi' tilde aytti'n'?
— Ana tilimde!

1. Ha'rbir ga'plerden keyin qoyi'lg'an irkilis belgilerine itibar berin'. Qaysi' ga'pte maqtani'sh sezimleri seziledi?

	Su'ren-shaqi'ri'q, quwani'w, tan'lani'w, wo'kiniw,	
	si'yaqli', tuyg'i'-sezimlerdi bildiretug'i'n ga'plerge	
	u'ndew ga'p delinedi.	

342-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Yelimiz gu'llene bersin! 2. Ha'mme shembilikke.
3. Assalawma a'leykum, ata! 4. Pah, mi'na qawi'nni'n'
mazali'si'n-ay! Jesen' tilin'di u'yiredi. 5. — Ay, ko'rse
qi'zar balam-ay! Usi' qi'zi'l botinka ushi'n meni
qansha qi'ynadi'n'...

1. Ga'plerdin' aqi'ri'na qoyi'lg'an irkilis belgilerine itibar berin'.

|| U'ndew ga'ptin' keynine u'ndew belgisi ||
|| qoyi'ladi'. ||

343-shi'ni'g'i'w. Irkilis belgilerin qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

— Ba'rekella, sheberlik degen usi' da Qanday sulii'w
yetip du'zetken To'remurat yeki kiyim ildirgish du'zetti
Bular birinen biri jaqsi' boli'p shi'qti'
Wo'nerlinin' qoli' alti'n

(naqi'l)

U'ndew ga'plerdin' aqi'ri'nda dawi's tolqi'ni'
ko'terin'ki ayti'ladi'.

344-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n'.

Qaratawday salmag'i' bar,
Wo'nerli won barmag'i' bar,
Nawayi'dan sawat ashqan,
A'jiniyaz, Berdag'i' bar.
Tilden du'rler shashqan bul,
Qaraqalpaqstan bul!

(Toli'bay Qabulov)

1. Qosi'qtag'i' u'ndew ga'pti tabi'n', qosi'qti' yadlap ali'n'.

§ 41. Ga'ptin' yekinshi da'rejeli ag'zalari'.

345-shi'ni'g'i'w. Berilgen ga'plerdi woqi'n'.

1. Men **stadiong'a** (qayda?) bardi'm. 2. **Bi'yi'l** (qashan?) suw mol boladi'. 3. **Jag'i'mli'** (qanday?) samal yesip tur. 4. Men **Toli'bekten** (kimnen?) xat aldi'm.

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerge ha'm qawi's ishinde berilgen sorawlarg'a di'qqat awdari'n'.

Baslawi'sh penen bayanlawi'shti' tu'sindirip
keletug'i'n ga'p ag'zalari'n **ga'ptin' yekinshi**
da'rejeli ag'zalari' deymiz.

Ga'ptin' yekinshi da'rejeli ag'zalari' — toli'qlawi'sh, ani'qlawi'sh, pi'si'qlawi'shlar. Mi'sali': Ag'am **azanda** (qashan?) **awi'lg'a** (qayda?) **ketti**. Shaxsa'nem **qi'zi'l** (qanday?) **ko'ylegin** (nesin?) kiydi.

Mi'sallardag'i' qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zler ga'ptin' yekinshi da'rejeli ag'zalari' xi'zmetin atqari'p tur. Bunda **azanda awi'lg'a** — pi'si'qlawi'sh, **qi'zi'l** — ani'qlawi'sh, **ko'ylegin** — toli'qlawi'sh wazi'ypasi'nda qollani'li'p tur.

346-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Woqi'wshi'lar **mektepten** qaytti'. 2. Aydana **yekinshi** klasta oqi'ydi'. 3. Men **Du'rdanadan** xat aldi'm. 4. Biz **baxi'tli', shadli'** turmi'sta jasaymi'z.

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerdin' u'stine tiyisli sorawlarin' qoyi'n'. 2. Bular qanday ga'p ag'zalari'?

347-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Yekinshi da'rejeli ag'zalardi'n' asti'n si'zi'n'.

1. Azang'i' hawa densawli'qqa ju'da' paydali'. 2. Men qaladan awi'lg'a keldim. 3. Wol apasi'na ko'meklesti. 4. Men Yerkindi ko'rdim.

§ 42. Toli'qlawi'sh

348-shi'ni'g'i'w. Teksti woqi'n'.

1. Men **woti'ndi'** () maydaladi'm. 2. **Kitapti'** ()

dosti'mnan () aldi'm. 3. Ga'whar **u'kesin** () baqshag'a apardi'. 4. Jan'adan woti'rg'i'zi'lg'an **terek-lerge** () waqti'-waqti' suw jiberip turdi'm.

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerge qawi'sti'n' ishine tiyisli sorawleri'n qoyi'n'.

Kimdi?, neni?, kimgе?, nege?, kimnen?, neden? kimde?, nede?, kim menen?, ne menen?, kim tuwrali'?, (haqqi'nda?) ne tuwrali'? (haqqi'nda?) sorawleri'na juwap беретug'i'n ga'p ag'zasi'n **toli'qlawi'sh** deymiz. Toli'qlawi'sh bayanlawi'sh ag'zani'n' ma'nisin toli'qti'ri'w ushi'n qollani'ladi. Mi'sali': Nurpolat **inisine** (kimgе?) ko'meklesti. Men **ag'am haqqi'nda** (kim haqqi'nda?) woyladi'm.

349-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'p, toli'qlawi'shti'n' asti'n si'zi'n'.

1. Ag'ashti' pi'shqi' menen kestim. 2. Miynet adamdi' dan'qqa bo'leydi. 3. Shaxsa'nem su'wretti jaqsi' saladi'. 4. Men topi'raqti' woy jerlerge jaydi'm.

neni?

U'lgі: Bizler tapsi'ri'lg'an **jumi'sti'** isledik.

350-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na kerekli toli'qlawi'sh so'zlerdi qoyi'p, ko'shirin'.

1. Mug'allim sabaqti' ... soradi'. 2. Birge ju'rgen ... si'yla, hu'rmetle! 3. Bul kitap ... jazi'lg'an. 4. Bizin' xalqi'mi'z ... su'yedi.

Kerekli toli'qlawi'shlar: *joldasi'n'di', A. Dosnazarov haqqi'nda, paraxatshi'li'qti', Maqsetten.*

U'lgı: *Men joldasi'm menen (kim menen?) kinog'a bardim.*

1. Toli'qlawi'shlardi'n' asti'n si'zi'n'.
2. Sorawları'n qasi'na qawi's ishinde ko'rsetin'.

351-shi'ni'g'i'w. Berilgen ga'plerdi woqi'p shi'g'i'p, pi'si'qlawi'sh ha'm toli'qlawi'shlardi' tawi'p, ayti'p berin', tiyisli sorawlar qoyi'n'.

1. Bag'dag'i' pisken miywelerdi terdik. 2. Ko'ide ju'zip ju'rgen u'yreklerdi ko'rdim. 3. Bizler jazda tog'aydi' araladi'q. 4. Ayzada Ari'wxan menen birge mektepke ketti.

352-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Toli'qlawi'shlardi'n' asti'n si'zi'n'.

1. Mug'allim gu'rrin'di qi'zi'qli' yetip ayti'p berdi. 2. Wol salmani' qazdi'. 3. Wol jolda dosti' menen ushi'rasti'. 4. Balalar ushi'n arnalg'an kitaplardi' su'yip woqi'yman.

1. Ga'ptegi toli'qlawi'sh so'zler qaysi' ag'zani'n' ma'nisin toli'qti'ri'p tur?

koncert

353-shi'ni'g'i'w. Kimdi?, neni?, kimge?, nege?, kim menen?, ne menen? sorawları'na juwap beretug'i'n toli'qlawi'sh so'zlerdi qatnasti'ri'p, birneshe ga'p qurap jazi'n'. Toli'qlawi'shlardi'n' ga'pte qaysi' ag'zani'n' ma'nisin toli'qti'ri'p turg'ani'n ayti'p berin'.

§ 43. Ani'qlawi'sh

354-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zler qanday sorawlarg'a juwap berip tur.

1. **Uzi'n** (qanday?) terektin' shaqalari' shayqali'p tur. 2. **Menin'** (kimnin'?) inim baqshag'a qatnaydi'. 3. Ji'yinali's **usi'** (qaysi'?) jerde boladi'. 4. Ku'n do'gerekke **nurli'** (qanday?) sa'wlesin shashi'p tur.

Qanday?, qaysi'?, qansha?, neshe?, ne-shinshi?, kimnin'?, nenin'? sorawları'na juwap beretug'i'n ga'p ag'zasi'n ani'qlawi'sh deymiz. Ani'qlawi'sh ko'binese ani'qlaytug'i'n so'zinin' aldi'nda keledi. Ani'qlawi'sh wo'zinen son'g'i' so'zdin' **belgisin, sani'n, tu'r-tu'sin, kimgе yamasa nege tiyisli yekenin** bildirip, ani'qlap keledi. Mi'sali': Bazarda **tu'rli** (qanday?) jemisler bar. **Menin'** (kimnin'?) inim woynap ati'r. Klasta **jigirma segiz** bala woqi'ydi'.

355-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'p, ani'qlawi'shlardi'n' asti'n si'zi'n'.

1. Bizin' sanatoriyami'zdi'n' miyweli bag'i' bar.
2. Keshki salqi'n samal yesip tur. 3. Azanda woqi'wg'a barati'rg'an balalardi'n' shadli' dawislari' yesitilip tur. 4. Bizin' klasta woti'z bes bala woqi'ydi'.

1. Tiyisli sorawlari'n ani'qlawi'sh so'zlerdin' u'stine jazi'n'.

356-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na ani'qlawi'sh so'zlerdi qoyi'p, ko'shirip jazi'n'. Ani'qlawi'shlar qaysi' so'zdi ani'qlap tur?

1. No'kiske ... jaylar sali'ndi'. 2. Terektin' ... japi'raqlari' sarg'aya basladi'. 3. Terek asti'ndag'i' sayamanda ... bala woynap ju'r. 4. Keshke qaray ... jawi'n jawdi'. 5. Yesik aldi'ndag'i' ... iyisi an'qi'p tur.

Kerekli ani'qlawi'shlar: *jasi'l, biyik, ha'm, suli'w, u'sh-to'rt, ku'shli, gu'ldin'.*

357-shi'ni'g'i'w. Ga'plerdi ko'shirip jazi'n'. Ani'qlawi'shlardi' tawi'p, asti'n si'zi'n'. Sorawlari'n qoyi'n'.

1. Qu'diretli Wo'zbekstan Respublikasi'ni'n' dan'qi', abi'royi' arta bersin! 2. Menin' ag'am Xali'q bilimlendiriw ministriliginde isleydi. 3. U'shinshi klasta woti'z yeki bala woqi'ydi'. 4. Qusti'n' yeti mazali' boladi'.

minut

358-shi'ni'g'i'w. Ga'plerdi woqi'p shi'g'i'n'.

1. Gu'zdin' salqi'n samali' yesip tur. 2. Ali'sta yeki adam ju'rip kiyati'r. 3. Quyash nurli' sa'wlesin shashi'p tur. 4. Apamni'n' to'rt aqli'g'i' bar.

1. Ani'qlawi'sh so'zlerdi tawi'p, tiyisli sorawlar qoyi'n'.
2. Ani'qlawi'shlardi'n' qaysi' so'zdi ani'qlap turg'ani'n ayti'p berin'.

359-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. **Qanday?, qaysi'?** sorawlari'na juwap beretug'i'n so'zlerdin' asti'n si'zi'n'.

1. Men g'a'rezsiz yeldin' a'diwli perzentimen.
2. Jazdi'n' jag'i'mli' samali' adamg'a ra'ha't bag'i'sh-laydi'.
3. A'depli woqi'wshi' ata-anasi'na so'z keltirmeydi.
4. Bul mektepte yelge belgili ilimpazlar woqi'g'an.

1. Ani'qlawi'shlardi'n' qaysi' so'zdi ani'qlap turg'ani'n ayti'p berin'.

§ 44. Pi'si'qlawi'sh

360-shi'ni'g'i'w. Woqi'p shi'g'in'. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerge itibar berin'.

1. Samolyot **tez** (qalay?) hawag'a ko'terildi.
2. A'jag'am **awi'lg'a** (qayda?) ketti.
3. Da'rya **iyrimlenip** (qalay?) ag'i'p tur.
4. Rayxan tapsi'rmani' **qunt penen** (qalay?) wori'nladi'.
5. Poezd **Tash-kentten** (qaydan?) **No'kiske** (qayda?) keldi.

Qayda?, qaydan?, qalay?, qa'ytip?, qashan? sorawları'na juwap beretug'i'n ga'p ag'zasi'n pi'si'qlawi'sh deymiz. Pi'si'qlawi'sh feyilden bolg'an bayanlawi'sh ag'zani'n' ma'nisin ken'eytedi ha'm is-ha'rekettin' worni'n, waqti'n, qalay is-harekettin' isleniwin bildiredi. Mi'sali': Bizler **qalag'a** (qayda?) bardi'q. Wol jumi'sti' **shaqqan** (qalay?) isleydi. Poezd **keshte** (qashan?) ju'redi.

Berilgen mi'sallardag'i' **qalag'a, shaqqan, si'ldi'rlap, keshte** pi'si'qlawi'shlari' **bardi'q, isleydi, ag'i'p tur, ju'redi** bayanlawi'sh ag'zalari'ni'n' ma'nisin ken'eytip, tu'sindirip tur. **Qalag'a** pi'si'qlawi'shi' bayanlawi'sh ag'zani'n' worni'n, **shaqqan** pi'si'qlawi'shi' bayanlawi'sh ag'zani'n' is-ha'rekettin' qalay isleniwin, **keshte** pi'si'qlawi'shi' bayanlawi'sh ag'zani'n' waqti'n bildiredi.

361-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Pi'si'qlawi'shlardi'n' asti'n si'zi'n'.

1. Mallar wo'riste jayi'li'p ju'r. 2. Bizler rayonnan awi'lg'a qaytti'q. 3. Ayjamal u'yden juwi'ri'p shi'qti'. 4. Wol pa't penen si'rg'anadi'. 5. Shaxsa'nem sabaqti' i'qlasi' menen ti'n'ladi'.

qa'ytip?

U'lgı: *Mori'dan tu'tin* **buwdaqlani'p** *shi'g'i'p tur.*

1. Pi'sqi'lawi'shlardi'n' tiyisli sorawlari'n u'stine jazi'p ko'rsetin'.

362-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Bizler usi' mektepte woqi'ymi'z. 2. Mekteptin' a'tirapi'na tu'rli gu'ller yegildi. 3. Murat to'bishikke minip do'gerেকে qaradi'. 4. Mashina u'ydin' tusi'nda birden toqtadi'.

1. Pi'si'qlawi'sh ha'm ani'qlawi'shti'n' asti'n si'zi'n' ha'm wolardi'n' bir-birinen wo'zgesheligin ayti'p berin'.

363-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

Du'rdana, Aydana menen quwi'rshaq teatri'na ketti. Teatrda Shaxsa'nemdi ko'rди. Quyash jarqi'rap nuri'n shashi'p tur. Periwza keshte u'kelerin woynatti'.

1. Pi'si'qlawi'sh ha'm toli'qlawi'shti'n' asti'n si'zi'n'.

2. Sorawlari'n u'stine jazi'p ko'rsetin'.

364-shi'ni'g'i'w. Woqi'p shi'g'i'n'. Ishinen pi'si'qlawi'shti' tabi'n'.

1. Paxtalar jawdi'rasi'p wo'sip tur. 2. Multfilm saat jetide baslanadi'. 3. Bizler yerten'ine ag'am menen Tashkentke kettik. 4. Xojeliden No'kiske arnawli' avtobus ju'redi. 5. T. Jumamuratov Moynaqta tuwi'lg'an.

1. Pi'si'qlawi'sh qaysi' so'zdin' ma'nisin ken'eytip turg'ani'n ayti'n'.

365-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Pi'si'qlawi'shlardi'n' asti'n si'zi'n'.

1. Wol mektepten u'yine aqi'ri'n kiyati'r. 2. Mashina mekteptin' tusi'nda birden toqtadi'. 3. Bu'ktin' asti'nan qoyan zon'q yete qaldi'. 4. Qaladan kolledjge avtobus penen bardi'm. 5. Birazdan son' Tashkentten No'kiske samolyot kelip tu'sedi.

U'lgı: *Bizler usi' mektepte (qayda?) woqi'ymi'z.*

1. Pi'si'qlawi'shqa tiyisli sorawlari'n u'lgidegidey yetip ko'rsetin'.

366-shi'ni'g'i'w. «**Mektep**» degen temada qi'sqasha gu'rrin' jazi'n'. Gu'rrin'degi ga'ptin' yekinshi da'rejeli ag'zalari'n tawi'p, tiyisli sorawlari'n qoyi'n'. Wolardi'n' bir-birinen wo'zgesheligin ayti'p berin'.

Sorawlar:

1. Ga'p dep nege aytami'z? Ga'p mazmuni'na qaray neshege bo'linedi. Mi'sallar keltirip da'lillen'.

2. Ga'ptin' yekinshi da'rejeli ag'zalari' dep nege aytami'z?

3. Toli'qlawi'sh dep nege aytami'z? Mi'sallar keltirin'.

4. Ani'qlawi'sh dep nege aytami'z? Wol qaysi' ag'zani' ani'qlaydi'?

5. Pi'si'qlawi'sh dep nege aytami'z? Pi'si'qlawi'sh qaysi' ag'zani'n' ma'nisin ken'eytip keledi?

§ 45. Ga'ptin' birgelkili ag'zalari'

367-shi'ni'g'i'w. To'mende berilgen ga'plerdi woqi'p shi'g'i'n'.

1. **Aygu'l, Tamara birge** woqi'ydi'. 2. **Gu'lsara** doslari' menen **ju'da' tati'w, dos.** 3. Bag'da **alma, a'nar, a'njir** ha'm **ju'zim** wo'sip tur. 4. Kombayn **woradi', ji'ynaydi'** ha'm **tu'yekleydi.**

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerge di'qqat awdari'n'.
2. Tiyisli sorawlar qoyi'n'.

Ga'pte izli-izinen dizbeklese baylani'si'p, bir sorawg'a juwap beretug'i'n ga'p ag'zalari'n **ga'ptin' birgelkili ag'zalari'** deymiz. Birgelkili ag'zalar yeki ha'm wonnan da ko'p tu'rinde dizbeklesip keledi. Mi'sali': Mende **qag'az, qa'lem** ha'm **wo'shargish** (ne?) **bar.** Aziyza jaqsi' **pishedi** ha'm **tigedi.** (ne qi'ladi'?)

368-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Birgelkili ag'zalardi'n' asti'n si'zi'n', tiyisli sorawlari'n qoyi'n'.

1. Seyitmurat mashina menen Xojelige, Shomanayg'a bari'p qaytti'. 2. Men juwi'ndi'm, kiyindim ha'm awqatlandi'm. 3. Bizde aq tal, qara tal, ma'jnu'n tal wo'sedi. 4. Awg'a sazan, shortan ha'm shabaq tu'sti.
ne qi'li'ndi'?

U'lgı: Shay **demlendi** ha'm **ishildi.**

1. Birgelikli ag'zalardi'n' qaysi' so'z shaqaplari'nan bolg'ani'n ayti'p berin'.

Birgelkili ag'zalar ga'pte bir ag'zag'a qatnasli' boli'p baylani'sadi'. Mi'sali': Mug'allim **so'yledi, jazdi'** ha'm **tu'sindirdi**. Direktor **mug'allimlerdi** ha'm **woqi'wshi'lardi'** bayram menen qutli'qladi'.

Birinshi mi'salda **so'yledi, jazdi'** ha'm **tu'sindirdi** degen birgelkili ag'zalar **mug'allim** degen baslawi'sh ag'zag'a qatnasli' boli'p kelip tur. Al, yekinshi mi'salda **mug'allimlerdi** ha'm **woqi'wshi'lardi'** degen birgelkili ag'zalar **qutli'qladi'** degen bayanlawi'sh ag'zag'a qatnasli' boli'p qollani'lg'an.

369-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'.

1. Bi'yi'l A'ziyma, A'niypa ha'm Almagu'l lagerde birge dem aldi'. 2. U'yege uzi'n boyli', sari' si'nli', domalaq ju'zli bir jigit keldi. 3. Wol inisine ha'm qari'ndasi'na g'amxorli'q yetedi. 4. Hu'kimet u'yinin' aldi'nda aq, sari', qi'zi'l gu'ller wo'sip tur.

1. Ga'plerdegi birgelikli ag'zalardi' tawi'p, tiyisli sorawlar qoyi'n'.

2. Bulardi'n' qaysi' ag'zag'a qatnasli' yekenligin tu'sindirir'.

370-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Birgelkili ag'zalardi'n' asti'n si'zi'n'. Tiyisli sorawlari'n qoyi'n'.

1. Atasi' aqli'g'i'na ko'ylek ha'm shalbar a'kelip berdi. 2. Sultan menen A'jiniyaz haywanat bag'i'na

bardi'. 3. Haywanat bag'i'nda jolbari'sti', ari'slandi', ayi'wdi' ko'rdim. 5. Ba'ha'rde g'azlar, u'yrekler kele baslaydi'.

Birgelkili ag'zalar bir-biri menen **da'nekerli** ha'm **da'nekersiz** baylani'sadi'.

Ha'm, ja'ne, ya qusag'an da'nekerler birgelkili ag'zalardi' baylani'sti'ri'p kelse, aralari'na u'tir qoyi'lmaydi'. Mi'sali': Men da'ryadan **sazan** ha'm **i'laqa** usladi'm. Wol **woqi'di'** ja'ne **so'yledi**. Bul sorawg'a **Ayparsha** ya **Aysara** toli'q juwap beredi.

371-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Woqi'wshi'lar kitap ha'm da'pterin tayarladi'.
2. Bul jumi'sti' Jamal ya Miywagu'l isley aladi'.
3. Men tuwi'li'p wo'sken jerimdi ha'm xalqi'mdi' su'yemen. 4. Asanni'n' ta'rtibi, minez-qulqi' ha'mmege wo'rnek.

1. Birgelkili ag'zalardi'n' asti'n si'zi'n', sorawlari'n qoyi'n'.
2. So'zlerdi baylani'sti'ri'p turg'an da'nekerlerge itibar berin'.

372-shi'ni'g'i'w. Woqi'p shi'g'i'n'. Birgelkili ag'zalardi'n' sorawlari'n qoyi'n', qaysi ag'zag'a qatnasli' yekenin tu'sindirin'.

1. Ata-analar ji'ynali'si'na ag'asi' ya apasi' baradi'.
2. Paraxat woqi'di' ha'm so'yledi. 3. Bi'yi'l yerik, shabdal ha'm almalar jaqsi' miywe berdi. 4. A'miw-da'rya ha'm Si'rda'rya xalqi'mi'zdi'n' iygiligi ushi'n xi'z-met yetedi.

Birgelkili ag'zalar da'nekersiz baylani'ssa, aralari'na u'tir (,) qoyi'ladi'. Mi'sali': Wol **woqi'di', jazdi'**. Men **Yerpolatti', Niyetbaydi'** stadionda ko'rdim.

373-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Birgelkili ag'zalarg'a tiyisli sorawleri'n qoyi'n'.

1. Quri'li'sti'n' basi'na gerbish, ha'k, qum, tas, ag'ash, cement tez-tezden jetkerilip turi'ldi'. 2. Jay wo'rildi, si'baldi', basti'ri'ldi'. 3. Su'tten qaymaq, may ali'nadi'. 4. Qati'qtan irimshik, toraq islenedi. 5. Berdaq, A'jiniyaz, Ku'nxoja — qaraqalpaq xalqi'ni'n' su'yikli shayi'rlari'.

1. Bul so'zlerdin' qanday ag'za boli'p turg'ani'n ayti'p berin', da'nekerli me ya da'nekersiz be?

374-shi'ni'g'i'w. Ta'sirli yetip woqi'n'.

Shabdal, a'njir, alshalar
Samal menen shayqalar,
Xosh ta'biyat, sap hawa,
Sag'an shiyrin woy salar.

(Toli'bay Qabulov.)

1. Birgelkili ag'zalardi' tawi'p, sorawlar qoyi'n'. Wolar qaysi' so'z shaqabi'nan bolg'ani'n ayti'p berin'.

375-shi'ni'g'i'w. Wo'zlerin'iz ku'ndelikli turmi'stan ali'p, birgelkili ag'zalari' **ya, ha'm, ja'ne** da'nekerleri arqali' baylani'sqan bes ga'p qurap jazi'n'.

Sorawlar:

1. Ga'ptin' birgelkili ag'zalari' dep qanday ag'zag'a aytami'z?
2. Birgelkili ag'zalar bir-biri menen qalay baylani'sadi'?
3. Birgelkili ag'zalardi'n' arasi'n **ha'm, ja'ne, ya** qusag'an da'nekerler baylani'sti'ri'p kelse qalay jazi'ladi'?

§ 46. Ji'l boyi' wo'tilgenlerdi ta'kirarlaw

376-shi'ni'g'i'w. Tekstti woqi'n'. Ha'rbir ga'pte neshe so'z bar?

Arti'mi'zg'a qarap-qarap kiyati'rmi'z. Ko'z ushi'nda bir arba ko'rindi. Ha' demey-aq wol da izimizden jetti. Arbakesh atti'n' dizginin tarti'p toqtatti'.

- Qayerge barasi'z?
- Kimnin' u'yine barasi'z?
- Dayi'mni'n' u'yine baraman.
- Wonda min arbag'a! — dep wol altaqtadan jerge tu'sti. Menin' arqamdag'i' qapshi'qti' arbag'a saldi'. Keyin kempir apam yekewimizdi mindirdi.

(Wo'serbay Xojaniyazov.)

1. Ha'rbir ga'ptin' keynine qanday irkilis belgileri qoyi'lg'an?

377-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' yadlap ali'n'.

Wo'ytip, bala, qi'yqan' bolma,
Is jaqpas, si'ypan' bolma.

Ata-anan'di' ku'ydirip,
Woysi'z bolma, biyg'am bolma.
Jas basi'n'nan hayyar bolma,
Tayi'n asqa tayar bolma.
Ata-ana xi'zmetine,
Jumala, janayar bolma.

(*To'lepbergen Ma'tmurotov.*)

1. Qara ha'rip penen jazilg'an so'zlerdegi dawi'sli' seslerdi ayti'p berin'.
2. Qosi'qtag'i' jup so'zlerdin' jasali'wi'n tu'sindirin'.

378-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

Bayram, fabrika, ha'rre, cement, kostyum, estafeta, elektr, duwtar, wo'ner, wo'ndiris, vagon, tog'ayli'q, tegislik, da'rya, du'nya, ag'ash, gu'rek, gu'jim, telefon, pochta.

1. Dawi'sli' seslerdin' asti'n bir, dawi'ssi'z seslerdin' asti'n yeki ret si'zi'n'.
2. Ha'rbir so'zde neshe ses bar?

379-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na dawi'sli'lardi'n' tiyislin qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

1. B...zler Qaratawd...n' tusi'na kelgende, q...yash jan'a g'ana arqan boyli' k...terilgen yedi. 2. J...nibek aj...g'am 6-klasta ...qi'ydi'. 3. Bal...lar 8-mart — Hayal-qi'zlar bayrami'na arnalg'an keshede w...yi'nlar woynadi', qosi'q aytti'.

1. Buwi'n qalay jasaladi'? Yadi'n'i'zg'a tu'sirin'

380-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' woqi'n'.

Dan'q taratqan kim dese,
Ustaz deymiz ba'rimiz.
Wo'ytkeni bizge mi'n' yese,
Su'yikli sizin' qa'dirin'iz.

(Seydabulla Pirjanov.)

Qosi'qtag'i' **a-a', o-o', u-u', i'-i** ha'riplerin tawi'p, wolardi'n' bir-birinen ayi'rmasi'n ayti'p berin'.

381-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. U'nli dawi'ssi'zdi'n' asti'n bir, u'nsiz dawi'ssi'zdi'n' asti'n yeki si'zi'n'.

Zaman, ha'kke, saqqi'z, shar, g'az, qutan, kiyim, futbol, bala, zag'ara, sali', jaz, shawqi'm, ha'rre, vanna, fabrika.

1. U'nli ha'm u'nsiz dawissi'zlardi'n' bir-birinen ayi'rmashi'li'g'i'n tu'sindirin'.

382-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n'.

Alaqay! Bu'gin azanda,
Bizin' yerik gu'lledi,
Jag'i'mli'-aw sonsha adamg'a,
Yeriktin' appaq gu'lleri.

(Ta'jetdiyin Seyitjanov.)

1. **L, m, n, n', r, w, y** u'nli dawi'ssi'zlardi' awi'zsha ayti'p berin'.

2. Bul seslerdin' u'nsiz jubaylaslari' bar ma yamasa joq pa?

383-shi'ni'g'i'w. Tekstti ko'shirip jazi'n'.

Tu'n. Palubani'n' u'sti. Jag'i'mli', xosh iyiske tolg'an taza hawa tula boyi'n'a jag'i'p barati'r. Woni' qansha jutsan' da, sira' miyri'n' qani'p toyatug'i'n yemessen'. Kem-kemnen kewlin' ashi'li'p, boyi'n' jen'il tartadi'. Ko'kirektegi yoshi'n' artadi'.

(Aytbay Bekimbetov.)

1. Ga'plerdegi **b, p, d, t, g, k, g', q, h, x, j, sh, z, s,** dawi'ssi'z seslerdin' asti'n si'zi'n'.

2. Jubaylas seslerdi kestege tu'sirin'.

384-shi'ni'g'i'w. Woqi'p shi'g'i'n'.

1. **Quwatbaydi'n' ag'asi'** ata-analar **ji'ynali'si'na** qatnasti'. 2. Wolar **mallardi'** jug'i'mli' wot-jem menen bag'adi'. 3. Bul **kitapti' Amangeldiden** aldi'. 4. Sultan **terektin' sayasi'nda** dem aldi'.

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerdin' tu'birin qosi'mtalardan defis (-) arqali' bo'lip, ko'shirip jazi'n'.

2. Tu'bir ha'm qosi'mta dep nege aytami'z?

385-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerdin' tu'bir ha'm qosi'mtalari'n ayti'p berin'.

Bir waqi'tta **To'rtko'zdin' ayag'i'** qatti' **jerge** tiydi. Sonda woni'n' **jigeri tasi'p** ketti. **Ko'zlerinde** wo'sh ali'w **kegi** lawladi'. Wonnan aldi'ni'raq **qurg'aqqa** shi'g'i'p jati'rg'an qasqi'r da **tislerin** shi'qi'ldati'p, i'ri'ldap **worni'nan** turdi'.

(S. Anarbayev.)

386-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'.

Woyi'nshi'q, woyi'n, tu'yin, tu'yinshik, miywe, bala, miyweli, balali'q, tog'ay, tog'ayli'q, terek, tereklik.

1. Da'slep tu'bir so'zlerdi, keyninen do'rendi so'zlerdi izbe-iz ko'shirip jazi'n'.

2. Bul so'zlerdin' bir-birinen ayi'rmashi'li'g'i'n ayti'p berin'.

387-shi'ni'g'i'w. U'lgige qarap, to'mendegi so'zlerden birneshe tu'birles so'zler jasan'. Wolardi' ko'shirip jazi'n'.

Bas, jaz, ayt, bil, suw, jaz.

U'lg: *bali'q, bali'qshi', bali'qli', bali'qsi'z, bali'qtay.*

388-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n'.

Pu'tkil a'lem jaqti' **du'nyani'n'**
Jarasi'g'i' ko'rki — adamlar,
Biz jasag'an **planetani'n'**
Qu'direti, yerki — adamlar.

(Joldasbay Dilmuratov.)

1. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zlerdegi qosi'mtani' tabi'n', buni'n' qanday qosi'mta yekenligin ayti'p berin'.

389-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Birikken so'zlerdin' asti'n si'zi'n'.

1. Aysuli'w 4-klasta woqi'p ati'r. 2. A'miwda'ryada suw mol bolsa, Qi'zketken kanali'nda da suw mol boladi'. 3. Bizler Taxtako'pir rayoni'ni'n' arjag'i'ndag'i' Bo'rshitawdi'n' yetegindegi awi'llarda jasaymi'z. 4. Atqulaq, qarabaraq, aqbas, qi'rqbui'n ha'm shaysho'p bizin' jerimizde wo'sedi.

1. 4-ga'ptegi birgelkili ag'zalar qalay baylani'sqan? Ayti'p berin'.

390-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Jup so'zlerdin' asti'n si'zi'n'.

1. Topar-topar balalar bag'da seyil yetip ju'r. 2. Bizler jerimizge azli'-ko'pli qawi'n-g'arbi'z yektik. 3. Da'wletmurat jora-joldaslari' menen tez-tez muzeyge bari'p turadi'. 4. Men woni'n' menen ju'zbe-ju'z so'ylestim.

1. Jup so'zlerdin' qalay jalg'ang'ani'n ayti'p berin'.

litra

391-shi'ni'g'i'w. Berilgen so'zlerdi woqi'n'.

Ta'rbiyashi', telefon, tog'ay, paroxod, lyotchik, bag'man,

ekskursiya, chemodan, qi'rg'awi'l, sali'kesh, padashi', jawi'n, pochta, ekskavatorshi', kanal, chyotka, cirk, adam.

1. Da'slep kim? keyninen ne? sorawi'na juwap beretug'i'n atli'q so'zlerdi ko'shirip jazi'n'.

392-shi'ni'g'i'w. Ga'plerdi ko'shirip jazi'n'. Menshikli atli'qlardi'n' asti'n bir ret, g'alabali'q atli'qlardi'n' asti'n yeki ret si'zi'n'.

1. Jaqi'nda a'jag'am Tashkent, Samarqand, Buxara, Nawayi', U'rgenish qalalari'na jumi's babi'nda bari'p qaytti'. 2. Qaraqalpaq xalqi' wo'zinin' su'yikli shayi'rlari' — Berdaq, A'jiniyaz, Ku'nxo'jani'n' shi'g'armalari'n su'yip woqi'ydi'.

393-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'. Qara ha'rip penen jazi'lg'an so'zler qanday sanda yekenin ayti'p berin'.

Ji'lqi'ni'n' uyqi'si' da qi'zi'q. Wo'zge **mallar** jati'p uyqi'lasa, **ji'lqi'lar** tu'rgelip uyqi'laydi'. Wo'zi saq ha'm u'rkek **ja'niwar**. U'rkip ketse, jelli ayaqli' **ja'niwarlardi'** da qaytari'p ali'wi' qi'yi'n.

(S. Muqanov.)

394-shi'ni'g'i'w. Berilgen so'zlerdi u'sh bette birlik ha'm ko'plik sanda betlen'. Betlik jalg'awlari'ni'n' asti'n si'zi'n'.

Jazi'wshi, shi'paker, perzent.

395-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' woqi'n'.

Jazi'q jasi'l jaylawlar,
Bolar su'ttin' bulag'i',

Ko'beyer, woynar ja'niwarlar
Buzaw, qozi', i'lag'i'.

(Sag'i'ydulla Abbazov.)

1. Tarti'mlang'an atli'q so'zlerdi awi'zsha ayti'p berin'.

396-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Tarti'm jalg'awli' so'zlerdin' asti'n si'zi'n'. **Dos** so'zine qanday jalg'awlar jalg'ang'anli'g'i'n tu'sindirin'.

1. Men dosti'm menen birge mektepke bardi'm.
2. Menin' tuwi'lg'an ku'nime barli'q doslari'm ji'ynaldi'.
3. Dosti'n'di' yegleme joldan qalmasi'n.
4. Dos dep si'ri'n'di' aytpa, dosti'n'ni'n' da dosti' bar.

qaharman

397-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'.

1. Woqi'wshi'lar mug'allimnin' sorawlari'na toli'q juwap berdi.
2. Balalar Ibrayi'm Yusupovti'n' shi'g'armalari'n su'yip woqi'ydi'.
4. Asfaltlang'an jol awi'ldi'n' shetindegi bag'qa deyin baradi'.

1. Ataw sepliginde turg'an so'zlerdin' asti'n bir ret, iyelik sepliginde turg'an so'zlerdin' asti'n yeki ret si'zi'n'.

398-shi'ni'g'i'w. Qosi'qti' ta'sirli yetip woqi'n'.

Ay nuri'nda jalt-jult yetip japi'raqlar,
Tereklerge bir a'jayi'p sa'n piter.
Tarani'p-si'lani'p ha'm sa'rwi tallar,
Tan'ni'n' samali'nan shayqali'p keter.

(S. Ta'jimuratov.)

1. Seplik jalg'awi'nda turg'an atli'q so'zlerdi tabi'n'.
2. Jup so'zlerdi'n' qalay juplasi'p turg'ani'n tu'sindirir'.

399-shi'ni'g'i'w. Tekstti ta'sirli yetip woqi'n'.

Men atama jolbari's tuwrali' bir qansha sorawlar berdim. Wol janbaslap jati'rg'an worni'nan tu'rgelip woti'rdi'.

— Maqsetjan, jolbari's an'lardi'n' ishindegı yen' ku'shlisi boladi'. Wol won yeki ji'lda bir balalaydi'.

— Ata, jolbari's qasqi'rdan qorqa ma? — dep soradi'm. Yaq, balam, jolbari's qasqi'rdan qorqpaydi'. Wonda qi'rq adamni'n' ku'shi, bir adamni'n' ju'regi boladi'.

(T. To'remuratov.)

1. Feyil so'zlerdi tabi'n'. Tiyisli sorawlari'n qoyi'n'.
2. Sizler jolbari's tuwrali' nelerdi bilesiz?

400-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Feyil so'zlerdin' neshinshi bette, qaysi' ma'ha'lda turg'ani'n ayti'p berin'.

1. Japqa taza suw keledi. 2. Wog'an u'stindegı kostyumi' jarasi'p tur. 3. Ko'p uzamay-aq qon'i'raw

qag'i'ldi'. 4. Balalar stadionda juwi'ri'p ju'r. 5. Keshte elektr jaqti'si' menen jumi's isledim.

1. Bunda feyil so'zlerdin' neshinshi bette, qaysi' ma'ha'lde yekenligin ayti'n'.

401-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Betlik almasi'qlari'n tawi'p, asti'n si'zi'n'. Qaysi' seplikte kelgenin u'stine jazi'p tu'sindirir'.

Ari'slan uyqi'lap ati'r yedi. Woni'n' u'stinen ti'shqan juwi'ri'p wo'tti. Ari'slan woyani'p, woni' uslap aldi'. Ti'shqan wonnan wo'zin bosati'p jiberiwdi wo'tindi. «Yeger sen meni bosati'p jibersen', men de sag'an waqti' kelgende ja'rdem yetemen», — deпти. Ari'slan ti'shqanni'n' wo'zi ne jaqsi'li'q yetetug'i'ni'na ku'lse de, woni' bosati'p jiberipti.

(Lev Tolstoy.)

t.s.

U'lgı: *Ulbose'n* **meni** *ko'rdi.*

402-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'. Kelbetlik so'zlerdi tawi'p, wolarg'a tiyisli sorawları'n qoyi'n'. Kelbetlikler qaysi' so'zdi ani'qlap tur?

1. Jag'i'mli' taza hawa kewlimdi ko'terdi. Jan-jaqqa a'jayi'p ti'ni'shli'q sho'kken. (A.B.)

2. Ba'ha'rdin sulı'w ku'nindey,
Sulı'w ku'n sira' barmeken!

Yeriktin' suli'w gu'lindey,
Suli'w gu'l sira' barmeken!

(Ta'jetdiy in Seytjanov)

403-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'p, kelbetliktin' asti'n si'zi'n'.

Qi'rman-qi'rman zu'ra'a't,
Hadal miynet tabi'si'.
Ba'ri jang'a ra'ha't,
Xalqi'mni'n' ar-nami'si'.

(Sag'i'ydulla Abbazov)

1. Kelbetliklerdin' tiyisli sorawlari'n qoyi'n'.

404-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Sanli'q so'zlerdin' asti'n si'zi'p, tiyisli sorawlari'n qoyi'n'.

1. Alarmang'a altaw az,
Berermenge besew ko'p.
2. Toyg'an u'yge tog'i'z kel.
3. Yerinshektin' yeki dosti' bar,
Biri uyqi', biri ku'lki.
4. To'rt ayag'i' menen at ta su'rinedi.

(Naqi'l-maqal)

405-shi'ni'g'i'w. -aw -ew qosi'mtalari'ni'n' tiyislin qosi'p jan'a ma'nili sanli'q so'z jasan' ha'm bul so'zlerdi ga'p ishinde keltirip jazi'n'.

Bir, yeki, u'sh, to'rt, bes, alti', jeti.

406-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'. Ra'wish so'zlerdi tawi'p, tiyisli sorawlarin' qoyi'n'.

Wol paytaxti'mi'dag'i' 2-sanli' ko'p tarmaqli' jas wo'spirimler sport mektebinde woqi'ydi'.

Bul jerde woqi'wshi'lar yerkin gu'res penen shug'i'llanadi'. Wolar jaqi'nda Qaraqalpaqstan ko'leminde wo'tkerilgen jari'slarg'a qatnasti'. Jas sportshi'lar ba'rqulla jari'slarda joqari' wori'nlardi' iyelep kelmekte.

1. Sizler sportti'n' qanday tu'ri menen shug'i'llanasi'z/

407-shi'ni'g'i'w. Ko'p noqatti'n' worni'na tiyisli tirkewish so'zlerdi qoyi'p, ko'shirip jazi'n'.

1. Kitapti' woqi'g'an ... woqi'g'i'm keldi. 2. Wol mektepke ... joldaslari' menen so'ylesip bardı'. 3. Men xalqi'm ... xi'zmet yetemen. 4. Jazi'wshi'lar menen ushi'rasi'w demali'stan ... boldi'.

Kerekli tirkewishler: *sayi'n, ushi'n, deyin, qaray, buri'n.*

408-shi'ni'g'i'w. Ga'plerdi woqi'p shi'g'i'p, wondag'i' so'zlerdi ayti'p berin'.

1. Suwda u'yrek-g'azlar ju'zedi, su'n'giydi. 2. Gu'lsara woqi'di' ja'ne jazdi'. 3. Bu'gingi jari'sta

Quwatbay ya Niyetbay wozadi'. 4. Balalar woni' ju'da' hu'rmetleydi, sebebi woni'n' minezi jaqsi' yedi.

409-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Toli'qlawi'shlardi'n' asti'n si'zi'n', sorawlar qoyi'n'.

1. A'bdimurat inisin qushaqlap su'ydi. 2. Shamurat kitapti' taza saqlaydi'. 3. Kitaptan ha'r tu'rli bahali' so'zlerdi tabasan'. 4. Bizler paraxatshi'li'qti', dosli'qti' su'yemiz.

neni?

U'Igi: *Beknazar* **salmani'** *qazdi'*.

410-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Ani'qlawi'shlardi'n' asti'n si'zi'n'.

1. U'lken qalalardi' ko'rdim. 2. Salqi'n samal yesip tur. 3. Kishkentay inisi u'shinshi klasta woqi'ydi'. 4. Awi'lda aqi'lli' balalar menen doslasti'm.

qanday?

U'Igi: Murat **biyik** du'mpekke shi'g'i'p turdi'.

1. Ani'qlawi'sh so'zlerdin' sorawlarin' u'stine jazi'p ko'rsetin'.

411-shi'ni'g'i'w. Ga'plerdi woqi'p shi'g'i'n'.

1. Bilimli yerge nur jawar. (Naqi'l) 2. Kitap adamni'n' dosti' ha'm bilimnin' deregi. 3. Mug'allim woqi'wshi'larg'a paydali' ken'eslerdi berdi. 4. Balalar ta'nepiste asxanag'a baradi'.

1. Toli'qlawi'shlardi'n' (- - - -) ha'm ani'qlawi'shlardi'n' (~~~~) asti'n si'zi'n'. Tiyisli sorawlar qoyi'n'.

412-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Pi'si'qlawi'shti'n' asti'n si'zi'n'.

1. Sol ku'ni Tashkentke samolyot penen ketti.
2. Za'wresh mektepten u'yine a'ste-aqi'ri'n kiyati'r. 3. Ag'am — mektepte mug'allim. 4. Jaqsi'li'q jerde qalmas. (Naqi'l).

qalay?

U'lgı: Samolyot **tez** ushadi'.

1. Sorawlari'n u'stine jazi'p ko'rsetin'.

413-shi'ni'g'i'w. Woqi'p shi'g'i'n'.

1. Jas balalar kewilli woynap ju'r. 2. Inim mektepten keldi. 3. Keshke qaray duman tarqadi'. 4. Woqi'wshi'lar No'kiske tan'lawda qatnasi'w ushi'n keldi.

1. Baslawi'sh ha'm bayanlawi'sh soz'lerdi tu'sindirin'.

414-shi'ni'g'i'w. Ko'shirip jazi'n'. Birgelikli ag'zalardi'n' asti'n si'zi'n'. Qosi'qti' yadlan'.

1. Sen tuwarsan' aqi'ldi' da,
Suli'wdi' da, bati'rdi' da.
«Xali'q» dep senin' ati'n'di' da,
Kim qoysa da dana qoyg'an.

2. A'jiniyaz, Berdaq wo'tti,
Abbaz, Sadi'q ji'rlap wo'tti.
Da'rya boli'p hag'lap wo'tti,
Sol da'ryani' jag'alayman.

(I. Yusupov)

415-shi'ni'g'i'w. Ha'rbir ga'pten son' qoyi'lg'an irkilis belgilerine itibar berin' ha'm qoyi'li'w sebebin tu'sindirin'.

Topi'rag'i'mi'z qunarli'. Tayaq tu'sse de tami'r uri'p, japi'raq jayadi'. Bul xalqi'mi'zdi'n' i'ri'sqi' nesiylbeli yekenligin an'latadi'.

Ana ta'biyati'mi'zg'a bar mehrimizdi ko'rseteyik. Jerimiz bag' ha'm ju'zimzarg'a aylansi'n! Jurti'mi'z abat bolsi'n!

416-shi'ni'g'i'w. Woqi'n'. Ga'ptin' aqi'ri'nda (. , ? !) belgilerinin' qoyi'li'w sebebin tu'sindirin'.

- Way, way basi'm!
- Ne wo'zi Qasi'm?
- Shaqti' ha'rregen.
- Ha'rre barmeken?
- Bar yeken awa!
- Kelip shaqti' ma?
- Buzi'pem uyasi'n.
- Wonda wo'zin'nen, Qasi'm!

MAZMUNI'

§ 1. Ga'p ha'm so'z	3
§ 2. Dawi'sli' ha'm dawi'ssi'z sesler	5
§ 3. Tu'bir so'z ha'm qosi'mta	15
§ 4. Do'rendi so'z	19
§ 5. Tu'birles so'zler	22
§ 6. Qosi'mtani'n' tu'rleri	27
§ 7. Birikken so'zler	33
§ 8. Jup so'zler	40
§ 9. Atli'q	49
§ 10. Menshikli ha'm g'alabali'q atli'qlar	52
§ 11. Atli'qti'n' birlik ha'm ko'plik tu'ri	56
§ 12. Atli'qti'n' betleniwi	58
§ 13. Atli'qti'n' tarti'mlani'wi'	62
§ 14. Atli'qti'n' sepleniwi	69
§ 15. Ataw sepligi	73
§ 16. Iyelik sepligi	75
§ 17. Bari's sepligi	77
§ 18. Tabi's sepligi	79
§ 19. Shi'g'i's sepligi	81
§ 20. Wori'n sepligi	84
§ 21. Qospa atli'qlardi'n' imlasi'	86

§ 22. Kelbetlik.....	91
§ 23. Sanli'q.....	99
§ 24. Almasi'q	104
§ 25. Betlik almasi'qlari'	106
§ 26. Betlik almasi'qlari'ni'n' sepleniwi	110
§ 27. Feyil	113
§ 28. Feyildin' betleniwi	117
§ 29. Feyildin' ma'ha'lleri	121
§ 30. Ha'zirgi ma'ha'l	122
§ 31. Keler ma'ha'l	127
§ 32. Wo'tken ma'ha'l	113
§ 33. Ra'wish	135
§ 34. Waqi't ra'wishi	137
§ 35. Tirkewish	141
§ 36. Da'neker	146
§ 37. Ga'p	149
§ 38. Xabar ga'p	151
§ 39. Soraw ga'p	152
§ 40. U'ndew ga'p	158
§ 41. Ga'ptin' yekinshi da'rejeli ag'zalari'.	160
§ 42. Toli'qlawi'sh	161
§ 43. Ani'qlawi'sh	164
§ 44. Pi'si'qlawi'sh	166
§ 45. Ga'ptin' birgelkili ag'zalari'.....	170
§ 46. Ji'l boyi'nsha wo'tilgenlerdi ta'kirarlaw	174

O'quv nashri

Ye. Da'wenov, J. Uspanova

ANA TILI

4-sinf uchun darslik

Qoraqalpoq tilida

Redaktorlari'

G. Pirnazarova, X. Abdijabbarova

Xudojnigi

A. Jarimbetov.

Basi'wg'a ruxsat yetilgen waqti' 12.06.2011-j.

Formati' 70x90_{1/16}. Ofset qag'azi'. Tip «Pragmatica» garniturası'.
Ofset usi'li'nda basi'ldi'. Kegl 12, 14. Ko'lemi 12,0 b/t.,
14,04 sha'rtli b/t., 7,5 yesap b/t. Nusqasi' 8898 dana.
Buyi'rtpa № 121-13.

Original-maket QR Baspa so'z ha'm xabar agentliginin'
«Qaraqalpaqstan» baspasi'nda tayarlandi'. 742000. No'kis qalasi',
Qaraqalpaqstan ko'shesi, 9.

O'zbekstan baspa so'z ha'm xabar agentliginin' «O'qituvchi» baspa
poligrafiyalıq do'retiwshilik u'yinde basi'ldi'.

Ijarag'a berilgen sabaqli'qti'n' jag'dayi'n ko'rsetiwshi keste

№	Woqi'wshi'- ni'n' ismi, familiyasi'	Woqi'w ji'li'	Sabaqli'qti'n' ali'ng'andag'i' jag'dayi'	Klass basshi'- si'ni'n' qol tan'basi'	Sabaqli'qti'n' qayti'p tapsi'ri'lg'an- dag'i' jag'dayi'	Klass basshi'- si'ni'n' qol tan'basi'
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						

**Sabaqli'q ijarag'a berilgende ha'm woqi'w ji'li'ni'n' juwmag'i'nda
qaytari'p ali'ng'anda joqari'dag'i' keste klass basshi'si' ta'repinen
to'mendegishe bahalawg'a muwapi'q tolti'ri'ladi'.**

Jan'a	Sabaqli'qti'n' paydalani'wg'a birinshi berilgendegi jag'dayi'
Jaqsi'	Muqabasi' pu'tin, sabaqli'qti'n' tiykarg'i' bo'liminen aji'ralmag'an. Barli'q betleri bar, ji'rti'lmag'an, ko'shpegen, betlerinde jazi'w ha'm si'zi'wlar joq.
Qanaatlanarli'q	Muqaba jazi'lg'an, bir qansha si'zi'li'p, shetleri jelingan, sabaqli'qti'n' tiykarg'i' bo'liminen aji'rali'w jag'dayi' bar, paydalani'wshi' ta'repinen qanaatlanarli'q won'lang'an. Ko'shken betleri qayta won'lang'an, ayi'ri'm betleri si'zi'lg'an.
Qanaatlan- di'rmaydi'	Muqaba si'zi'lg'an, wol ji'rti'lg'an, tiykarg'i' bo'limnen aji'ralg'an yamasa pu'tkilley joq, qanaatlandi'rarsi'zli'q won'lang'an. Betleri ji'rti'lg'an, betleri jetispeydi, si'zi'p, boyap taslang'an, sabaqli'qti' tiklewge bolmaydi'.